İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ ARAP DİLİ VE EDEBİYATI
ANABİLİM DALI

KURULUŞTAN FATİH DEVRİ SONUNA KADAR ARAPÇA GRAMER (SARF- NAHİV)'E DÂİR ESER YAZAN OSMANLI- TÜRK ÂLİMLERİ

(Yüksek Lisans Tezi)

MEHMET YAVUZ
88/2714

YÖNETEN
PROF.DR.AHMED SUBHİ FURAT

İSTANBUL 1991

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İÇİNDEKİLER

Önsöz .....V- VII
Transkripsiyon Alfabesi VIII
Bibliyografya ve kısaltmalar .....IX- XI
Diğer kısaltmalar XII

G İ R İ Ş

B İ R İ N C İ B Ö L Ü M

ANADOLU SELÇUKLULARI DEVRİNDE TARİHİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM

A. Tarihi ve Sosyal Durum 3- 12

- II. Kılıç Arslan ve oğlu Rukneddîn Süleyman Şah Devri 3- 7
- I. Gıyaseddîn Keyhüsrev Devri 7- 8
- I. İzzeddîn Keykavus Devri 8- 9
- I. Alêddîn Keykubat Devri 9- 10
- Mengücük ve Artukoğulları Devri 10- 12

B. Kültürel Durum 12- 21

- Anadolu Selçuklu Devri Medreseleri 13- 16
- Anadolu Selçukluları Devrinde Arapça yazan belli başlı âlimler 16- 21

İ K İ N C İ B Ö L Ü M

ANADOLU BEYLİKLERİ DEVRİNDE TARİHİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM

- Germiyan Oğulları Devri 23- 28
- Eşref Oğulları Devri 28- 29
- Mentese Oğulları Devri 29- 30
- Aydın Oğulları Devri 30- 31
- Candar Oğulları Devri 31- 35
- Kadı Burhâneddin Devri 35- 36

Ü Ç Ü N C Ü B Ö L Ü M

OSMANLI DEVLETİNİN VIII- IX/XIV- XV.ASIRLARDAKİ TARİHİ SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUMU

A. Osmanlı Beyliğinin Teşekkülü 38- 60

- Osman Bey Devri 38- 40
- Orhan Bey Devri 40- 43
- I. Murad Devri 43- 45
- Yıldırım Bayezid Devri 45- 49
- Çelebi Mehmed Devri 49- 51
- II. Murad Devri 51- 55
- Fâtih Devri 55- 60

B. Öğretim Müessseleri 61- 66

- Sahn- ı Semân Medreseleri 61- 64
- İhtisas Medreseleri 64- 66

C. Osmanlı Medreselerinde okutulan eserler ... 67- 88

- Dînî ilimlere âit eserler 67- 77
- Tabiî ilimlere âit eserler 77- 82
- Lisânî ilimlere âit eserler 82- 88

KURULUŞTAN FATİH DEVRİ SONUNA KADAR ARAPÇA GRAMER(SARF- NAHİV)'E DAİR ESER YAZAN OSMANLI- TÜRK ALİMLERİ

1. İsâ Aksarâyî 90
2. Ekmeleddîn Bâbertî 91- 92
3. Cemâleddîn Aksarâyî 93- 94
4. Şihâbeddîn Sîvâsî 95- 97
5. Bedreddîn Sîmâvî 98- 100
6. Hasan Paşa 101- 111
7. Şemseddîn Fenârî 112- 114
8. Mehmed Şah Efendi 115- 117
9. Ahmed Dikgöz 118- 123
10. Bedreddîn Aynî 124- 134
11. Hüsâmeddîn Tokâdî 135
12. Alâeddîn Musannifek 136- 147
13. Ali Kuşcu 148- 153
14. Muhyeddîn Kâfiyeci 154- 159
15. Kara Sinan 160- 166
16. Hacı Baba Tosyevî 167- 177
17. Muhammed Karamânî 178- 181

18. Hoca - Zâde ..... 182 - 184
19. Mahmûd b. Edhem ..... 185 - 186
20. Muhyeddîn Niksârî ..... 187 - 188
21. Alâeddîn Ali Fenârî ..... 189 - 190
22. Hacı Hasan - Zâde ..... 191 - 192

İNDEKSLER

A. Şahıs adları..... 194 - 205
B. Kitap adları ..... 206 - 214
C. Medrese ve Câmi adları ..... 215 - 217
D. Kütüphâne adları ..... 218 - 220
E. Ülke ve Şehir adları ..... 221 - 226

Ö N S Ö Z

Tezimizin konusu "Kuruluştan Fâtih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer(Sarf- Nahiv)'e Dâir Eser Yazan Osmanlı- Türk Alimleri "dir. Osmanlı- Türk âlimleri, devrin ilim dili Arapça ile dînî, lisânî ve tabiî ilimler sahasında eserler yazmışlardır. Onların bu eserleri, bir iki istisna dışında konularına göre ele alınıp değerlendirilmemiş, dolayısıyla da edebiyat tarihlerinde gerekli yeri alamamıştır.

Bu gerçeğe, şimdiye kadar yazılmış ilgili edebiyat tarihlerinde yer alan tarafgîr değerlendirmeleri de ilâve etmemiz gerekecektir. Maalesef bazı edebiyat tarihlerinde, kütüphanelerde mevcut malzemeye dayalı hükümler yer alması gerekirken, pesin kanaatler görülmekte ve Arap edebiyatında Osmanlı devri, daha önce yazılmış eserlerin üzerine yapılan serh ve hasiyeler devresi olarak kabul edilmektedir.

Bütün bunlar, kültür tarihimizin bir bölümünü teşkil eden bu devrenin de ele alınmasını gerektirmiştir. İste sunulan çalışmamız bu devrenin, ilk kaynaklara dayanarak gün yüzüne çıkarılmasını gaye edinmiştir. Ancak konumuzla ilgili eser yazan Osmanlı âlimleri ve eserlerine geçmeden önce, bunların yetişip gelişmelerinde önemli bir rolü olan tarihi, sosyal ve kültürel çevrenin kısaca tanınmasının faydalı olacağı düşünülmüştür. Bu arada Osmanlı sosyal ve kültürel hayatının bir nevi zeminini teşkil

eden Anadolu Selçukluları ile bunların inkırazından sonra ortaya çıkan Anadolu Beylikleri devirlerinin kısaca gözden geçirilmesi de gerekli görülmüştür. Zîra bu durum hem bir bütün olarak bu iki devreden Osmanlıya intikal eden sosyal ve kültürel mirasın ana hatlarıyla bilinmesine yarayacak, hem de Osmanlı devri ilmî ve ictimâî müessese-leri ile bunlarınkini mukayeseye imkan verecektir.

Bu bakımdan çalışmamızın girişini teşkil eden kısmı üç ana bölümden oluştu. Birinci bölümde(s.3- 21) ele aldığımız Anadolu Selçukluları devrini diğer iki bölümden farklı olarak "Tarihî ve Sosyal Durum"(s.3- 12) ve "Kültürel Durum"(s.12- 21) olarak iki başlık altında ele aldık. Birinci kısımda kronolojik olarak önemli Anadolu Selçuklu sultanlarının devirleri, bunların sosyal ve kültürel alandaki faaliyetleri ile bu sultanlar adına yazılan eserler; ikinci kısımda ise Anadolu Selçuklu devrinin önemli medreseleri(s.13- 16) ile bu devirde Anadolu'nun ilmî ve fikrî hayatına önemli katkıları olan ve muhtelif ilimlere dâir Arapça eser yazan belli başlı âlimler(s.16- 21) tanıtılmıştır.

İkinci bölümde(s.23- 36) Anadolu'nun sosyal ve kültürel hayatının gelişmesinde, özellikle de Türkçe'nin bir ilim dili olarak kullanılması hususunda gayret gösteren belli başlı beylikler ele alınmıştır. Bir kısmı Osmanlılardan önce, bir kısmı da onlarla muâsır olan bu beyliklerin tanıtılması, esas konumuzun değerlendirilmesi bakımından da lüzumlu görülmüştür.

Kuruluştan Fâtih devri sonuna kadarki dönemi ele aldığımız üçüncü bölüm(s.38- 88) ise üç kısımdan meydana gelmektedir. "Osmanlı Beyliğinin Teşekkülü"(s.38- 60)başlığı altında kronolojik olarak Osmanlı sultanları ile devirlerinin ilmî ve ictimâî durumları; "Öğretim Müesseseleri"(s.61- 66)başlığı altında Sahn- ı Semân ve İhtisas Medreseleri; "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Eserler (s.67- 88)başlığı altında da dînî,lisânî ve tabiî ilimlere dâir okutulan kitaplardan bahsedilmiştir.

Çalışmamızın esas konusunu teşkil eden son bölümünde de (s.90- 192) Arapça gramere dâir eser yazan Osmanlı âlimleri ve eserleri ele alınmıştır.Başlangıçtan itibaren kronolojik olarak ele alınan müelliflerin kısaca hayatları verilmiş, ardından bu müelliflere âit konumuzla ilgili olarak tesbit edilen eserlerinin yazma nüshaları tanıtılmıştır. Hâlen kütüphanelerde mevcut olan bu eserler teker teker görülmüş ve en eski tarihlisinden itibâren tavsifleri verilmiştir. Eğer bir eserin mevcut nüshaları beş adetten fazla ise, yine kronolojik olarak bulundukları kütüphaneler ve numaraları, varak sayıları, yazı çeşitleri ve varsa müstensih isimleri kaydedilmiştir.

Gösterilen titizliğe rağmen çalışmamızda görülecek hata ve eksikliklerle ilgili olarak yapılacak tenkit ve tavsiyelerden memnunluk duyacağımızı ifâde etmek isteriz. Bu çalışmanın her asamasında bize yol gösteren ve yardımlarını esirgemeyen muhterem hocam Prof.Dr.Ahmed Subhi FURAT'a minnet ve şükranlarımı arzederim.

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

ـَـ : a,e		س : s	
ـُـ : u,o		ش : ş	
ـِـ : i		ص : ṣ	
ـآ : ā		ض : ż	
ـُو : ū		ط : ṭ	
ـِی : ī		ظ : ẓ	
ع : ʾ		ع : ʿ	
ب : b		غ : ğ	
ت : t		ف : f	
ث : s		ق : ḳ	
ج : c		ك : k	
ح : ḥ		ل : l	
خ : ḫ		م : m	
د : d		ن : n	
ذ : ẕ		و : v	
ر : r		ه : h	
ز : z		ی : y	

1. Mürekkep Türk adlarında Türk - Osmanlı telaffuzu esas alınmıştır. Şemseddîn, Abdülkerîm.

2. Şemsî ve kamerî harflerin okunuşlarına riayet edilmiştir. al - Kitāb, at - Tāc, ar - Risāla.

3. Harf - i tarifler Türk adlarında (el) olarak yazılmıştır. el - Fenârî, en - Niksârî.

4. Sondaki nisbet 'ya'ları (ī) ile gösterilmiştir. al - Curcānī, al - Bâbertī.

5. Kelimenin sonundaki zâit ve kapalı 't' ler (a) olarak gösterilmiştir. al - Hidāya, ar - Risāla.

6. Vaslı gerektiren yerlerde bu 't'ler telaffuzda gösterilmiştir. Nuzhat al - muʿrib, Ravżat al - ʿuḳūl.

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

ʿAbd al-Ḥayy b. al-ʿİmād al-Ḥanbalī, Şaẕarāt aẕ-ẕahab fī aḫbār man ẕahab, I-VIII, Kahire, 1350.

ʿAbd al-Ḥayy al-Laknavī, al-Favāʾid al-bahāʾīya fī tarācim al-Ḥanafīya, Kahire, 1324.

al-Aʿlām, bk. Ḫayr ad-Dīn az-Zirikli.

Aksaray Tarihi, bk. Konyalı İbrahim Hakkı.

Anadolu Beylikleri, bk. Uzunçarşılı İsmail Hakkı.

Anadolu'da Türkler, bk. Claude Cahen.

al-Badr at-ṭāliʿ, bk. Muḥ. b. ʿAli aş-Şavkānī.

Bağdatlı İsmail Paşa, İżāḥ al-maknūn fi'z-zayl ʿalā Kaşf az-zunūn, İstanbul, 1945.

_____, Hadīyat al-ʿārifīn asmā al-muʾallifīn va āsār al-muṣannifīn, I-II, İstanbul, 1951.

Baltacı Cahit, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul, 1976.

Banarlı Nihad Sâmi, Türk Edebiyatı Tarihi, I-II, İst.,1987.

Bilge Mustafa, İlk Osmanlı Medresleri, İstanbul, 1984.

Brockelmann Carl, GAL, Geschichte der Arabischen litteratur I-II, 1943, 1949.

_____, GAL (Suppl.) Geschichte der Arabischen litteratur, Supplementband, I-III, Leiden,1937, 1939.

Buğyat al-vuʿāt, bk. Calāl ad-Dīn ʿAbd ar-Raḥmān as-Suyūṭī.

Bursalı Mehmed Tahir, Osmanlı Müellifleri, I-III,İst. 1333.

Calāl ad-Dīn ʿAbd ar-Raḥmān as-Suyuṭī, Buğyat al-vuʿāt Kahire, 1326.

Cerrahoğlu İsmail, Tefsir Usulü, Ank.Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi yayını, Ankara, 1971.

Claude Cahen, Anadolu'da Türkler(trc. Moran Yıldız), İstanbul, 1984.

al-Favāʾid al-Bahāʾīya, bk. ʿAbd al-Ḥayy al-Laknavī.

GAL, bk. Brockelmann Carl.

GAL Suppl. bk. Brockelmann Carl.

Hadis ilimleri ve istilahları, Sālih aş-Şubhī(trc. Kandemir M. Yaşar).

Hadīyat al-ʿarifīn, bk. Bağdatlı İsmail Paşa.
Hasan Paşa, hayatı ve Şarḥ al-Miṣbāḥ'ı, bk. Yazıcı Hüseyin.
Ḫayr ad-Dīn az-Zirikli, al-Aʿlām ḳāmūs at-tarācim, I-VIII Bayrut, 1984.
İA, İslam Ansiklopedisi, I-XIII, İstanbul, 1940.
İlk Osmanlı Medreseleri, bk. Bilge Mustafa.
İlmiye Teşkilatı, bk. Uzunçarşılı İsmail Hakkı.
İżāḥ al-Maknūn, bk. Bağdatlı İsmail Paşa.
Kaşf, bk. Kâtip Çelebi.
Katip Çelebi, Kaşf az-zunūnʿan asāmī al-kutub va'l-funūn I-II, İstanbul, 1941.
al-Kavākib as-saʾira, bk. Nacm ad-Dīn al-Gazzī.
Konyalı İbrahim Hakkı, Aksaray Tarihi, I-III, İstanbul, 1974.
Maḥmūd Hasan at-Tūnākī, Muʿcam al-muṣannifīn, I-IV, Bayrut, 1334.
Mehmed Süreyyâ, Sicill-i Osmânî, İstanbul, 1308.
Miftāḥ as-saʿāda va miṣbāḥ as-siyāda, bk. Taşköprülü-zâde.
Muʿcam al-buldān, bk. Yāḳūt al-Ḥamavī.
Muʿcam al-muʾallifīn, bk. ʿOmar Rıżā Kaḥḥāla.
Muʿcam al-muṣannifīn, bk. Maḥmūd Ḥasan at-Tūnākī.
Muḥ. b. ʿAli aş-Şavkānī, al-Badr at-ṭālīʿ bi maḥāsin min baʿd al-ḳarn as-sābiʿ, I-II, Kahire, 1348.
Nacm ad-Dīn al-Gazzī, al-Kavākib as-sāʾira bi aʿyān al mia al-āşira, I-III, (nşr. Cabraʾīl Sülayman cabbūr), Bayrut, 1945.
ʿOmar Rıżā Kaḥḥāla, Muʿcam al-muʾallifīn, I-XV, Bayrut.
XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, bk. Baltacı Cahit.
Osmanlı Müellifleri, bk. Bursalı Mehmed Tahir.
Osmanlı Tarihi, bk. Uzunçarşılı İsmail Hakkı.
Sicill-i Osmânî, bk. Mehmed Süreyyâ.
Sofuoğlu Mehmet, Tefsire Giriş, İstanbul, 1981.
aş-Şaḳaʾiḳ, bk. Taşköprülü-zâde.
Şams ad-Dīn Muḥ. b. ʿAbd ar-Raḥmān as-Saḫāvī, aż-Żavʾ al lāmiʿ li ahl al-ḳarn at-tāsiʿ, I-XII, Kahire, 1353.
Şaẕarāt aẕ-ẕahab, bk. ʿAbd al-Ḥayy b. al-ʿİmād al-Ḥanbalī.
Taşköprülü-zâde, aş-Şaḳaʾiḳ an-nuʿmānīya fī ʿulamā ad-davlat al-ʿOṣmānīya, (nşr. Furat Ahmed Subhi), İst. 1985.

Taşköprülü- zâde, Miftāḥ as- saʿāda va miṣbāḥ as- siyāda I- II, Haydarabad, 1328.

Tefsire Giriş, bk. Sofuoğlu Mehmet.

Tefsir Usulü, bk. Cerrahoğlu İsmail.

Türk Edebiyatı Tarihi, bk. Banarlı Nihad Sâmi.

Uzunçarşılı İsmail Hakkı, Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ankara, 1988.

_____, Osmanlı Tarihi, I- VIII, Ankara, 1988.

_____, Anadolu Beylikleri, Ankara, 1988.

Yāḳūt al- Ḥamavī, Muʿcam al- buldān, I- IV, Bayrut, 1955.

Yazıcı Hüseyin, Hasan Paşa, hayatı, eserleri ve al- İftitāḥ fī şarḥ al- Miṣbāḥ'ı, İstanbul, 1989 (Basılmamış doktora tezi).

aż- Żav' al- lāmiʿ li ahl al- ḳarn at- tāsiʿ, bk. Şams ad- Dīn Muḥ. b. ʿAbd ar- Raḥmān as- Saḫāvī.

DİĞER KISALTMALAR

Bk.	Bakınız
C.	Cilt
E.	Efendi
H.	Hacı
h.	Hicrî
Hk.	Hakkında
Hkm.	Hekimoğlu
Ktp.	Kütüphânesi
M.	Mîlâdî
Muh.	Muhammed
Nşr.	Neşreden
Nr.	Numara
Rşd.	Râşid Efendi
S.	Sayfa
Ş.A.P.	Şehid Ali Paşa
Trc.	Tercüme eden
V.	Vefatı
V.d.	Ve devamı

G İ R İ Ş

I. B Ö L Ü M

ANADOLU SELÇUKLULARI DEVRİNDE TARİHİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM

A. TARİHİ VE SOSYAL DURUM

Osmanlı Devleti, gerek tarihî gerekse ictimâî ve kültürel cephesi ile Anadolu Selçukluları'nın bir devamı mahiyetindedir. Bu itibarla Osmanlı devrinde ele alınacak herhangi bir ilmî ve kültürel faaliyetin, Anadolu Selçukluları devriyle de içten-içe bağlantılı olması tabiîdir. Bu husus, esas konumuz olan Osmanlılara girmeden önce bu devrin ictimâî ve kültürel hayatının tarihî bir seyir içerisinde kısaca tanınmasını gerekli kılmıştır.

Büyük Selçuklular devrinde Türklerin Anadolu'ya yapmış oldukları akınların hiç birinden kesin ve nihâî sonuç alınamamıştır. Ancak h. 463 (m. 1071) yılında Malazgirt[1]'in Büyük Selçuklu komutanı A l p A r s l a n (455-465/1063-1072)[2] tarafından fethedilmesinden sonra Türkler artık bu topraklarda bir daha geri dönmemek üzere yerleşmeye başlamışlardır. Bu fethi müteâkip Anadolu'ya büyük bir nüfus göç etmekle beraber, esas ikinci göçü Moğol istîlâsı önünden Orta Asya ve İran'ı terkeden Türkler mey-

---

1 Malazgirt için bk. İbrahim Kafesoğlu, Malazgirt (İA, VII, 239-248).

2 Hayatı ve şahsiyeti hk. geniş bilgi için bk. Mükrimin Halil Yınanç, Alp Arslan (İA, I, 384-386).

dana getirmiştir. Esas unsurunu göçebelerin teşkil ettiği bu göç hareketinin içerisinde çiftçi, tüccar, sanatkar, edip ve âlimler de bulunmaktaydı.

Anadolu Selçukluları[1]'nın ilk sultanı K u t a l m ı ş o ğ l u S ü l e y m a n (467-479/1074-1086)[2], Büyük Selçukluların hakimiyetini tanımak suretiyle Orta Anadolu'da bir devlet kurarak Konya'yı kendisine merkez yaptı. Aynı dönemlerde Alp Arslan'nın komutanlarından E m i r D â n i ş m e n d (v. 497/1104)[3], başta Malatya olmak üzere Kayseri, Kastamonu, Niksar ve Amasya civarında, M e n g ü c e k G â z î (v. 512/1118'den önce)[4], Erzincan, Kemah, Divriği ve Şark-i Karahisar havalisinde birer emaret kurmuşlardı. Bunların dışında yine aynı dönemde Mardin, Hısn-ı Keyfâ ve Harput'da Artuk Oğulları[5] bulunuyordu. Bu emâretler Anadolu Selçuklularını metbû tanımakla beraber zaman zaman aralarında mücadeleler olmuş ve nihâyet en geç h.VII (m. XIII.) asır ortalarına kadar varlıklarını sürdürebilmişlerdir.

Anadolu Selçuklu devletinin ilk yılları bölgenin istilası ile geçmiş, ilk önce Bizans ve arkasından Haçlılarla uğraşılmış ve nihâyet h. VI. (m. XII.) asrın son yarısında mücadeleler eski hızını kaybetmiş ve yerini her bakımdan bir imar faaliyetine bırakmıştır. h. VI. (m. XII.) yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'daki dâhilî istikrara dış siyasetteki başarıların da eklen-

---

1 Bk. İbrahim Kafesoğlu, Anadolu Selçukluları (İA, X, 379).
2 Hk. bk. Osman Turan, Süleyman b. Kutalmış (İA, XI, 201).
3 Hk. bk. Mükrimin H. Yınanç, Dânişmendliler (İA, III, 468).
4 Hk. bk. Fâruk Sümer, Mengücükler (İA, VII, 713-718).
5 Bk. M. Fuad Köprülü, Artukoğulları (İA, I, 617-625).

mesiyle Anadolu Selçuklu devletinin ilmî ve ictimâî bakımlardan kalkınması için gerekli zemin teşekkül etmiştir ki, bu II. K ı l ı ç A r s l a n (550-588/1155-1192)[1] ve oğlu R u k n e d d i n S ü l e y m a n (588-600/1192-1203)[2] zamanlarında başlamıştır[3].

Bu iki hükümdar ve onları takibeden vezir ve beyler Anadolu'daki ilmî ve sosyal müesseselerin ve kültürel hayatın yükselmesi için âdetâ birbirleriyle rekabet etmişlerdir. Gelişen bu fikrî hayat, Kuzey İran, Irak ve Suriye gibi zamanın belli başlı ilim merkezlerinden bir hayli ilim adamını Anadolu'ya çekmiştir. Bunlar arasında hususiyle çağrılanlar olduğu gibi, elçilik vazifesi ve başka sebeplerle kısa bir süre kalmak için gelen âlim ve edipler de vardır. Bunların büyük bir kısmı Anadolu Selçuklu beylerinden gördükleri yüksek himaye ve iltifat üzerine geri dönmeyip temelli olarak Anadolu'ya yerleşmişlerdir.

Münevver bir hükümdar olan II. Kılıç Arslan ve aynı hasletlere sahip olan oğullarının vali bulundukları bölgelerde ilme ve ilim adamlarına gösterdikleri rağbet, muhitlerinde ilmî ve edebî mahfillerin gelişmesine yardımcı olmuştur. Daha ziyade felsefî eserleriyle tanınan Şihâb ad-Dîn Suhravardî (v. 585/1189)[4] Anadolu'ya geldiği zaman II. Kılıç Arslan'ın fevkalâde hüsn-i kabul ve iltifatını görmüştür. Suhravardî, Farsça Partavnâma[5]

---

1 Hayatı ve şahsiyeti için bk. Osman Turan, Kılıç Arslan II. (İA, VI, 688-703).

2 Hayatı ve şahsiyeti için bk. Osman Turan, Süleyman II. (İA, XI, 219-231).

3 Osmanlı Tarihi, I, 22.

4 Hk. bk. Tahsin Yazıcı, Suhravardî (İA, XI, 88-90).

5 Bk. Kaşf I, 239. Bize kadar ulaşan bu eserin bir nüshası Fatih nr. 5426/6'da mevcuttur.

adlı felsefî eserini II. Kılıç Arslan'nın oğlu Niksar emiri B e r k y a r u k (581- ?/1185- ?)'a,al- Alvāḥ al-ʿimādīya[1] adlı Arapça felsefî eserini de Artukoğullarından Harput emiri ʿİ m ā d ad- D Ī n A b ū B a k r K a r a a s l a n (581- 630/1185- 1233)'a ithaf etmiştir. Sultan II. Kılıç Arslan namına müteaddid eserler kaleme almış olan Tiflisli Abu'l- faẓl Husayin(Ḫubays b. İbrahim) b. Muh. (v. 629/1232)[2], Farsça Kāmil at- taʿbir[3]adlı rüya tabirnâmesi ile Arapça'dan Farsça ya çevirdiği Malhama[4]'sini bu sultan adına yazmıştır.

Tokat emiri R u k n e d d Î n S ü l e y m a n (593- 601/1196- 1205)[5], diğer kardeşleri gibi şiir ve edebiyatla ilgilenmiş hatta bizzat kendisi Farsça şiirler de terennüm etmiştir. Saltanatı müddetince âlim, şâir ve sanatkarları dâima himaye etmiş, zaman zaman da kendilerini değerli hediyelerle taltif etmiştir. h. 597 (m. 1201) yılında Malatya'yı fethettiğinde bu şehre mensub Mehmed b. Gâzi'yi himaye etmiş, o da yazdığı Farsça Ravżat al- ʿuḳūl adlı terbiyevi eserini bu emire ithaf etmiştir[6]. Yine bu devirde Kemaleddin Ebu Bekir b. İsmail, h. 558 (m. 1163) yılında kelam'a dâir yazmış olduğu

---

1 Bk. Kaşf. I, 159. Bu eserin günümüze kadar gelen nüshaları arasında şunlar vardır:Ayasofya nr. 2384, Esad ef. nr. 1933/5, Mahmud Paşa nr. 304/2.

2 Hk. bk. GAL Suppl.I,893; Muʿcam al- mu'allifīn III, 189.

3 Bk. Kaşf. II, 1379. Eser günümüze kadar gelmiş olup, Ayasofya nr. 2007,Fatih nr. 3654'de iki nüshası mevcuttur.

4 Bk. Kaşf. II, 1818.

5 Hk. bk. Osman Turan, Rukneddîn Süleyman (İA, XI, 219- 231.

6 Bk. Anadolu'da Türkler, s. 248.

Farsça Ravżat al- manāẓır li al- malik an- nāṣır adlı tasavvufî eserini Niksar emiri Berkyaruk'a, Abdulkerim b. Ebu Bekir de al- İḫtiyārāt fi macma' ar- rubā'iyyāt'ını II. Kılıç Arslan'ın diğer oğlu Ankara emiri Muhyeddîn Mesud (510- 551/ 1116- 1156) adınadır(1).

Rukneddin Süleyman Şah'ın h. 601 (m. 1205) yılında vefat etmesiyle h. VI. (m. XII.) yüzyılda fikir hareketlerini temsil eden eserlerin başlıcaları bunlardan ibaret olup, h. VII. (m. XIII.) yüzyılın ilk yarısında ise bunlara nazaran daha mebzûl olarak ilmî, edebî ve tasavvufî eserleri görmekteyiz. Bu ve daha sonraki devirlerde Anadolu'ya yerleşmiş yabancı âlimlerle bunların arasında görülmeye başlayan yerli âlimlerden Anadolu'nun bazı müslüman merkezlerinde aydın bir çevrenin bulunduğunu ve büyük bir etkinlik gösterdikleri anlaşılmaktadır. Ayrıca bu asrın ilk yarısı, Orta Asya'daki Moğol istilası sebebiyle buralardan Anadolu'ya bir çok ilim adamının hicret etmeleri bakımından da pek mühimdir. Bu gelenler arasında MevlânâCelaleddin Rûmî'nin babası Bahauddin ile onun talebesi Burhâneddin Muḥaḳḳik- i Tirmizī(v. 638/1240)'de vardır. h. VII. (m. XIII.)yüzyılda Anadolu'da Vahdet- i vucûd(2) felsefesi'nin inkişaf etmeye başladığı, şiir, edebiyat ve tasavvufun fikir hareketleri içerisinde oldukça revaçta olduğu da görülmektedir.

---

1 Bk. Aynı eser, aynı yer.

2 Varlığın birliği yani, gerçek varlığın bir tane olup bunun dışındaki varlıkların, onun birer tecellisinden ibâret olduğu görüşü.Geniş bilgi için bk. İA, VIII, 549- 550.

II. Kılıç Arslan'ın en küçük oğlu olup, h. VII. (m. XIII.) yüzyıl başlarında Anadolu Selçuklu sultanı olan I. G ı y a s e d d i n K e y h ü s r e v (602- 607/1205- 1211)[1], Farsça'dan başka Rumca ve Latince biliyordu. O da diğer kardeşleri gibi gerek emir gerekse sultanlığı devrinde kültür faaliyetlerini teşvik ve himaye etmiştir. Babasının döneminde başlayan maddî ve manevî tekâmül ve imar faaliyetleri onun kısa süren saltanat devresinde daha da artmış, şiir ve edebiyat oldukça rağbet görmüştür. Mehmed b. Ali Râvendî'nin h.599 (m. 1202) senesinde yazmış olduğu Selçuk tarihine dâir Farsça Kitab rāḥat as- ṣudūr va āyat as- surūr[2]'u, I. Giyaseddin Keyhüsrev nâmınadır.

I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in oğlu İ z z e d d i n K e y k a v u s I. (607- 616/1210- 1220)[3], da Anadolu Selçuklularının büyük sultanlarından biridir. Sağlam iradesi ve devlet siyasetindeki kudreti ve isabetli görüşleri sayesinde etrafındaki hükümetlerin ihtilaflarından faydalanarak zaferler kazanmış ve devletinin hudutlarını genişletmiştir. İktisâdî bakımdan da devletini en yüksek seviyeye ulaştırmıştır. Kendisi âlim ve şâir bir şahsiyet olup, siyâsî ve iktisâdî gelişmelerle mütenâsib olarak ilmî ve kültürel faaliyetlerde büyük ilerlemeler olmuş, âlim ve sanatkarlar himaye edilmiştir. Ba-

---

1 Hayatı ve devri için bk. Osman Turan, I. Gıyaseddin Keyhüsrev (İA, VI, 613- 619).

2 Bu eser Ahmed Ateş tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve T.T.Kurumu tarafından I. c. 1957, II. c. 1960 yılında basılmıştır.

3 Hayatı ve devri için bk. Osman Turan, I. İzzeddin Keykavus (İA, VI, 631- 642).

bası devrinde olduğu gibi, bunun devrinde de şiir ve edebiyat gelişmeye devam etmiş, çeşitli vesilelerle kendisini metheden şâirler çok değerli câizelerle ödüllendirilmiştir. Ebu Nâsır b. Mes'ud al-Anevi'nin tarihe dâir Farsça Anîs al-ḳulūb[1] u ile Malatyalı Mehmed b. Gâzi'nin büyüklerin vecizelerinden bahseden Barîd as-sa'āda adlı eseri I. İzzeddin Keykavus adına yazılan eserlerdendir[2]. Malatyalı Mehmed b. Gâzi aynı zamanda İzzeddin Keykavus'un hocalığını yapmış ve kendisine Arapçanın kavaidini öğretmiştir[3]. Devrinin âlim ve edipleri arasında veziri Mâcidüddin Ebu Bekir ile Tuğrâî Şemseddin Hamza ve sonradan vezir olan Şemseddin İsfahani(v. 646/1249) gibi şahsiyetler vardır.

I. A l â e d d i n K e y k u b a t (617-635/1220-1237)[4] devri şüphesiz Anadolu Selçukluları'nın fikir hareketleri ve iktisâdî durum itibâriyle en parlak ve en mes'ud devrini teşkil eder. Siyâsî, askerî ve idârî sahalarda yorulmaz gayret ve meşguliyetlerine rağmen, ilim ve sanatla alakasını kesmeyen Alaeddin Keykubat, aynı zamanda şâir, ressam ve mâhir bir oymacı idi. Kendisi çok okuyan bir kimse olarak da sarayında yapılan ilmî münazaraları yakından takibederdi. Memleketinin kültür hayatını yükseltmek gayesiyle şöhretini duyduğu âlim, edip, tabîb ve sanatkarları payitahta dâvet etmiş ve kendilerine bol bol ihsanlarda bulunmuştur. Şeyh Sadreddin Konevî(v. 672/1275), Celâleddin Rûmî (v. 670/1273), Necmeddin

---

1 Eserin bir nüshası Ayasofya nr. 2984'de kayıtlıdır.

2 Bk. Osmanlı Tarihi, I, 25.

3 Bk. ay. eser, ay. yer.

4 Hayatı ve devri için bk. Osman Turan, I. Alâeddin Keykûbat (İA, VI, 646-661).

Dâye (v. 654/1256) ve Burhaneddin Muhakkik-i Tirmizî (v. 638/1240) gibi yüksek mutasavvıflar, bunun devrinde yaşamış ve büyük hürmete mazhar olmuşlardır. Ayrıca Muhyeddin b. al-Arabi (v. 638/1240), bu devirde Anadolu'ya gelerek Konya, Sivas ve Erzincan taraflarını dolaşmış ve kendi görüşlerini yayma imkanı bulmuştur. Necmeddin Dâye, h. 620 (m. 1223) yılında Sivas'ta yazmış olduğu tasavvufa dâir Farsça Mirṣād al-ʿibād mina'l-mabdaʾ ila'l-miʿād[1] adlı eserini bu hükümdara ithaf etmiştir.

Alâeddin Keykubat'ın h. 635 (m. 1237) yılında vefatından sonra başgösteren Moğol felaketi sebebiyle fikir hareketlerinde bir duraklama olmasına rağmen, ilmî faaliyetler yavaş da olsa h. VIII. (m. XIV.) yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Bu fikir hareketleri bir yandan da ilmî ve sosyal müesseselerin kurulup geliştirilmesinde fevkalâde önemli bir rol oynamıştır.

Bu asırdaki (m. XII. asrın ikinci yarısı ile XIII. asır) müesseselerin en önemlileri Erzurum, Erzincan, Niksar, Malatya, Sivas, Tokat, Amasya, Kayseri, Konya, Beyşehri, ve Antalya gibi önemli kültür merkezlerinde bulunmaktaydı. Bu şehirler arasında da Konya, Sivas, Tokat ve Amasya'daki ilmî ve sosyal müesseseler başta gelmekteydi. Batı Anadolu henüz bu sıralarda Rum İmparatorluğu'nun elinde bulunduğundan bu ve önceki devir müesseselerinden istifade edememiştir. Oralardaki ilmî faaliyetler ancak h. VII. (m. XIV.) asırda başlamış ve sür-

---

1 Bk. Kaşf. II, 1655; Bu eser günümüze kadar gelmiş olup, B. Vehbi ef. nr. 740, Fatih nr. 2782 ve 2842 ' de kayıtlıdır.

atle gelişmiştir. Aynı devirlerde Anadolu Selçukluları yanında Dânişmendliler, Mengücükler ve Artukoğulları da ellerinde tuttukları yerlerde âlim ve edipleri teşvik ve himâye, ilmî ve ictimâî müesseseler yaptırmak suretiyle Anadolu'daki kültürel hayatın oluşmasına ve gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Dânişmendli emirlerinden bilhassa Kayseri emiri M e h m e d B e y (528-536/1134-1141), Anadolu'da İslam dininin yayılmasına çalışmış ve başta ʿAbd al-Macīd b. İsmaʿīl al-Haravī (v. 537/1143)(1) olmak üzere bir çok âlimi dâvet ederek Anadolu'ya getirtmiştir. Yine bu sülâleden Malatya emiri A l â e d d i n Z ü l k a r n e y n (550-557/1155-1162) ilim ve fikir adamlarını himâye eden münevver bir hükümdardı. O da selefleri gibi sarayında âlim ve sanatkarları toplamış ve çalışmalarında kendilerine her türlü kolaylığı sağlamıştır. Bunlar arasında tabîb İbrahim b. Saʿīd al-ʿAlâī(2), bir kaç sene bunun sarayında çalışmış ve tıbba dâir Arapça Taḳvīm al-adviya al-mufrada(3) adlı eserini bu emire ithaf etmiştir.

Yine bu devirde ilmî ve ictimâî faaliyetlere önem veren bir şahsiyet olarak bilinen Mengücük emirlerinden F a h r e d d i n B e h r a m ş a h (557-622/1162-1225)' da âlim ve sanatkarları himâye etmiş ve kültür faaliyetlerine ehemniyet vermiştir. Genceli Nizâmî (v. 597/1201), h. 572(m.1176)

---

1 Hk. bk. Hadiyat al-ʿārifīn, I, 619; Muʿcam al-mu'allifīn, VI, 167.

2 Hayatı ve eserleri için bk. GAL Suppl. I, 890.

3 Bk. Kaşf. I, 467; GAL Suppl. I, 890; Bize kadar ulaşan bu eserin iki nüshası Ş.A.P. nr. 2021 ve Râşid ef. nr. 689 da kayıtlıdır.

yılında yazmış olduğu ahlâkî- terbiyevî bir mesnevî olan Maẖzan al- asrār[1] adlı eserini bu emire ithaf etmiş ve karşılığında oldukça değerli hediyeler almıştır. Yine Mengücüklerden Kemah emiri D a v u t Ş a h (622- 625/1225- 1228)' da âdetâ sarayını bir medrese haline getirerk ilim ve fikir adamlarını sarayına almış ve onlara gereken her türlü imkanı sağlamıştır. Meşhur tarihçi ʿAbd al- Laṭīf b. Yusuf al- Bağdādī (v. 629/1231)[2], bir kaç yıl Davud'un sarayında yaşamış ve eserlerinden bazılarını ona ithaf etmiştir.

---

1 Müellifin hayatı ve eserleri için bk. Ahmet Ateş Nizâmî (İA, IX, 318- 327).

2 Hayatı ve eserleri için bk. M. TH. Houtsma, ʿAbd al- Laṭīf al- Bağdādī (İA, I, 92); GAL I, 481.

B. KÜLTÜREL DURUM

Anadolu'daki ictimâî müesseselerin en önemlilerini teşkil eden medreseler, Büyük Selçuklular döneminden başlayarak, İslam dünyasında yayılmakta ve görevli sınıfını yetiştiren resmî kurumlar haline gelmekteydiler. Anadolu Selçukluları da seleflerinden edindikleri bilgi ve tecrübelerini burada daha da geliştirerek, yeni yerleştikleri bu bölgelerde ilmî ve ictimâî müesseseleri oluşturmakta gecikmemişler ve toplumun dînî ve ictimâî ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir hayli önemli tesisler kurmuşlardır.

Anadolu'da bu devirde en az medreseler kadar önemli olan câmilerin adedi binleri geçmekte olup,şehirlerdeki medreselerin sayısı da bunlardan az değildi.[1] Ancak buna rağmen bu müesseselerin, gerek sayı gerekse kalite bakımından diğer İslam dünyasının önemli ilim ve kültür merkezlerindekilerle mukayese edilemiyeceği açıktır.Zirâ bu devirlerde Yakın Doğu'da ki Arap ve İran kentlerinde medreseler o kadar yaygındır ki,mese-

---

1. Bk. Anadoluda Türkler, s. 246.

lâ Halepli tarihçi İbn Şaddâd(v. 684/1245)[1], h. VII.(m.XIII) asrın ortalarında Halepte kırk tane medrese bulunduğunu kaydetmektedir[2].

Anadolu'da kurulduğu bilinen en eski ünlü medreseler arasında, Konya'da II. Kılıç Arslan devrinde(550-588/1155-1192) yapılan Altun Aba Medresesi, Dânişmendlilerden Şemseddin Yağıbasan (v.559/1164) tarafından h. 552 (m. 1157) yılında Niksar'da yaptırılan medrese, Hamidoğullarından Dündar Bey'in h. 634 (m. 1297)'de Eğridir'de yaptırdığı medrese, h. 638(m.1240) yılında Amasya'da yaptırılan Gök Medrese, yine aynı tarihlerde Konya'daki Şerif Mesud Medresesi ile h. 647 (m. 1247)'de Tokat da yaptırılan Çukur Medrese'yi sayabiliriz.

Bunlardan başka Anadolu Selçukluları devrinde yapılmış olan bazı medreselerle camileri bulundukları şehirlere göre şöyle sıralayabiliriz. KONYA[3]: Alâeddin Câmi, İzzeddin Keykavus I tarafından h. 616 (m. 1219) tarihinde yapımına başlanmış ve Alâeddin Keykubat tarafından bir yıl sonra tamamlanmıştır. Karatay Medresesi, Selçuklu veziri Celâleddin Karatay tarafından h. 646 (m. 1251)'de yaptırılmıştır. İnce Minareli Medresesi, vezir Fahreddin Sahib Ata(v.684/1285) yaptırmıştır. SİVAS[4]: Dânişmendliler devrinde(464-573/1071-1177) yaptırılan Ulu Câmi, İzzeddin Keykavus'un yaptırdığı Şifâiye Medresesi, Şemseddin Muh, Cuveynî adında bir zatın yaptırdığı Çifte Minare, Hibetullah Burûcurdî adında bir zatın yaptırdığı

---

1 Hk. bk. GAL I, 883; Muʿcam al-mu'allifīn,VIII,209.
2 Bk. Anadolu'da Türkler, s. 246.
3 Bk. Besim Darkot, Konya(İA, VI, 841-853).
4 Bk. Besim Darkot, Sivas(İA, X, 569-577).

Burûciye Medresesi, vezir Fahreddin Sahib Ata'nın yaptırdığı Gök Medrese. ERZURUM[1]: H. 575(m. 1179) yılında yaptırılan Ulu Câmi, h. 651 (m. 1253)'de yaptırılan Çifte Minare, Olcayto Hudâbende Muhammed'in zevcesi tarafından h. 710 (m. 1310) yılında yaptırılan Yâkutiye Medresesi, h. 714 (m. 1314)tarihli Ahmediye Medresesi, Sultaniye Medresesi. KAYSERİ[2]: H.589 (m. 1193)'de yaptırılan Hoca Hasan Medresesi, Dânişmendlilerden Melik Muhammed Gazi'nin yaptırdığı Ulu Câmi, I. Gıyased - din Keyhüsrev tarafından h. 602 (m. 1205) yılında yaptırılan Gıyâsiye ve Şifâiye Medreseleri. DİVRİĞİ[3]: Mengücük emirlerinden Şahin Şah tarafından h. 576 (m. 1180) yılında yaptırılan Hisar Câmi ile bu zatın torunu Ahmed Şah'ın yaptırdığı Ulu Câmi. KIRŞEHİR[4]: Caca Bey tarafından h. 671 (m. 1272) yılında yaptırılan Caca Bey Medresesi, Alâeddin Keykubat II. tarafıhdan yaptırılan Alâeddin Câmi, Mengücüklerden Fahreddin Behramşah (v. 622/1225)'ın oğlu Muzafferiddin Mehmed'in yap - tırdığı Muzafferiye Medresesi.

Burada esas gayemiz bu devirde Anadolu'da tesis edilen ilmî ve ictimâî müesseseleri ele almak olmadığından biz sadece,Anadolu Selçukluları'nın ilmî müesseselere verdikleri ehemniyeti ifade etmesi bakımandan bazı önemli merkezlerdeki belli başlı müesseseleri zikrettik. Şüphesiz bunların dışında bugün ayakta kalan veya tamamen ortadan kalkmış olan daha bir çok ilmî ve ictimâî müessesenin varlığı bilinmektedir.

---

1 Bk. Halil İnalcık, Erzurum (İA, IV, 341- 357).
2 Bk. Besim Darkot, Kayseri (İA, IV, 484- 491).
3 Bk. Besim Darkot, Divriği (İA, III, 596- 599).
4 Bk. Besim Darkot, Kırşehir (İA, VI, VI, 764- 767).

Bu öğretim müesseselerinde tedris dilinin Arapça olduğu ortadadır. Buralarda okutulmak üzere yazılan muhtelif ilim dallarına âit eserlerin Arapça oluşu bunu göstermektedir. Bugün elimizde Arapça olarak yazılmış ve medreselerde okutulmuş bu devirlere mahsus bir çok eser bulunmaktadır.

Anadolu Selçukluları devrinde Arapça eser yazan müelliflerden bazıları şunlardır:

Abu'l-faẓl Ḫubayş b. İbrahīm at-Tiflisī(v.629/1232)[1]

Tabîb ve aynı zamanda dînî ilimlerde âlim bir zat olup, II. Kılıç Arslan ve oğlu Rukneddin devirlerinde yaşamış ve bu iki sultana tıp, astroloji ve düş yorumculuğu'na dâir bazı eserler ithaf etmiştir . Eserlerinden bazıları şunlardır: Tıbba dâir Taḳvīm al- adviya, Lubāb al- asbāb, Taḥṣīl as- siḥḥa bi al- asbāb as- sitta ve rüya tabirine dâir Kāmil at- taʿbīr. Bu sonuncu eseri Farsça olup, II. Kılıç Arslan'a ithaf edilmiştir.

Yūsuf b. Ahmed(b.Abi Saʿīd) as-Sicistānī(v.638/1240)[2]

Aslen İranlı olup, tahsilini kendi memleketinde yaptıktan sonra Anadolu'ya gelmiş ve Alâeddin Keykûbat devrinde bazı resmi görevlerde bulunmuştur. Hayatı boyunca Anadolu'da yaşayan bu fakih, Sivas'ta vefat etmiştir. Fıkha dâir Arapça olarak Munyat al- muftī ve Gunyat al- muftī adlı iki eser yazmıştır.

---

1 Müellif ve eserleri için bk. GAL Suppl. I, 893: Mu - cam al- mu'allifin, III, 189.

2 Hayatı ve eserleri için bk. GAL Suppl. I, 653; Muʿ - cam al- mu'allifīn, XIII, 270; al- Aʿlām, VIII, 214.

Afżal ad-Dīn Muḥ.b. Nāmvār al-Ḫūnācī (646/1248)[1]

Bu da aslen İranlı olup, tahsilini kendi memleketinde yapmıştır. Daha ziyade mantık ve felsefe sahasında mütehassıs olan al-Hunaci, Mısır'ın bazı şehirlerinde kadılık yapmış ve daha sonra Anadolu'ya gelmiştir. Alâeddin Keykubat ve Keyhusrev II. zamanında Anadolu'daki fukahanın başkanlığını yapmış ve Moğolların Anadolu'yu istilâları üzerine tekrar Mısır'a dönmüştür. Önemli eserleri arasında mantık ilmine dâir şu üç eseri sayılabilir. Kaşf al-asrār an gavamız al-afkār[2], al-Cumal[3] ve al-Mūcaz[4].

Nacm ad-Dīn Abū Bakr b. Muḥ. al-Rāzī (v.654/1256)[5]

Daha ziyade Nacm ad-Dīn Dâye diye bilinen bu zat, Anadolu'da tasavvufa dâir yazdığı eserleriyle meşhurdur. Moğollardan kaçarken h. 618 (m. 1221) yılında Alâeddin Keykubat'ın dâveti üzerine Malatya'ya gelmiş ve burada Şahāb ad-Dīn Suhravardī(v. 585/1189) ile görüşmüştür. Burada bir müddet kalan Suhravardi daha sonra Kayseri'ye gelmiş ve ilmî faaliyetlerini burada sürdürmüştür. h. 602 (m. 1205)'de meşhur tasavvufi eseri Mirṣād al-ʿibād'ını yazarak Alâeddin Keykubat'a ithaf etmiştir. Daha sonra yine tasavvufa dâir Sirāc al-ḳulūb adlı eserini yazan müellifimiz, Anadolu'da büyük bir ün yapmıştır.

---

1 Hayatı ve eserleri için bk. GAL I, 380; GAL Suppl.I, 653; al-A lam, VIII, 214; Muʿcam al-mu'allifīn, XIII, 270.

2 Bk. Kaşf. II, 1486.

3 Bk. Kaşf. I, 602.

4 Bk. Kaşf. II, 1901.

5 Hayatı ve eserleri için bk. GAL I, 448; GAL Suppl. I, 803.

Bunu,Mirṣād al-ʿibād'ın Anadolu'da oldukça yaygın olması ve aynı zamanda Türkçe'ye çevrilmiş olmasından anlamaktayız[1]. Daha sonra Nacm ad-Dīn Dâye, Celâleddin Rûmî (v. 672/1273) ve Sadreddin Konevi (v. 673/1274)'yi tanıdığı Konya'ya yerleşmiş ve ömrünün sonuna kadar burada yaşamıştır.

Sadreddin Muḥ. b. İshak al-Konevî(v. 673/1274)[2]

Nisbesinden de anlaşılacağı gibi Konyalı olup, babası Macd ad-Dīn İsḥāk (v. 618/1221'den önce) gibi İbn al-ʿArabī (v. 638/1240)[3]'nin öğrencilerindendir. Kendi memleketinde esaslı bir eğitim gördükten sonra, daha ziyâde tasavvufla iştigal etmiş ve Anadolu'da Arapça yazan en ünlü mutasavvıflardan biri olmuştur. Müridleri arasında,Anadolu'da yaşayıpta şöhretleri ülkenin sınırlarını aşan Saʿīd al-Fargānī (v. 699/1299) gibi önemli şahsiyetler vardır. Tefsire dâir yazdığı İʿcāz al-bayān fi kaşf asrār umm al-Ḳur'ān[4]'ı ile tasavvufa dâir Miftāḥ al-ğayb[5] , Nusūs mafātīḥ al-ʿulūm al-ilāhiya, Ḥaḳā'iḳ fi şarḥ asmā Allāh al-ḥusnā[6]ve hadise dâir Şarḥ arbaʿīna hadisan[7]'nı önemli eserlerinden bazılarıdır.

---

1 Bu eser Karahisarlı Kasım b. Mahmud tarafından h. 825 (m. 1422) yılında Türkçe'ye çevrilmiş ve II. Murad'a takdim edilmiştir.

2 Hk. bk. GAL I, 449; Muʿcam al-mu'allifīn,IX, 43.

3 Hayatı ve eserleri için bk. Ahmed Ateş, Muḥy ad-Dīn İbn al-ʿArabī (İA, VIII, 533-555).

4 Bk. Kaşf. I, 120; GAL Suppl. I, 807.

5 Bk. Kaşf. II, 1768.

6 Bk. GAL Suppl. I, 807.

7 Bk. Aynı eser, aynı yer.

Sirāc ad- Dīn Maḥmūd b.Abū Bakr al-Urmavī(682/1283)[1]

Aslen Azarbeycan'ın Urmiye kasabasından olup, tahsilini Musul'da tamamlamıştır. Daha ziyade fıkıh usulu ve mantık sahasında temayüz eden müellif, bir müddet Şam'da tedris faaliyetleriyle iştigal ettikten sonra Konya'ya gelmiş ve Sadreddin Konevi'ye intisab etmiştir. Hayatının sonuna kadar burada ilmi faaliyetlerini sürdüren al- Urmavi, haklı olarak Anadolu da büyük bir şöret yapmıştır. Önemli eserleri arasında şunlar zikredilebilir: Fıkha dâir Şarḥ al- Vacīz li'l- Gazālī[2], Fahreddin Razi'nin usul- u fıkha dâir Maḥṣūl adlı eserinin muhtasarı olan at- Taḥsīl[3], mantık ilmine dâir telif ettiği meşhur Maṭāliᶜ al- anvār[4] ile yine bu sahada Şarḥ al- İşārāt li İbn Sīnā[5].

ᶜAfīf ad- Dīn Sülayman b. ᶜAli at- Tilimsānī(690/1291)[6]

Sufi bir şâir oluşunun yanısıra, aynı zamanda kuvvetli bir dil ve edebiyat âlimidir. Kendisi Kuzey Afrikalı olup, İbn al-ᶜArabī'nin talebelerindendir. Hayatının büyük bir bölümünü Anadolu'da yaşamış ve daha sonra Şam'a yerleşmiştir. İbn al - ᶜArabi'nin Anadolu'daki en ünlü müridlerinden biridir. Eserlerinden bazıları şunlardır: Tasavvufa dâir Şarḥ al- Mavāḳıf

---

1 Hayatı ve eserleri için bk. GAL I, 467: GAL Suppl.I, 838- 848; Muᶜcam al- mu'allifīn, XI, 155.

2 Bk. GAL Suppl. II, 607; Kaşf II, 2002.

3 Bk. Kaşf II, 1615.

4 Eser ve şerhleri için bk. Kaşf II, 1815; Ayrıca bak. GAL Suppl. I, 845.

5 Bk. Kaşf I, 95.

6 Hayatı için bk. F.Krenkov, Sülayman b. ᶜAli Tilimsānī(İA, XII, 285).

li'n- Niffārī[1], Şarḥ al- Fuṣūs al- ḥikam[2], Şarḥ Manāzil as- sā'irīn[3]ve Şarḥ Ḳaṣīda al-ʿaynīya li'bni Sīnā[4].

Sʿad ad-Dīn Saʿīd b.ʿAbd Allāh al-Fargānī(699/1299)[5]

Sadreddin Konevi'nin Anadolu'daki talebelerinden olup ünlü bir mutsavvıfdır. Tasavvufa dâir eserleri arasında şunlar vardır: Manāhic al-ʿibād ila'l- maʿād(Farsça)[6], Muntaha'l- madārik[7], Şuʿab al- īman[8] ve Laṭā'if al- īman[9].

Kuṭb ad-Dīn Muḥ. b.Masʿūd aş- Şīrāzī(710/1310)[10]

Tabib ve feylesof bir zat olup, Şiraz'da doğmuştur. Tahsilini Horasan'da tamamladıktan sonra Bağdat,Şam ve Mısır gibi önemli ilim merkezlerini dolaşmış ve daha sonra Anadolu ya gelmiştir. Uzun bir süre Anadolu'da yaşayan Kutb ad- Dīn Şīrāzī, Sivas ve Malatya'da kadılık görevlerinde bulunmuştur. Ömrünün sonuna doğru Tebriz'e gitmiş ve orada vefat etmiştir. Şīrazī'nin astroloji üzerine bazı Arapça eserleri ile Farsça bir ansiklopedisinden başka, belağata dâir Şarḥ al-Miftāḥ[11]

---

1 Bk. GAL Suppl. II, 326; Kaşf. II, 1891.
2 Bk. GAL Suppl. I, 957; Kaşf. II, 1264.
3 Bk. GAL Suppl. II, 1323; Kaşf II, 1829.
4 Bk. Kaşf II, 1341.
5 Hk. bk. GAL I, 450; GAL Suppl. I, 463, 812; Muʿcam al- mu'allifīn, IV, 212.
6 Bk. GAL Suppl. I, 1812; Kaşf II, 1846.
7 Bk. GAL Suppl. I, 463; Kaşf II, 1808.
8 Bk. GAL I, 450.
9 Bk. GAL II, 1204; GAL Suppl. II, 1280.
10 Hk. bk. GAL II, 211-212; GAL Suppl. II, 296- 297 Muʿcam al- mu'allifīn, XII, 20.
11 Bk. Kaşf II, 1763.

Gurrat at- tāc[1], felsefede Şarḥ ḥikmat al- işrāk[2], tıbda Şarḥ külliyāt al- ḳānūn[3],astronomide Nihāyat al- idrāk ve tefsirde Fatḥ al- mannān[4]eserlerinin başlıcalarıdır.

---

1 Bk. GAL II, 1211.
2 Bk. Aynı eser, aynı yer.
3 Bk. Aynı eser, aynı yer.
4 Bk. Kaşf II, 1235.

II. B Ö L Ü M

ANADOLU BEYLİKLERİ DEVRİNDE TARİHİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUM

Anadolu Selçukluları devrinde ana hatlarıyla görmüş .. olduğumuz gerek sosyal ve kültürel müesseselerin, gerekse ilmî ve edebî faaliyetlerin, toprakları üzerinde ortaya çıkan muhtelif Anadolu Beylikleri'nde de önemli sayılabilecek bir kesintiye uğramadan devam ettiğini görüyoruz. Bu bakımdan esas konumuz olan Osmanlıları ele almadan önce komşuları olan bu beyliklerdeki sosyal ve kültürel hayata kısaca göz atmak faydalı olacaktır. Bu aynı zamanda Osmanlıların ortaya koydukları müesseseleri diğerlerinki ile mukayese etmek bakımından da zaruret arzetmektedir.

Anadolu Selçukluları devrinde uçlara yerleştirilen gâzilerden başka, h. VII. (m. XIII.) asır ortalarında ve bilhassa Alâeddin Keykûbât devri (617- 635/1220- 1237)'nin son zamanlarında Moğol tehlikesinin baş göstermesi üzerine, doğu hudutlarından alınan bazı aşiretler de batı hudutlarına yerleştirilmişlerdi[1].

Anadolu Selçukluları'nın h. 641 (m. 1243) yılındaki

---

1 Bk. Anadolu Beylikleri, giriş kısmı; Ayrıca bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, 39- 40.

Kösedağ mağlûbiyeti[1] neticesinde otoritesinin sarsılması ve dâhilî saltanat mücadeleleri devam ederken, uçlara yerleştirilmiş olan bu Türkmen aşiretleri kendi başlarına harekete geçerek Moğollara ve bunların idâresine boyun eğmiş olan Selçuk hükümetine karşı cephe aldılar. Aynı zamanda Türkmenler buralarda Bizans topraklarına karşı dâimâ başarıyla sonuçlanan akınlara başlamışlardı. Bizans İmparatorluğu'nun bu dönemdeki zaafiyetinden de[2] istifâde eden Türkmenler, tazyiklerini devam ettirmek suretiyle Batı Anadolu'ya doğru yayılma fırsatı buldular. h. 708 (m. 1308) yılında G ı y â s e d d i n M e s u d'un vefat etmesiyle birlikte zaten ismen mevcut olan Selçuk devleti fiilen de sona ermiş oluyordu.

Bundan sonra Anadolu'nun idâresi, İlhanlı hükümdârının görevlendirdiği umûmî valilere bırakılmıştır. Bu valilerin en kudretlisi D e m i r t a ş (v. 728/1328) olup, Gıyaseddin'nin vefatı üzerine müstakil kalmak isteyen beylikleri ortadan kaldırmaya teşebbüs ederek bir hayli çaba sarfettiyse de neticede başarılı olamamış ve idâreyi E m i r E r a t n a (v. 753/1352)'ya bırakarak h. 727 (m. 1327) yılında Mısır a gitmiştir. Emir Eratna, müstakil kalmak isteyen bu beyliklere karşı bir harekette bulunmamış aksine, dâhilî vaziyeti düzeltmiş ve âdilâne idâresiyle de halkı memnun bırakmıştır[3].

Emir Eratna, bir müddet sonra İlhanlı hükümdârı B a h a d ı r H a n (716-736/1316-1335)'nın vefatı üzerine çı-

---

1 Kösedağ savaşı ve neticeleri hk. geniş bilgi için bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, 9-11.

2 Bk. Aynı eser, s. 39-40.

3 Bk. Aynı eser, s. 41-42.

kan karışıklıktan istifade ederek h. 744 (m. 1343) yılında merkezi Sivas olmak üzere Anadolu'da bir devlet kurdu.

Bu tarihlerde Anadolu'da Eratna'nın hükümetinden başka, her biri müstakil olmak üzere bir takım beylikler bulunmaktaydı. Bunlar arasında en önemlileri olarak, Karaman ve civarında K a r a m a n O ğ u l l a r ı[1], Bolu, Isparta Eğridir ve Antalya bölgesinde H a m i d O ğ u l l a r ı[2] Milas, Buçin, Muğla ve Fethiye havalisinde M e n t e ş e O ğ u l l a r ı[3], Kütahya, Tavşanlı, Gediz, Simav ve Kula civarında G e r m i y a n O ğ u l l a r ı[4], Aydın, Ayasuluğ(Selçuk) ve Birgi'de A y d ı n O ğ u l l a r ı[5], Manisa Demirci, Gördes ve Turgutlu mıntıkasında S a r u h a n O ğ u l l a r ı[6], Kastamonu ve Sinop'ta C a n d a r O ğ u l l a r ı[7], Söğüt,Bilecik, İznik ve Bursa dolaylarında O s m a n l ı B e y l i ğ i[8] bulunuyordu[9].

Böylece Anadolu, h. VII. (m. XIII.) asır ortalarında tamamen bu beylikler arasında taksim edilmiş, henüz bu tarihlerde Türklerin eline geçmemiş tek bölge Trabzon ve havalisi idi.

---

1 Bk. Şihabeddin Tekindağ, Karamanlılar(İA,VI,316).
2 Bk. İ.H. Uzunçarşılı,Hamidoğulları(İA,V,189-192).
3 Bk. İ.H. Uzunçarşılı,Menteşeoğulları(İA,VII,724).
4 Bk. İ.H. Uzunçarşılı,Germiyanoğulları(İA,IV,767).
5 Bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, 65-73.
6 Bk. Çağatay Uluçay,Saruhanoğulları(İA,X,239-244).
7 Bk. Osmanlı Tarihi,c. 1, 81-90.
8 Osmanlı beyliğinin teşekkülü ve gelişmesi hk. bk. Osmanlı Tar.c.1,43;M.Tayyib Gökbilgin,Osman I.(İA,IX,431).
9 Bk. Osmanlı Tarihi,c. 1, 43.

Bir taraftan siyasi teşekkül halinde toparlanmaya çalışan bu beylikler, diğer taraftan da Anadolu Selçuklularından devraldıkları ilmî ve kültürel mirası korumaya özen göstermişlerdir. Hakim oldukları bölgelerde imkan dahilinde bir hayli ilmî ve ictimâî tesisler yaptırmak suretiyle kendilerine intikal eden bu mirasın her bakımdan daha da gelişip yayılmasında önemli rol oynamışlardır. Anadolu beylerinin ilme ve ilim adamlarına verdikleri ehemniyeti duyan âlim,edip ve sanatkarlar, Anadolu'ya gelerek bunların yaptırdıkları medreselerde tedris, telif ve tercüme faaliyetlerine başlamışlar, dolaysiyle muhitlerinin aydınlanmasına, dînî ve millî kültürün devamının sağlanmasına önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. Anadolu beyleri de ilim adamlarını himâye ve adlarına eserler telif ettirmek veyahutta telif ve tercüme sahiplerini taltif etmek suretiyle günden güne artan bir medenîmuhit vucuda getirmişlerdir. Hatta bu beylerden bir kısmı bu hususta âdetâ birbirleriyle rekâbet ediyorlardı. Bu yönden Germiyan, Aydın ve Candar beylikleri başta geliyordu(1).

İlmî ve ictimâî tesisler bakımından Anadolu beyleri zamanında Konya, Denizli, Beyşehri, Kütahya, Ayasuluğ, Birgi Manisa, Beçin ve Kastamonu önde gelen şehirlerdi(2). Henüz beyliklerin teşekkül etmediği bir dönemde Konya, Kayseri,Niğde ve Sivas önemli ilim ve kültür merkezleriydi.

Anadolu Beyleri, Türkçe'den baska dil bilmedikleri için kendilerine ithaf edilen eserlerin dili Türkçe idi. Bu

---

1 Bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, 90 - 91.

2 Bk. Aynı eser, aynı yer.

durum tebaaları için de büyük bir avantajdı. Bu bakımdan bu devrede yazılan eserlerin Türkçe olmasını tabiî karşılıyoruz. Ancak ilmin süreklilik istediği ve beynelmilel bir mesele olduğu da ortadadır. Dolaysiyle Anadolu beylerinin İslam dünyasında o günün ilim dili olan Arapça ile yazılmış eserlerden tercüme yoluyla istifâde etmek isteyecekleri ortadadır. Bu durum insan ve cemiyet hayatı için önem arzeden bir çok eserin Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye tercümesine müncer olmuştur. Bilhassa tasavvuf ve tarihe dâir Farsça'dan yapılan tercümeler, Arapça'dan daha fazladır.

Germiyan Oğullarından S ü l e y m a n Ş a h (764-780/1363-1378)[1], ilmi ve ulemâyı himaye eden bir beydi. Gerek bunun ve gerekse oğlu Yakub II.(v. 832/1429)'nin zamanında Kütahya Anadolu beylikleri içinde kültür faaliyetleri bakımından ilk sırada bulunuyordu. Süleyman Şah, ilim adamları ve ilmî eserlerle oldukça alakadar olduğundan kendi zamanında Ahmedî (v. 816/1413)[2], Şeyhoğlu Mustafa (v. 813/1410)[3] ve Ahmed-i Dâî[4] (v. XV. asır başları) gibi şâir ve âlimler onun sarayına mensûb idiler. Şeyhoğlu Mustafa Türkçe Hurşidnâme'sini bu emir adına yazmış, ancak emirin vefat etmesi üzerine bu eserini Yıldırım Bayezid'e takdim etmiştir.

---

1 Hk. bk. Anadolu Beylikleri, s. 45-46.

2 Hayatı ve eserleri için bk. M. Fuad Köprülü, Ahmedî(İA, I, 216-221); Ayrıca bk. N.S.Banarlı, Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1, 387-396.

3 Hk. bk. Ömer Faruk Akün,Şeyhoğlu(İA,XI,481-485); Ayrıca bk. N.S.Banarlı,Türk Edebiyatı Tarihi,c.1,s.384-385.

4 Hk. bk. N.S.Banarlı,Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1, s. 455-456.

Aynı şâir Marzubannâme ile Kâbusnâme'yi bu emir adına Türkçeye tercüme etmiştir[1].

Süleyman Şah'ın oğlu Y â k u p Ç e l e b i[2], h. 790 (m. 1388)' de babasının vefatı üzerine onun yerine hükümdâr olmuş ve aradaki fasılalar hariç, yaklaşık otuz sene Germiyan hükümdârı olmuştur. Bu da babasının yolunu tâkip ederek ilim ve fikir adamlarını himâye etmiştir. Ahmedî ve Şeyhoğlu'ndan başka, Şeyhî Sinan(v. 835/1431)[3] ve Ahmed Dâî de Yakup Çelebi sarayının âlim ve şâirlerindendir. Ahmed Dâî, Tâbirnâme adlı Türkçe mensûr eserini bu emir adına yazmıştır[4]. Ayrıca Şeyhî Sinan'ın da bu emir adına yazılmış mersiyeleri vardır. İmar faaliyetlerine de büyük ehemniyet veren Germiyan beylerinin Kütahya, Denizli, Uşak ve Sandıklı'da bazı ilmî ve ictimâî tesisleri vardır.

Beyşehri, Seydişehri ve Bolvadin civarında hüküm sürmüş olan Eşref Oğulları da, bulundukları yerlerde ilmî ve ictimâî tesisler kurma ve ilim adamlarını himaye cihetiyle Anadolu beyleri arasında oldukça önemli bir yere sahiptirler. Bu sülâleden M u b â r i z e d d i n M e h m e d B e y (702- 720/1302- 1320)[5], Anadolu'nun kültürel hayatına en fazla katkıda bulunan emirlerdendir. Şemseddin Mehmed

---

1 Bk. N.S.Banarlı,Türk Edebiyatı Tairhi,c.1,s.385.

2 Hk. bk. Anadolu Beylikleri, s. 51- 53.

3 Hk. bk. N.S. Banarlı , Türk Edebiyatı Tarihi, c.1, s. 456- 463.

4 Bk. Anadolu Beylikleri, s. 52; ayrıca bk. N.S. Banarlı,Türk Edebiyatı Tarihi,c.1,s. 455; Bu eser bize kadar gelmiş olup, bir nüshası H.K.M. nr. 588'de bulunmaktadır.

5 Hk. bk. Anadolu Beylikleri, s. 59- 60.

Tuşterî(v. VIII./XIV. asrın ortaları), felsefeye dâir yazdığı Arapça al- Fusul al- aşrafiya[1] adlı eserini bu emire ithaf etmiştir. Mehmed Bey'in Bolvadin'de h. 720 (m. 1320) tarihli bir camisi vardır.

Muğla, Milas, Çine, Fethiye ve Balat havalisinde hüküm süren Menteşe Oğulları da Anadolu'daki ilmî ve kültürel faaliyetlere önem vermişler, âlim ve şâirleri himâye etmişlerdir. Menteşe Beylerinin bilhassa Milas, Muğla ve Balat'da zamanına göre oldukça yüksek vasıflı medreseler yaptırmışlar ve aynı zamanda adlarına eserler tercüme ettirmek suretiyle de Türkçe'nin bir ilim dili olarak gelişmesine hizmette bulunmuşlardır. Bu beyliğe ait bazı önemli medreseler şunlardır: Ahmed Gâzî (v. 793/1391)[2]'nin Beçin'de h. 777(m.1375) tarihli bir medresesi ile Milas'ta h. 780 (m. 1378) tarihli bir camii vardır[3]. Yine bu emirin Eskihisar'da bir camii, Fethiye'de bir medresesi görülmektedir. Bu sülaleden ilim adamlarına yakınlığı ile tanınan İlyas Bey (805- 824 / 1403- 1421)[4]'in de Balat ve Beçin'de h. 806 (m. 1404) tarihli birer medresesi, ayrıca Balat, Muğla ve Hisarköy'de Birer camii vardır. Şirvanlı Mehmed b. Mahmud (v. XIII./XIV. asır ortaları)'un tıbba dâir Arapça İlyâsiya[5] adlı muhtasar

---

1 Bk. GAL Suppl. I, 774; Bu eser h. 710 (m. 1310) tarihinde Konya'da yazılmış olup, müellif hattıyla bir nüshası Ayasofya nr. 2445'de,başka bir nüshası da Fatih nr. 2707'de bulunmaktadır.

2 Hk. bk. Anadolu Beylikleri, s. 76- 77.

3 Bk. Aynı eser, aynı yer.

4 Hk. bk. Aynı eser, s. 78- 80.

5 Bk. Kaşf. I, 161.

eseri bu emir adına olup, daha sonra yine bunun emriyle müellif tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir[1]. Aynı müellif Balat emiri Mahmud Bey (v.777/1375'den sonra) adına avcılığa dâir Farsça Bâznâme[2] adlı eseri Türkçe'ye çevirmiştir[3].

Batı Anadolu'da Aydın ve havalisinde hüküm süren Aydınoğulları, Anadolu Beylikleri arasında ilmî ve ictimâî müesseseler tesis etme ve ilim adamlarını himâye bakımından oldukça önemli bir yere sahiptirler. Beyliğin kurucusu **A y d ı n o ğ l u M e h m e d B e y** (v. 734/1334)[4], ileri görüşlü münevver bir zat olup, muhitinde kültürel faaliyetlere ehemniyet vermiştir. Kendisinin Birgi'de bir câmii ile medresesi vardır. Ahmed b. Muh. Sa'ālibī (v. 427/1036)'nin Arapça Arā'is al- macālis[5] adlı Peygamberler tarihi ile Farsça Tazkirat al- avliyā[6] bu emir adına Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Mehmed Bey'in oğullarından **S ü l e y m a n Ş a h** (v.750/1349)[7], Tire'de bir medrese yaptırmış ve müderrisliğine de İzzeddin İbn Melek (v. 804/1401)[8]'i getirmiştir. Bu zat Aydınoğlu Mehmed Bey'in hocalığını da yapmıştır. Yine bu emirlerden Mehmed Bey'in en küçük oğlu **İ s a B e y** (776- 792 /

---

1 Bk Kaşf I, 161.

2 Bu eser tarihçi Hammer tarafından 1840 yılında Budapeşte'de Almanca tercümesiyle beraber neşredilmiştir.

3 Bk. Anadolu Beylikleri, s. 75.

4 Hk. bk. Aynı eser, s. 104- 105.

5 Bk. Kaşf II, 1131.

6 Bk. Kaşf I, 385.

7 Hk. bk. Anadolu Beylikleri, s. 110.

8 Hayatı ve eserleri için bk. aş- Şaķā ik, 45; al- A'lam, VI, 217; Mu'cam al- mu'allifīn, X, 193.

1365- 1390)[1], âlim bir zat olup, dolaysiyle ilme ve ilim adamlarına olan yakınlığı ile tanınmaktadır. Takriben otuz seneye yakın hükümdarlık eden İsâ Bey zamanında ilmî ve edebî faaliyetler fevkalâde canlıdır. İmar faaliyetlerine de önem verdiği anlaşılan bu bey, Ayasuluğ (Selçuk)'da h. 776(m.1377) tarihinde mîmârî özellikleri bakımından oldukça değerli bir câmi yaptırmıştır. Bunun sarayına mensub meşhur tabîb Hacı Paşa (Hızır b. Ali v. 820/1417)[2], tıbba dâir Şifā al-asḳām va davā al- ālām[3] adlı eserini h. 783 (m. 1381) yılında Ayasuluğ'da tamamlayarak bu emire ithaf etmiştir. Bundan başka Yakûb b. Mehmed (v. VIII./XIV. asır sonları) adındaki bir zatın h. 769 (m. 1367) tarihinde bu emir adına yazılmış bir Husrav- u Şîrîn tercümesi de bu emir adınadır[4].

Anadolu'nun ilmî ve kültürel hayatının gelismesinde gösterdikleri fevkalâde ciddî çaba ve samimiyetleri ile dikkati çeken diğer bir önemli beylik de Kastamonu ve civarında bulunan Candaroğulları'dır. Beyliğin müessisi Ş e m s e d - d i n Y a m a n C a n d a r (v. VIII./XIV. yüzyıl başları) ın oğlu S ü l e y m a n P a ş a (709- 740/1309- 1339)[5], otuz sene süren hükümdarlık devrinde ilim erbâbıyla sürekli olarak irtibat halinde bulunmuş ve onları her bakımdan himâye

---

1 Hk. bk. Anadolu Beylikleri, s. 112- 114.

2 Hk. bk. GAL II, 233; İA, V, 28- 30.

3 Bk. Kaşf. II, 1049; Bize kadar gelen bu eserin müellif hattıyla bir nüshası Topkapı Sarayı III.Ahmed Ktp. nr. 2070,Selim Ağa nr. 876,Veliyyüddin ef. nr.2517'de mevcuttur.

4 Bk. Anadolu Beylikleri, s. 113.

5 Hk. bk. Aynı eser, s. 121- 123.

etmiştir. Süleyman Paşa'nın bu davranışı bundan sonra gelen Candarlı emirleri arasında da güzel bir gelenek olarak beyliğin inkırazına kadar devam etmiş ve yaklaşık yüz altmış sene süren hükümdarlıkları zamanında ilmî ve sosyal müesseselerle memleketlerini süsledikleri gibi ilim ve sanat adamlarını da himâyekâr tavırları ile adlarına bilhassa Türkçe eserler yazdırmak veya tercüme ettirmek suretiyle Türkçe'nin bir ilim dili olarak gelişmesine büyük hizmette bulunmuşlardır. Bunların zamanında Kastamonu(1), Anadolu'nun en ileri ilim ve kültür şehirlerinden biri olmuş ve daha sonra burada sancak beyliği etmis olan Osmanlı şehzâdeleri, Candar Oğulları devrindeki bu ilim ve edebiyat cereyanlarını bir müddet daha devam ettirmişlerdir. Allâme Mahmud b. Mes'ud Şîrâzî(v. 710/1310)(2)'nin tasavvufa dâir Farsça İntihâb- ı Süleymânî(3)adlı eseri bu emir adınadır. Yine bu beyliğin emirlerinden Sinop'ta yarım asırdan fazla hüküm süren İ s f e n d i y a r B e y (741- 787/ 1340- 1385)(4)'in de âlim ve ediplerle yakından ilgilendiği adına yazılan eserlerden anlaşılmaktadır. Oğlu İbrahim için yazdırmış olduğu Cavāhir al- aṣdāf adlı Türkçe tefsir ile(5) göz hastalıklarına dâir Sinoplu hekim Mü'min b. Mukbil (v. 841/1437'den sonra)(6)'in yüz on bâb üzerine yazmış olduğu Ki-

---

1 Bk. Besim Darkot, Kastamonu (İA, VI, 399- 403).

2 Hk. bk. GAL I, 290; Ayrıca bk. burası, s.

3 Bk Anadolu Beylikleri, s. 123 ve bu sayfadaki dipnot.

4 Hk. bk. Aynı eser, s. 128- 135.

5 Bk. Kaşf I, 612. Günümüze kadar gelmiş olan bu eser Serez nr.164,Pertevniyal nr.78, Ş.A.P. nr. 106'da kayıtlıdır.

6 Hk. bk. OM, III, 235.

tāb miftāḥ an- nūr va ḫazā'in as- surūr[1]'u, bu emir adına yazılmıştır. İsfendiyar Bey'in oğlu Bafra valisi Hızır Bey adına Arapça'dan Farsça'ya tercüme edilen Mîrâçnâme[2], ve İsfendiyar Bey'in diğer oğlu ve Çankırı emiri K â s ı m B e y (v. 868/1464'den sonra)[3]adına yazılan Ḫulāṣat at- tıb[4]ile C e l â l e d d i n B a y e z i d(v. 787/1385)[5] adına Farsça'dan Türkçe'ye çevrilen Maktel- i Hüseyin[6]adlı mesnevî, Candarlı beyleri adına yazılan eserler arasında görülmektedir.

Bu beyliğin önde gelen en mühim sîmâlarından biri de K e m â l e d d i n İ s m â i l B e y(846- 884/1442-1479)[7] dir. Şüphesiz Candaroğulları içinde ilim ve fazileti, yüksek ahlakı ve hayırlı müesseselere olan ilgisi bakımından bu âilenin en değerlisidir. İsmail Bey'in kendisinin de iyi bir âlim olması onun, ilmî ve kültürel faaliyetlere olan yakın ilgi ve alakasında bu âlim kişiliğinin önemli rolünün olduğu muhakkaktır. İsmâil Bey'in fıkha dâir yazmış olduğu Türkçe

---

1 Bk. Kaşf II, 1771; Bize kadar gelmiş olan bu eserin iki nüshası Antalya Tekelioğlu nr. 685 ve Hamîdiye nr. 1034/4 de kayıtlıdır.

2 H. 814 (m. 1411) tarihinde Hızır Bey'in emriyle Kâtip Fahreddin adında biri tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Bize kadar gelen bu eserin bir nüshası Kütahya'da Vâhit Paşa ktp. nr. 638'de kayıtlıdır.Bk.Anadolu Beylikleri, s. 143.

3 Hk. bk. Aynı eser, s. 140.

4 Bu eser için bk. Aynı eser, s. 144.

5 Hk. bk. Aynı eser, s. 125- 126.

6 Bu eser Kerbelânâme adıyle Üsküdar Hacı Selim Ağa ktp. nr. 28'de kayıtlıdır.

7 Hk. bk. Yukarıda adı geçen eser, s. 135- 137.

Ḥulvīyāt-ı şâhî[1] adlı kıymetli eseri, onun bilhassa bu sahada mütehassıs olduğunu ve aynı zamanda Türk diline olan rağbetini açık bir şekilde ifâde etmektedir. Tecvid ilmine dâir Risâlat al-muncīya[2] ile tasavvufa dâir Sinoplu Yûnus b. Halil[3]'in kaleme aldığı Miʿyār al-aḫyār va'l-aşrār[4]'ı İsmâil Bey adına yazılan eserler arasında görülmektedir.

Kastamonu, Sinop ve havalisinde bir çok ilmî ve ictimâî tesisleri bulunan İsmâil Bey'in, şüphesiz en mühim tesisi, Kastamonu'da h. 858 (m. 1454) tarihinde yaptırdığı ve bugün "aşağı imâret" olarak bilinen câmi ile on odalı medrese, imâret, türbe ve kütüphaneden meydana gelen külliyesidir. Bundan başka yine burada bir kervansaray, Sinop'ta h. 853 (m. 1449) tarihli bir çeşme ile h. 855 (m. 1451) tarihli bir imâreti ve buranın köylerinde bir kaç câmi, Bakır küresi nahiyesinde bir hamamı, Taşköprü'nün Gökçe kasabasında bir kervansarayı, ve bu yöredeki bir çok köyde câmi, mescid,han ve çeşmeleri vardır[5].

İsmâil Bey'in Kastamonu'da vücuda getirdiği biraz önce sözünü ettiğimiz medresesini esasen Niksarlı âlim Muhyed-

---

1 Bk. Kaşf I, 688; 78 bâb üzerine yazılmış olan bu eserin bize kadar gelen belli başlı yazmaları arasında şunlar vardır: İzmir nr. 225, Ayasofya nr. 1140, Esad ef. nr. 670, Râşid ef. nr. 195.

2 Bu eser hk. bk. Anadolu Beylikleri, s. 144.

3 Hk. bk. OM, I, 199.

4 Bk. Kaşf II, 1743; Ayrıca bk. Anadolu Beylikleri s. 144 ve buradaki dipnot.

5 Bu tesisler hk. geniş bilgi için bk.aynı eser, s. 138 v.d.

din efendi (v. 901/1495)[1] için yaptırmış ve onu buranın müderrisliğine getirmiştir. Bundan İsmail Bey'in ilme ve ilim adamlarına ne kadar değer verdiğini ve memleketinin kültürel seviyesini yükseltmek için bir hayli çaba sarfettiğini kolayca anlamaktayız.

Anadolu Selçukluları'nın son zamanlarında Sivas'ta h. 766 (m. 1364) yılında kadı bulunan B u r h â n e d d i n A h m e d (v. 800/1398)[2], Orta Anadolu'da h.VIII.(m.XIV.) asır ortalarında kurulan ve yarım asra yakın bir müddet hüküm süren (736- 783/1335- 1381) Eratna Devleti[3]'nin son hükümdârı II. M e h m e d B e y[4]'i bertaraf ederek h. 782 (m. 1381) yılında Sivas'ta hükümdarlığını ilan etmiştir. Onsekiz sene süren hükümdarlık devri hep düşmanlarıyla uğraşmakla geçmiş olmasına rağmen, kendisini ilmî çalışmalardan uzak tutmamış ve önemli bâzı eserler de yazmıştır. Bunlar arasında h. 798 (m. 1395) yılında kış mevsiminde harbten âzâde zamanda yazdığı ve vücûd, fcâd ve hikmet bahislerinden müteşekkil Arapça İksir as- saʿādāt fi asrār al-ʿibādāt[5]'ı ile h. 799 (m. 1397) 'de fıkıh usûlüne dâir yazdığı Arapça Tarciḥ at- tavżiḥ[6]'i bulunmaktadır. Kadı Burhâneddin âlim

---

1 Hayatı ve eserleri için bk. burada, s. 187- 188.

2 Hayatı ve eserleri için bk. Mirzâ Bala, Kadı Burhâneddin (İA, VI, 46- 48); Ayrıca bk. Anadolu Beylikleri, 162-8.

3 Bu devlet hk. bk. Aynı eser, s. 155- 161.

4 Hk. bk. Aynı eser, s. 159- 160.

5 Bu eser bize kadar gelmiş olup, bir nüshası Ayasofya nr. 1658' bulunmaktadır.

6 Eser hk. bk. Kaşf I, 497.

olduğu kadar aynı zamanda iyi bir şâirdir de.Arapça ve Farsça şiirleri bulunan Kadı Burhâneddin'nin Türkçe şiirlerini ihtivâ eden bir divânı da elimizdedir[1]. Bunun ölümünden sonra Kayseri vâlisi olan A l â e d d i n A l i B e y (v. 846/1442)[2] adına da İbn Bavvâb (v. IX./XV. asrın ikinci yarısı) tarafından Arapçayı Farsça öğreten manzûm Tuḥfa- i ʿAlāʾiya[3]adlı bir eser yazılmıştır[4].

---

1 Bu divan hk. geniş bilgi için bk. Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1, s. 365.

2 Hk. bk. Anadolu Beylikleri, s. 167- 168.

3 Bk. Kaşf I, 370.

4 Bk. Anadolu Beylikleri, s. 168.

III. B Ö L Ü M

OSMANLI DEVLETİNİN
VIII- IX/XIV- XV. ASIRLARDAKİ
TARİHİ, SOSYAL VE KÜLTÜREL DURUMU

(Başlangıçtan Fâtih devri sonuna kadar)

A. OSMANLI BEYLİĞİNİN TEŞEKKÜLÜ

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Anadolu Selçuklu devletinin dağılmasından sonra h. VII. (m. XII.) asır başlarında Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde ortaya çıkan Türkmen beylikleri, müstakil olarak hüküm sürmeğe başlamışlardı. Bu beyliklerden biri de daha sonraları Anadolu birliğini sağlayacak olan Osmanlı beyliği idi.

Osmanlılar,menşe itibâriyle Oğuzların K a y ı boyundan olup, Anadolu selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykûbât devrinde (616- 634/1219- 1236) Ankara'da Karacadağ taraflarına yerleştirilmiş ve daha sonra bu aşiretin içerisinden takriben dörtyüz çadırlık bir grup, Söğüt ve Domaniç havalisine gelerek bu yörede yerleşmeye başlamışlardır. Bu grubun başında bulunan E r t u ğ r u l G â z i[1], h. 634 (m. 1236) yılından evvel buralarda giriştiği fetihler neticesinde, başta Karahisar ve Söğüt olmak üzere bazı küçük yerleşim merkezlerini ele geçirmiş, hatta Bilecik Rum beyini de vergiye bağlamıştır. Daha sonraları yapılan bir dizi fetihler neticesinde daha da güçlenen bu Türkmen aşiretleri, fethedilen yöreleri yurt edinip yerleşmişlerdir.

Ertuğrul Gâzî'nin h. 680 ? (m. 1281 ?) yılında vefat

---

1 Hayatı ve şahsiyeti hakkında geniş bilgi için bk. Mükrimin Halil Yınanç,Ertuğrul Gâzî (İA, IX, 328- 337).

etmesinden sonra, aşiretin ileri gelen zevatı tarafından oğlu O s m a n B e y (680- 726/1281- 1326)[1] babasının yerine getirildi. Bizanslara karşı gaza ve akınlarla beyliğinin sınırlarını sürekli genişletmeye başlayan Osman Bey, h. 688(m. 1289) tarihinde İnegöl, Yâr- Hisar, Yeni- Şehir ve Bilecik gibi önemli Rum şehirlerini zabtetti. h. 690 (m. 1291) senesinde Karaca- Hisar üzerine yürüdü ve çetin bir mücadeleden sonra bu şehri fethetti ve önemli miktarda ganimet elde etti. Bu arada şehrin kalesini Câmi'ye tahvil ederek, adına ulemâdan Tursun Fakih[2] tarafından ilk defa olarak hutbe okundu. Osman Bey'in en büyük arzusu Bursa'yı almaktı. Bu nedenle h. 714 (m. 1314) senesinde gâzileriyle birlikte Bursa'yı muhasara etti; ancak Bizansların kaleyi şiddetle savunmaları üzerine muvaffak olunamadı.

Bundan sonra Bursa, on seneyi aşkın sürekli olarak tazyik altında tutuldu. Osman Bey, Bursa'nın fethini bizzat kendisi yapmak istemesine rağmen, rahatsızlığı sebebiyle bu işi daha önceleri Mudanya gibi bazı şehirlerin alınmasında üstün başarılar gösteren oğlu Orhan'a bıraktı.Nihâyet Orhan Bey, h. 725 (m. 1325) yılında Yenişehir ovasından Bursa'ya hareket ederek önce Orhan- ili'ni, daha sonra da 2 Cemâyizevvel 726/6 Nisan 1326 tarihinde Bursa'yı fethetti[3]. Bursa'nın fethi haberini ölüm döşeğinde öğrenen Osman Bey, hükümdarlığı oğlu Orhan'a bırakarak aynı yıl vefat etti.

---

1 Hayatı ve şahsiyeti hk. geniş bilgi için bk. M.Tayyib Gökbilgin, Osman I. (İA, IX, 431- 443).

2 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, 5.

3 Geniş bilgi için bk. Osmanlı Tarihi,c.1,117- 119.

Osman Bey devri tamamen fetih ve gaza işleriyle geçtiğinden bir kuruluş devri olmuş, bu yüzden de ilmî ve ictimâî faaliyetlere gereken zaman ayrılamamıştır. Ancak Osman Bey'in ilme ve ilim adamlarına karşı ilgisiz kalmamıştır. Çünki Osman Bey'in devamlı olarak etrafında bilgili kişileri topladığı ve her hususta kendileriyle istişârelerde bulunduğu onlara gereken ilgi ve alakayı gösterdiği bilinen bir gerçektir. Kayın pederinin Şeyh Edebalı[1] gibi bir zat olması da bu hususu teyit etmektedir. Candarlı Kara Halil(v.789/1387)[2] Tursun Fakih, Yahsi Fakih[3], Muhlis Baba[4] ve Ahi Hasan[5] bu devrin önemli şahsiyetlerinden olup, bizzat fetihlere iştirak ederek beyliğin tesekkülü ve gelişmesinde önemli hizmetlerde bulunmuşlardır[6].

O r h a h B e y (726- 763/1326- 1362)[7], Bursa'nın fethinden sonra beyliğin merkezini buraya nakletmiş ve büyük bir îmar faaliyetine girişerek şehri ilmî ve ictimâî tesislerle süslemiştir. İlk osmanlı akçesini de burada kestiren Orhan Bey, bundan sonra h. 730 (m. 1330) yılında Rumların önemli bir kültür merkezi olan İznik[8]'i, h. 738 (m. 1337)yılında da mühim bir ticaret merkezi olan İzmit[9]'i toprakla-

---

1 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ,4;Osmanlı Tarihi,c.1,s.560- 561.
2 Hk. bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, s. 554- 556.
3 Hk. bk. Sicilli Osmânî, IV, 645.
4 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, 5- 6.
5 Hk. bk. Aynı eser, s. 6.
6 Geniş bilgi için bk. Osmanlı Tarihi, c.1, s. 561.
7 Hayatı ve şahsiyeti için bk. M. Tayyib Gökbilgin Orhan Bey (İA, IX, 399- 408).
8 Bk. R. Anhegger, İznik (İA, V, 1256- 1264).
9 bk. Besim Darkot, İzmit (İA, V, 1251- 1256).

rına kattı. Orhan Bey, h. 743 (m. 1342) yılından itibaren de Anadolu harekâtına yöneldi ve Ulubad, Mihaliç ve havalisi ile Karasi Beyliği[1]'nin elinde bulunan Balıkesir[2], Manyas ve Edincik gibi şehirleri teslim aldı. h. 755 (m. 1354) senesinde de oğlu Süleyman Paşa (v. 758/1357)[3] komutasındaki bir kuvvetle doğu hududunda önemli bir nokta olan Ankara[4]'yı ele geçirdi[5].

Bu şekilde beyliğinin sınırlarını oldukça genişleten Orhan Bey, bundan sonra devletini teşkilatlandırmaya yönelerek Selçukluları örnek almak suretiyle bir dîvan oluşturmuş ve hükümdâra bir vezir tayin etmiştir. Şehir ve kazalara da idârî ve adlî muâmeleleri takîb için kadılar tayin etmiş ve en yüksek ilmiye makamı olarak Bursa kadılığı kabul edilmiştir. Bu durum I. Murad devrinde Kazaskerlik makamı ihdâs edilinceye kadar devam etmiştir[6].

Osmanlı uç beyliğini teşkilatlı bir devlet haline getirmiş olan Orhan Bey, bir taraftan idârî, askerî ve adlî işlerle ilgili teşkilatı kurarken, diğer taraftan geniş bir îmar faaliyetine girişerek ülkesini ilmî ve ictimâî müessese lerle donatmaya çalışmıştır. Bu meyanda geçici olarak beyli-

---

1 Bk. İ. H. Uzunçarşılı, Karasi Oğulları (İA, VI, 331-335).

2 Bk. Besim Darkot, Balıkesir (İA, II, 276-277).

3 Hayatı ve şahsiyeti için bk. C.Şehabeddîn Tekindağ Süleyman Paşa (İA, XI, 190-194).

4 Bk. Besim Darkot, Ankara (İA, I, 437-453).

5 Orhan Bey'in fütuhatı hk. geniş bilgi için bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, s. 118-124.

6 Bk. Aynı eser, s. 127.

ğinin merkezi yaptığı İznik'te ilk Osmanlı medresesini kurarak devrinin büyük âlimi Davud-ı Kayserî (v. 751/1350)[1] yi günlüğü otuz akçe müderris tayin etmiştir. Yine burada bir câmi ile imâret yaptıran sultana, zevcesi Nilüfer Hatun da diğer bir imâretle katılmıştır.

Orhan Bey'in oğlu olan ve İznik ile İzmit'in alınmasında büyük yardımları olan Süleyman Paşa (v. 761/1359)' da aynı şehirde kendi adıyla anılan bir medrese yaptırmıştır. Burada daha başka hayır sahibi kişilerin yaptırdıkları sosyal tesislerle İznik, kısa zamanda önemli bir ilim ve kültür merkezi haline geldi. İznik'in bu durumu hükümet merkezinin Bursaya nakledilmesinden sonra da devam etmiş, hatta Edirnenin merkez olduğu dönemleri de aşarak Fatih devrine kadar ulaşmıştır.

Bursa'nın fethinden sonra Orhan Gâzî'nin burada kurduğu ve daha sonra haleflerinin de onu tâkip ederek tesis ettikleri ilmî ve ictimâî müesseseler, şehirde yoğun bir fikrî ve kültürel faaliyetlerin başlamasına, ayrıca büyük bir nüfusun şehre akın etmesine vesile oluşturmuştur. Orhan Gâzî burada evvelâ kilise ve manastırları câmi ve medreseye çevirerek ilk ihtiyaçları karşılamış, h. 737 (m. 1336)'dan itibâren beyliğin merkezinin İznik'ten buraya nakledilmesinden sonra Orhan Bey Bursa'da câmi, medrese, hankâh ve imâretler yaptırmak suretiyle tesislerini çoğaltmıştır. Halktan,ileri gelen zevatın da bu faaliyetlere katılmasıyla, şehir imâr

---

1 Hayatı için bk. aş-Şaḳā'iḳ, 7; GAL II, 231; GAL Suppl. II, 323; OM,I,67; Osmanlı Tarihi,c.1,s. 647-648.

cihetiyle oldukça ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Bursa'nın bu süratli gelişmesi ile İznik parlaklığını nisbeten yitirmiş, buna karşılık Bursa ön plana çıkmış ve h. VIII.(m.XIV.) asır sonunda Anadolu'nun her bakımdan önde gelen şehirlerinden biri olarak yoğun fikir hareketlerine sahne olmuştur. Bursa bu haliyle kültür seviyesi bakımandan Konya, Kayseri ve Diyarbekir şehirleri ile boy ölçüşecek bir hale gelmiştir[1].

Orhan Gâzî'nin h. 763 (m. 1362) senesinde vefat etmesinden sonra, Rumeli'de fütuhatta bulunan oğlu M u r a d I. (761- 791/1360- 1389)[2], Bursa'ya çağrıldı ve âhîlerin kararıyla hükümdâr ilan olundu. Sultan Murad ilk iş olarak daha önce alınmış bulunan Ankara'da, âhîlerin, Osmanlı muhafızlarını şehirden çıkarıp eski beylerin emrine girmeleri sebebiyle buraya bir sefer düzenledi ve şehri tekrar geri aldı (764/1363). Arkasından Rumeli'ye geçerek Çorlu, Keşan, İpsala ve Dimetoka gibi şehirleri topraklarına kattı. Daha sonra Edirne[3]'nin zabtı karalaştırıldı ve h. 764 (m. 1363)'de burası zabtedildi. Ancak bir müddet sonra Sırplarla Bulgarların Edirne ve Filibe'yi geri almak için ittifak etmeleri üzerine h. 765 (m. 1364) yılında Meriç nehri önünde yapılan Sırpsındığı savaşında[4] büyük bir zafer kazanıldı. Bu zafer

---

1 Bk. İA, II, s. 810 ve d.v.

2 Hayatı ve şahsiyeti hk. geniş bilgi için bk. İ.H. Uzunçarşılı, Murad I. (İA, VIII, 587- 598).

3 Bk. M.Tayyib Gökbilgin, Edirne (İA, IV, 107- 127).

4 Sırpsındığı savaşı hk. geniş mâlûmât için bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, s. 167- 170.

Türk'lerin Rumeli'de süratle ilerlemelerine vesile olmuştur. Bu savaştan sonra Sultan Murad, Balkanlardan gelebilecek tehlikelere karşı hazırlıklı olmak ve intikali kolaylaştırmak maksadıyla devlet merkezini Bursa(1)'dan Edirne'ye nakletti (766/1365). Bundan sonra Edirne(2) şehri saray, câmi, medrese ve sâir ilmî ve ictimâî tesislerle süslenmeye başlandı. h.766 (m. 1365) tarihinden itibaren Rumeli'de fetihlere girişen Murad I., Rumeli'nin büyük bir kısmını topraklarına kattı. Ancak bu defa Balkanlarda kendisine karşı ikinci bir Balkan ittifakı üzerine h. 791 (m. 1389)'da yapılan birinci Kosova savaşında müttefikleri bozguna uğrattı ve kendisi de son seferi olan bu savaşta Sırp despotu Lazar'ın damadı Miloş tarafından şehid edildi(791/1389)(3).

Sultan Murad, Anadolu ve Rumeli'deki fetihleriyle devletinin hudutlarını genişleterek bir imparatorluk haline getirmiştir. Fütuhatın genişlemesi sebebiyle askerî sınıfların şer'î işlerine bakmak ve hükümdarla birlikte seferlerde bulunmak ve aynı zamanda ilmiye sınıfının enyüksek derecesi olmak üzere K a z a s k e r l i k makamını ihdas etti(763/1362)(4) ve bu makama ilk olarak da Bursa kadısı Candarlı Kara Halil (v. 789/1387)'li getirdi. Sultan Murad, azim ve irade sahibi açık fikirli, davranışlarında samimi ve tebaasına karşı gayet merhametli, düşünerek karar veren itidâl sahibi bir hükümdar-

---

1 Bk. E. Diez, Bursa (İA, II, 810- 819).

2 Bk. M.Tayyib Gökbilgin, Edirne (İA,IV,107- 127).

3 Bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, s. 256.

4 Kazaskerlik makamı hk. geniş bilgi için bk.İlmiye Teşkilâtı, s. 151- 160.

dı. İlim erbâbı ve dervişler, kendisinden dâimâ teşvik ve himâye görmüşlerdir. Devletinin kültürel seviyesini yükseltmek için büyük çaba sarfetmiş, bir hayli ilmî ve ictimâî tesisler yaptırmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: Bursa Çekirge'de Hüdâvendigâr Medresesi[1] ile bir câmi ve bir imâret Bursa hisarında bir câmi ve Tekke ile Edirne'de bir cuma cami, Bilecik ve Yenişehir'de birer câmi, İznik'te annesi adına bir imâret, Malkara'da h. 767 (m. 1366) tarihli bir zaviye. Padişahın ilmî ve ictimâî müesseselere karsı bu himâyekar tavrı, diğer devlet erkanına da numune olmuştur. Nitekim bu devirde Bursa'da Hacı Ivaz Bey (v. 843/1439), Esediye Medresesi'ni yaptırmış ve h. 776 (m. 1347) tarihli bir vakfiye tanzim ettirmiştir[2]. Yine bu devirde Candarlı Kara Halil İznik'te h. 780 (m. 1378) tarihinde bir Dâru'l- hadis medresesi yaptırmıştır[3]. Alâeddin Esved (v. 800/1397)[4]'in usul- u fıkha dâir Kunūz al- anvār[5] adlı eseri ile belâğata dâir Macma' al- fuād[6], sultan Murad adına yazılan eserler arasındadır.

Sultan Murad'ın sehadetinden sonra yerine oğlu B a y e z i d I. (791- 806/1389- 1403)[7] hükümdâr oldu. Bayezid

---

1 Bu medrese için bk. İlk Osmanlı Medreseleri, 94- 99.

2 Bu medrese için bk. Aynı eser, s. 99.

3 Bu Dâru'l- hadis için bk. Aynı eser, s. 79- 81.

4 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, 9; OM, I, 352.

5 Bk. Kaşf zeyli I, 573. Bu eser günümüze kadar gelmiş olup, bir nüshası Nurosmaniye nr. 1334'de bulunmaktadır.

6 Bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, s. 536.

7 Hayatı ve şahsiyeti hk. daha geniş bilgi için bk. Mükrimin Halil Yınanç, Bayezid I. (İA, II, 369- 392).

devrinde Anadolu'nun bir idâre altında toplanması hususunda önemli merhaleler katedildi. Bu cümleden olmak üzere h. 792 (m. 1390) yıllarında Germiyan, Saruhan, Aydın ve Menteşe beylikleri Osmanlı hakimiyetine girdi. Bundan bir sene sonra yani h. 794 (m. 1392)'de Candaroğulları beyliği ilhak edildi ve Kadı Burhaneddin'e ait Merzifon ve Amasya Osmanlı topraklarına katıldı. Bayezid'in bu Anadolu fütuhatı ile uğraşmasını fırsat bilen Bizanslılar, İstanbul surlarını tamir ettirdiler fakat daha sonra bunları yıktıran Bayezid, imparator Manuel den İstanbul'da bir müslüman mahallesinin teşkili ile bir cami inşaası ve müslümanlar için bir kadı tayin edilmesini istedi. Fakat bu isteklerin reddedilmesi üzerine Bayezid, ilk defa olmak üzere h. 793 (m. 1391) yılında İstanbul'u muhasara etti(1). Beş yıl kadar süren bu muhasara, batı'da gelişen hiristiyan haçlı ittifakı üzerine kaldırılmıştır.

Bayezid, bütün gücüyle bu ittifaka karşı oluşturduğu kuvvetlerle h. 798 (m. 1396) yılında Niğebolu savaşında büyük bir muvaffakiyet elde ederek İslam dünyasında haklı bir saygınlık kazanmıştır(2). Bundan sonra h. 801 (m. 1398)'de Kadı Burhaneddin'e ait olan Sivas, Tokat ve Kayseri'yi, h. 802 (m. 1399)'de de Malatya, Divriği, Kahta ve Elbistan şehri ve havalisini alarak topraklarına katan Bayezid, büyük ölçüde Anadolu birliğini sağlamış oldu.

Ancak h. 802 (m. 1400) yıllarında Anadolu'yu istîlâ

---

1 Bu ilk muhasara hk. bk. Osmanlı Tarihi,c.1,s.271-2.

2 Niğebolu Muharebesi ve neticeleri hk. geniş bilgi için bk. Aynı eser, s. 279- 289.

etmeye başlayan Timur ordusuyla h. 804 (m. 1402) yılında yaptığı Ankara savaşında[1] mağlûb olması ve Timur'un daha önce alınan yerleri eski sahiplerine geri vermesi Anadolu birliğini parçalamış ve aynı zamanda İstanbul'un alınmasını da yarım asır daha gecikmesine sebep olmuştur. Bu mağlûbiyeten hemen arkasından şehzâdeler arasında saltanat mücadelesi başlamış dolaysıyla h. 816 (m. 1413) yılına kadar sürecek olan bir fetret devresine girilmiştir. Esâsen Bayezid' de bu mağlûbiyetin arkasından Akşehir'de vefat etmiş bulunuyordu (805/1403).

Yaklaşık on üç sene kadar hüküm süren Bayezid, azim ve irâde sahibi, cesur, âdil ve biraz da mîzaç itibariyle asabî idi. Bayezid, yaptırdığı bir hayli ilmî ve ictimâî tesislerle Anadolu'nun kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuştur. Bu tesisler arasında Bursa'da h. 791 (m. 1389) tarihinde yaptırdığı Yıldırım câmi ve medresesi[2], bu medresenin yanında dârussifa, misafirhane ve bir imâret, Edirne'de bir câmi ile bir imâret, Kütahya ve Balıkesir'de yaptırdığı câmileri vardır[3]. Bu devirde hükümdârın tesislerinden başka bazı önemli şahıslar tarafından Bursa'da bir takım medreseler yaptırılmış olup, bunlar arasında bilhassa Bayezid'in vezirlerinden Ali Paşa (v. 810/1407)'nın yaptırdığı Ali Paşa Medresesi, Bayezid'in annesi Gülçiçek Hatun'nun h. 791 (m.1388) tarihli Gülçiçek Hatun Medresesi, yine Bayezid'in diğer bir

---

1 Bu savaş hk. geniş bilgi için bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, s. 309- 316.

2 Bk. İlk Osmanlı Medreseleri, s. 111.

3 Bayezid I.'in topluca tesisleri için bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, s. 323.

veziri Ferhad Paşa'nın yaptırdığı Ferhadiye Medresesi ile meşhur âlim Molla Fenârî (v.834/1430)'nin tesis ettirdiği Molla Fenârî Medresesi zikre şayandır[1].

Candaroğulları'nın Sinop'taki küçük beyliği müstesna olarak Anadolu beyliklerini ortadan kaldırmış olan Bayezid bu beyliklere âit bütün vakıf müesseselerini tanımak suretiyle vakfiye şartlarına uygun olarak faaliyetlerinin devamını sağlamıştır. Bu sayede Anadolu'daki fikrî hayat herhangi bir kesintiye uğramadan tabiî gelişmesini sürdürmüştür; bundan dolayı hükümdarlığı zamanında Bayezid adına bazı eserler telif edilmiştir. Bunlar arasında Ali b. Hibetullah(v.IX/XV. asır sonları)[2]'ın matematiğe dâir yazdığı Arapça Ḫulāṣat al-Minhāc fī ʿilm al-ḥisāb[3], Muhammed b. İbn Melek(v.854/1450)[4] in Arapça ahlak ve mevizeye dâir Badr al-vāʿiẓīn va ẓaḫr al ʿābidīn[5]'ni zikredebiliriz[6]. Ayrıca Şeyhoğlu Mustafa (v. 813 ?/1410 ?)[7]'nun manzum Ferahnâme'si ile Mehmed b. Süleyman adında biri tarafından h. 800 (m. 1398) yılında tercüme edilen Ḥayāt al-ḥayavān[8], bu devrede yazılan eserler ara-

---

1 Bu medreseler ve müderrisleri için bk. İlk Osmanlı Medreseleri, s. 102-115.

2 Hk. bk. OM, III, 383.

3 Eser hk. bk.aynı eser,aynı yer.

4 Hk.bk. OM, I, 220-221.

5 Bk. Kaşf I, 231. Bize kadar gelen bu eserin nüshaları arasında şunlar vardır: Antalya Tekelioğlu nr. 443, İbrahim ef. nr. 136/2, Raşid ef. nr. 577.

6 Bayezid'e takdim edilen diğer eserler için bk. Osmanlı Tarihi, c. 1, s. 536-537.

7 Hk.bk. Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1, s. 384.

8 Bu eser hk. bk. Osmanlı Tarihi,c.1, s. 536.

sında görülmektedir. Yıldırım Bayezid'in şehzâdeleri arasında iyi bir tahsil görmüş olan E m i r S ü l e y m a n Ç e l e b i (805- 1402/813- 1410)[1]'nin Edirne'deki sarayı bir çok âlim ve şâirin toplandıkları bir yerdi. Bundan dolayı adına bazı eserler yazılmıştır. Bunlar arasında avcılığa dâir Mehmed b. Şeyh Mustafa (v. IX/XV. asır ortaları) tarafından Arapça'dan tercüme edilen Kavisnâme[2], Mehmed adındaki bir zatın yazdığı Işknâme[3], Hızır b. Yakub (v. IX/XV. asır)'un dînî ve felsefî eseri Siyâsetnâme'si ile Ahmed Dâî nin Türkçe manzum Çenknâme ve Cambasnâme[4] adlı eserleri görülmektedir.

Yıldırım Bayezid'in ölümünden sonra başlayan şehzâdelerin saltanat mücadeleleri neticesinde Ç e l e b M e h m e d (816- 824/1413- 1421)[5], diğer kardeşlerini bertaraf ederek Edirne'de hükümdâr oldu[6]. Bundan sonra Anadolu'da fütuhata girişerek Ankara Savası sonunda elden çıkmış olan yerleri geri alarak Anadolu'da siyasi birliği sağlama yolunda çaba sarfetti. Birtakım dahilî isyanlara da sahne olan bu devreyi Çelebi Mehmed, devlet siyasetine âit isabetli görüşleri ve tehlikelere karşı serî hareketi sayesinde başarılı

---

1 Hayatı için bk.M.Tayyib Gökbilgin, Süleyman Çelebi(Emir) (İA, XI, 179- 182).

2 Eserin bir nüshası Hüsrev Paşa nr.816'da mevcuttur.

3 Bk. Kaşf II, 1141.

4 Bk. Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1, s. 455.

5 Hayatı ve şahsiyeti için bk. İ.H. Uzunçarşılı,Mehmed I. (İA, VII, 496- 506).

6 Çelebi Mehmed'in diğer kardeşleriyle olan mücadeleleri hk. geniş bilgi için bk.Osmanlı Tarihi, s.328-345.

bir şekilde sona erdirmiş ve Osmanlı devletini parçalanıp dağılmaktan kurtarmıştır. Çelebi Mehmed, sekiz yıla yakın hükümdarlık yapmış ve h. 824 (m. 1421) yılında Edirne'de vefat etmiştir. Çelebi Mehmed, oldukça kısa sayılabilecek bu hükümdarlık döneminde yaptırmış olduğu tesislerle Anadolu nun kültürel hayatına katkıda bulunmuştur. Bu tesisler arasında h. 822 (m. 1419) tarihli Bursa'daki Yeşil Medrese. oldukça önemli bir öğretim merkezi olan bu medresede bir çok ünlü âlim hocalık yapmıştır(1). Yine burada Yeşil Câmi ile bir imâret, Edirne'de ise h. 816 (m. 1413) tarihli Çelebi Mehmed Medresesi ile Eski Câmi bulunmaktadır. Ayrıca bu devirde Çelebi Mehmed'in vezirlerinden Bayezid Paşa (v. 824/1413)'nın Bursa'da yaptırdığı Bayezid Paşa Medresesi de oldukça önemli bir ilmî müessese olmuştur.

Yaptırdığı tesislerden ilmî faaliyetlere ehemniyet verdiği anlaşılan ve muhtelif ilimlere âit kitaplardan olusan bir kütüphaneye de sahip olduğu bilinen Çelebi Mehmed adına bazı eserler de yazılmıştır. Bunlar arasında Zekeriyya b. Mehmed Kazvînî (v. 682/1283)(2)'nin ansiklopedi tarzında heyet, coğrafya, tıp, nebâtât, meşhur şehir ve kasabalardan bahseden Arapça ʿAcāʾib al- maḫlūḳāt(3) adlı eserinin Rukneddin Ahmed adında bir zat tarafından Türkçe'ye yapılan tercümesi(4) ile Abdulvahhāb b. Yūsuf al- Mardānī (IX/XV. asır)'nin

---

1 Bu medrese ve hocaları için bk. İlk Osmanlı Medreseleri, s. 117 v.d.

2 Hk. bk. Muʿcam al- mu'allifīn, IV, 183.

3 Bk. Kaşf II, 1127.

4 Bk. Osmanlı Tarihi, c. 1. s. 537.

Arapça olarak telif ettiği tıbba dâir Kitāb al-muntaḫab fi't-tıb[1]'ı vardır.

Çelebi Mehmed'in vefatından sonra vasiyeti üzerine Amasya sancak beyi olan büyük oğlu M u r a d II.(824-855/1413-1451)[2] Bursa'ya gelerek hükümdâr olmustur. Sultan Murad ilk iş olarak Rumeli'de kendi hükümdarlığını kabul etmeyen amcası Mustafa Çelebi (v. 825/1422)[3]'yi bertarâf etti. Bundan sonra aynı yıl İstanbul muhasarasına baslayan Sultan Murad, bu sefer de Bizans İmparatoru Yuannis'in kışkırtmasıyla Bursa üzerine yürüyen kardesi şehzâde Mustafa (küçük Mustafa Çelebi)[4]'yı bastırmak üzere muhasarayı kaldırarak İznik'e hareket etti ve h. 826 (m. 1423) senesinde kardesini ortadan kaldırdı. Bundan bir yıl sonra h. 827 (m. 1424)'de Candaroğulları ile bir anlaşma yaparak onlardan gelecek tehlikelerden emin oldu. Daha sonra Rumeli fütuhatına girişen Sultan Murad, h. 833 (m. 1430) yılına kadar buralarda yaptığı fetihlerden büyük basarılar elde etmiş ve h.848 (m.1444) yılında kazandığı Varna Savaşı[5] ile Osmanlıların Rumeli'deki durumunu iyice kuvvetlendirmiştir. Aynı zamanda Varna muharebesi Haçlıların İstanbul'u kurtarmak için yaptıkları son sefer olmuştur. h. 852 (m. 1448) yılında İkinci Kosova savasını kazanan Sultan Murad'ın Anadolu'daki en büyük başarısı

---

1 Bu eserin bir nüshasının Tire'de Necip Paşa ktp. nr. 591'de kayıtlıdır...

2 Hayatı hk. geniş bilgi için bk. Halil İnalcık, Murad II. (İA, VIII, 598-615).

3 Hk. bk. Osmanlı Tarihi, c.1. s. 379-388.

4 Hk. bk. Aynı eser, s. 390-393.

5 Varna savaşı ve neticeleri hk. bk. Aynı eser,435.

ise h. 829 (m. 1425)'de Menteşe, h. 832 (m. 1428)'de de Germiyan Beyliklerini tamamen Osmanlı topraklarına ilhak etmesi olmuştur.

Otuz yıldan fazla hüküm süren Sultan II. Murad, nihayet h. 855 (m. 1451) yılında Edirne'de vefat etti. Kendisi ince ruhlu, hassas, âdil, sözüne ve ahidlerine son derece sâdık ve cesur bir hükümdardı. İlmî musahabeleri sever, âlimleri himaye eder ve kendilerine her vesileyle tahsisatlar verirdi. Şiir ve edebiyata düşkün olup, ilim ve sanat erbabının meclisinde bulunmasından haz duyardı[1]. Memleketinde kültür hayatını yükseltmek için hiç bir fedakarlıktan çekinmeyen II. Murad, bu hususta başlıcaları Bursa ve Edirne'de olmak üzere önemli tesisler yaptırmıştır. Bunlar arasında h. 829 (m. 1426)'da Bursa'da yaptırdığı Muradiye Câmi ile Medresesi[2] ve bir imâret, Edirne'de h. 851 (m. 1447) yılında tesis ettirdiği Üç Şerefeli Saatli Medrese ile Üç Şerefeli Câmi, h. 839 (m. 1435) tarihli Dâru'l-hadis Medresesi zikredilebilir. Bunların dışında Sultan Murad'ın Selanik ve İpsala'da da câmileri vardır.

II. Murad devrinde imar cihetiyle en yüksek bir seviyeye ulaşan Edirne'de devlet ileri gelenleri de yaptırdıkları ilmî müesseselerle Edirne'nin ilmî ve edebî faaliyetler bakımından gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu müesseselerin bazıları şunlardır: II. Murad'ın Rumeli Beyler-

---

1 Bk. Osmanlı Tarihi, c.1, s. 450-451.

2 Bu medrese ve hocaları hk. bk. İlk Osmanlı Medreseleri, s. 129.

beyi olan Sinan Bey'in Beylerbeyi Medresesi, Şeyh Şücâ Medresesi, II. Murad devri emirlerinden Oruç Paşa (v. 828/1425)[1] nın kendi adıyla anılan medresesi, vezir Saruca Paşa'nın (v. 857/1453)[2] Saruca Paşa Medresesi[3].

II. Murad'ın Edirne'de oturduğu halde Bursa'da ilmî ve ictimâî tesisler yaptırması, buranın kültürel faaliyetler bakımından Anadolu'nun en mühim merkezlerinden biri olduğunu göstermektedir. Bu devrede burada Sultan Murad'dan başka diğer ileri gelen zevat tarafından yaptırılan önemli medreseler arasında şunları zikredebiliriz: Fazlullah Paşa Medresesi yaptırdığı ilmî tesislerle Osmanlı kültür hayatına önemli katkıları bulunan Hacı Ivaz Paşa (v. 831/1428)[4]'nın yaptırdığı kendi adıyla anılan medresesi, Kara Hasan Paşa (v. 826/1422)[5]'nın yine kendi adıyla anılan Kara Hasan Paşa Medresesi ve Bayezid Paşa'nın oğlu İsa Bey[6]'in İsa Bey Medresesi[7].

Sultan II. Murad devri ilmî ve fikrî hareketler bakımından oldukça canlıdır. Bunda bizzat padişahın ilme ve ilim erbabına karşı olumlu ve himâyekâr tutumu, ayrıca medreselerin dolaysıyla ilimle iştigal edenlerin çoğalması ve aynı za-

---

1 Hk. bk. Sicilli Osmânî, I, 442.

2 Hk. bk. Aynı eser, III, 199.

3 II. Murad devri medreseleri hk. geniş bilgi için bk. İlk Osmanlı Medreseleri, s. 138-159.

4 Hk. bk. Sicilli Osmânî, III, 606.

5 Hayatı ve eserleri hk. bk. burada, s. 101-111.

6 Hk. bk. Sicilli Osmânî, III, 610.

7 II. Murad devri Bursa medreseleri hk. geniş bilgi için bk. İlk Osmanlı Medreseleri, s. 122-135.

manda muhtelif ilim dallarında seviyeleri oldukça yüksek âlimlerin artık Anadolu'da yetişmeye baslamış olmalarının büyük rolü olmuştur. Bu devirden itibaren yazılan eserler, önceki devirlere nazaran hem sayı bakımından ve hemde muhtevâ itibariyle daha yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Sultan Murad ın şâir ve musikîşinâs olması, bu dönemde şiir ve musikî zevkini de arttırmış, Türk dili ve edebiyatının inkişâfını hızlandırmıştır. O Arapça ve Farsça'dan Türkçe'ye tercümeler yaptırıyor ve bunu yapacaklara da açık ve sâde bir dil kullanmaları hususunda tavsiyelerde bulunuyordu(1). İlme ve ilim adamlarına gösterdiği yakın alaka ve ilgi sebebiyle onun adına bazı eserler yazılmıştır. Abdulvâcid Mehmed (v. 838/1434) in fıkha dâir h. 806 (m. 1403)'de yazdığı Arapça Niḳāya fī ʿilm al-hidāya(2) adlı eseri, Tabîb Mu'min b. Mukbil (II. Murad devri tabiblerinden)'in tıbba dâir h. 841 (m. 1437) senesinde yazdığı Ẕaḫira-i Murâdiye(3) ile Miftāḥ an-nur va ḫazāin as-surūr(4)'u, Ḳāsım b. Maḥmūd (v. 825/1422)'un İrşād al-murīd ila'l-murād(5) adıyla Türkçe'ye çevirdiği Mirṣād al-ʿibād tercümesi, Manyas kadısı Mehmed (II. Murad devri âlimlerinden)'in Gülistan tercümesi, İznikli Musa (833/1430)'nın

---

1 Bk. Türk Edebiyatı Tarihi, c. 1. s. 439-442.

2 Bk. Kaşf, II, 1971.

3 Bk. Kaşf, I , 826 ; Bu eser bize kadar gelmiş olup bir nüshası Yahya ef. nr. 5507'de kayıtlıdır.

4 Bk. Kaşf, II, 1771; Günümüze kadar gelen bu eserin bir nüshası Nurosmâniye nr. 3585'de mevcuttur.

5 Bu eserin mevcut nüshaları arasında sunlar kaydedilebilir: Üniv. Ktp. Türkçe yazmalar kısmı nr. 556, 599; Hüsrev Paşa nr. 259.

manzum Cambasnâme'si, Mehmed b. Mahmud Şirvânî(II. Murad devri âlimlerinden)'nin Arapça Tuḥfa-i Murādî fi aşnāf al-cacāhir[1]'i,II. Murad adına kaleme alınan eserlerin birkaçıdır.

II. Murad devri, İslam dünyasının muhtelif yörelerinden bilhassa Arabistan ve Türkistan'dan bir hayli ilim adamının Anadolu'ya gelmesi bakımından da önemlidir. Bunlardan bazıları şunlardır: Molla Gürânî (v. 893/1488), Alâeddin Tûsî (v. 887/1482), Şerâfeddin Kırîmî (v. 840/1436), Seyyid Ahmed Kırîmî (v. 879/1474), Seyyid Ali Acemî (v. 860/1456), Fahreddin Acemî, Alâeddin Ali Arabî (v. 901/1495) ve Acem Sinan. Bunlar ve benzerlerinin Anadolu'ya gelip ilim ve kültür hayatına katılmaları, Osmanlı Anadolu'sunda yeni gelişmekte olan ilmî hayata bir çeşitlilik ve canlılık getirmiştir.

Sultan II. Murad'ın yerine 16 Muharrem 855(m. 18 şubat 1451)' tarihinde Manisa valisi bulunan II. M e h m e d (855-886/1451-1481)[2] hükümdâr oldu. II. Mehmed, ilk iş olarak Osmanlılara karşı her zaman hasmâne hareket eden Karaman Beyliği üzerine gitti ve Akşehir, Beyşehri ve Seydişehri gibi yerleri alarak; seferlerde asker göndermek şartıyla sulh yaptı. Ayrıca Macarlarla da üç senelik bir anlaşma yaparak o taraflardan emin oldu. Sırp, Eflak ve Venediklilerle eski anlasmaları yeniledi. Osmanlıların Rumeli'de Tunaya kadar Balkanları topraklarına katmaları, artık muhiti daralmış olan

---

1 Bu eserin bir nüshası Ayasofya nr. 3577'de bulunmaktadır.

2 Hayatı ve şahsiyeti hk. geniş bilgi için bk. Halil İnalcık, Mehmed II. (İA, VII, 506-535).

ve Avrupa ile Asya arasında bir mânia teşkil eden İstanbul un alınması, Osmanlıların Rumeli'ye tamamen hakim olmaları bakımından gerekliydi. Bu maksatla II. Mehmed gerekli hazırlıkları tamamladıktan sonra h. 857 (m. 1453) senesinde Edirne'den hareket ederek h. 26 Rebiulevvel (m. 6 Nisan) Cuma günü şehri muhasara etti. Elli dört gün süren şiddetli bir muharebeden sonra Doğu Roma İmparatorluğu'nun 1125 senelik başşehri olan İstanbul fethedildi[1]. Bu fetihten sonra Fatih lakabını alan II. Mehmed, h. 862 (m. 1458)'de Atina başta olmak üzere bütün Yunanistan'ı topraklarına kattı. Bundan sonra başta Karamanoğulları olmak üzere diğer Anadolu Beyliklerini ortadan kaldırdı. h. 878 (m. 1473) yılında Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da büyük bir devlet kurmuş olan Akkoyunlu Hükümdârı Uzun Hasan'ı Otlukbeli Savaşı[2]'nda mağlûb ederek Fırat nehrine kadar olan sahayı topraklarına ilhak etti ve böylece Anadolu birliğini sağlamış oldu.

Osmanlı devletini gerçek bir imparatorluk haline getiren Fatih Sultan Mehmed, otuz sene padişahlık ettikten sonra h. 886 (m. 1481) yılında vefat etti.[3] Kendisi azim ve irâde sahibi, temkinli, verdiği kararları mutlaka uygular, çekingenlik göstermezdi. Aynı zamanda âlim ve şâir olan Fatih Türkçe'den başka, başta Arapça ve Farsça olmak üzere Yunanca ve Sılavca biliyordu. Alimleri sarayına davet eder onlarla ilmî mubâhaselerde bulunurdu. Din ve mezheb ayırımı yapmadan

---

1 İstanbul'un fethiyle alakalı olarak geniş bilgi için bk. Osmanlı Tarihi, c. 1. s. 463-493).

2 Bu savaş hk. bk. Aynı eser, c. II, s. 100-103.

3 Bk. Aynı eser, c. II, s. 143-144.

bilgin ve sanatkarları himâye etmiş ve şöhretini duyduğu âlimleri İstanbul'a davet ederek kendilerinden istifade edilmesini saglamıştır. Meşhur astronomi âlimi Ali Kuşcu (v.879/1474)[1], bunun zamanında İstanbul'a gelmiş ve Fatih'ten gereken ilgi ve alakayı görmüştür. Fatih devamlı olarak okuma ve araştırmayı seven biri olduğundan, çeşitli ilimleri tahsil için kendisine hocalar tayin eder ve günün muayyen saatlerinde gelip kendisine ders verirlerdi. Fatih'in hocaları arasında Hocazâde (v. 893/1487)[2], Molla Gürânî (v. 893/1487)[3], Sirâceddin Halebî (v. 857/1453)[4], Molla İyas[5] Hasan Samsûnî (v. 891/1486)[6] ve Molla Hayreddin (v. 880/1476)[7] gibi şahsiyetler vardır[8].

Bu devir , şüphesiz Osmanlı devletinin her bakımdan en parlak devridir. Siyâsî ve iktisâdî sahada bazı yenilik - ler getirilerek halkın refah ve huzuru sağlanırken, diğer taraftan sosyal ve kültürel alanda her türlü imkan seferber edilerek ilmî ve edebî faaliyetlere hız verilmiştir. Bütün bu faaliyetlerin odak noktasını da İstanbul'un teşkil etmesi pek tabiîdir. Fatih İstanbul'u devlet merkezi yapmak istediğinden, fetihten iki sene sonra burada bir saray yaptırmış

---

1 Hk. bk. Burada, s.148- 153.

2 Hk. bk. Burada, s.182- 184.

3 Hayatı ve eserleri için bk. aş- Şaka ik, 83; OM II, 3; GAL II, 228; Mu'cam al- mu'allifīn, I, 166.

4 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ,68;Mu'cam al-mu'allifīn,XI,81.

5 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, 169.

6 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ,157;Mu'cam al-mu'allifīn,III 236.

7 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, 170.

8 Bk. İA, VII, 534.

ve başta padişah ve vezirleri olmak üzere diğer hayır sahipleri tarafından İstanbul'un değişik semtlerinde câmi, medrese, han, hamam, hastahane ve imâret gibi ilmî ve ictimâî tesisler vücuda getirilmiştir. Fatih, sur içinde ilk defa Ayasofya kilisesini tâmir ettirerek bir minâre ilâvesiyle câmiye, odalarını da medreseye tahvil etmiştir. Sur dışında da sahabeden Ḫālid b. Zayd Abū Ayyūb Ansārī (v. 53/573)'nin kabri yanına bir câmi ile bir medrese yaptırmış ve kudsiyetine binâen burayı kısa zamanda mâmur hale getirmiştir. Ayrıca fethi müteâkip sekiz kiliseyi de medreseye çevirip, ilk üçüne Alâeddin Tûsî (v. 877/1472), Hocazâde ve Mevlânâ Abdulkerim[1]'i, diğerlerine de münâsiplerini tayin ederek burayı öğretime açmıştır[2].

Fatih Sultan Mehmed'in şüphesiz İstanbul'daki en büyük eseri h. 867 (m. 1462) yılında başlanıp, h. 875 (m.1470) yılında tamamlanan câmii ile bunun iki tarafında yaptırdığı Sahn- ı semân Medreseleridir. Bundan başka bu medreselere talebe yetiştirmek üzere Mûsıla- i sahn veya Tetimme medreseleri denilen sekiz medrese ile Ayasofya ve Eyüp câmii yanında Tetimme derecesinde birer medrese daha yaptırmıştır. Bu devirde Fatih'ten başka devlet ileri gelenleri bilhassa vezirlerinden Mahmud (v. 878/1473)[3], Davud (v. 904/1498)[4]

---

1 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, 155.

2 Bk. İlmiye Teşkilatı, s. 5.

3 Hayatı hk. geniş bilgi için bk. Şehâbeddin Tekindağ, Mahmud Paşa (İA, VII, 183- 188).

4 Hayatı hk. geniş bilgi için bk. İ. H. Uzunçarşılı Davûd Paşa (İA, III, 496- 498)

Candarlı- zâde İbrahim (v. 905/1409)[1] paşalar ile sâir vezirlerin de bu imâr faaliyetlerine katılmaları suretiyle İstanbul'u bir ilim ve kültür merkezi haline getirmişlerdir. Bu devirde İstanbul dışındaki şehirlerde de yapılan medreselerle bunların sayısı artmış ve vezir Mahmud Paşa'nın gayretiyle ilk olarak bir medrese teşkilatı yapılmış ve bütün medreseler bir tasnife tâbi tutularak vakfiyelerine göre dereceleri tesbit edilmiştir[2].

H. IX. (m. XV.) yüzyılın ikinci yarısı,ilmî ve edebî faaliyetlerin oldukça ileri bir seviyeye ulaştığı bir dönemdir. Bu dönemde dînî ve edebî ilimlere dâir yazılan bir hayli eser arasında çalışmalarımızın son noktasını teşkil eden Fatih devri ile ilgili olanlar şunlardır: Seyyid Mehmed b. Seyyid Hasan (v. 866/1481)[3]'nın h. 854 (m. 1450)'da Edirne de yazdığı Arapça lugate dâir Câmi' al- luga[4]'sı, Musannifek (v. 875/1488)'in Muhammediye[5] adlı Farsça tefsiri, Molla Gürânî (v. 893/1488)'nin arûz'a dâir altıyüz beyitlik Arapça Şâfiye Manzûmesi[6], Ali Kuscu (v. 879/1474)'nun Matematiğe dâir Arapça Risale- i Muhammediye[7]'si, Hasan b. Hü-

---

1 Hk. bk. Osmanlı Tarihi, c. II, s. 537- 538.

2 Medreselerin dereceleri hk. geniş mâlûmat için bk. İlmiye Teşkilâtı, s. 11- 17.

3 Hk. bk. GAL II, 223; GAL Suppl. II, 311.

4 Bk. Kaşf I, 572; Eserin bir nüshası Hacı Beşirağa nr. 627' de kayıtlıdır.

5 Bk. Kaşf II, 1618; Bize kadar ulaşan eserin iki nüshası Esad ef. nr. 35 ve Râşid ef. nr.54'de mevcuttur.

6 Bk. Kaşf II, 1022; OM, II, 3.

7 Günümüze kadar gelen bu eserin nüshaları arasında şunlar vardır: Ayasofya nr. 2733, Lâleli nr, 2715, Pertev Paşa nr. 623/23.

seyin Karahisârî (v. 947/1540)'nin Farsça'dan Türkçe'ye tercüme ettiği Şâmil al-luga[1]'sı, Sivaslı Şeyh İbrahim b.Hüseyin Tennûr Asık (887/1482)'ın tasavvufa dâir Türkçe manzum Gülzârnâme[2]'si, devrin sultanı Fatih'e ithaf edilmiştir.

Bunlardan başka Ali b. Fethullah (Fâtih devri âlimlerinden)'ın Farsça edebî ve tasavvufî bir eser olan Manâzır al-layl va'n-nahâr[3]'ı, Musannifek'in Farsça Siyâsetnâme si, Enverî (v. 869/1465'den sonra)'nin tarihe dâir önemli bir eser olan manzum Düsturnâme[4]'si, Fâtih'in meşhur veziri Mahmud Paşa adına yazılan eserlerdendir. Balıkesirli Devletoğlu Yusuf (v. 867/1463'den sonra)'un fıkha dâir manzum Vikâye tercümesi[5] ile Türkçe nesrin şaheserlerinden sayılan Sinan Paşa (v. 873/1468)'nın münâcâta dâir Tazarrûnâme[6]'si de bu devirde yazılan eserlerdendir.

---

1 Bk. OM, I, 273; Eser bize kadar gelmiş olup, iki nüshası Ayasofya nr.4695 ve Ş.A.P. nr.2633'de kayıtlıdır.

2 Bk. Kaşf II, 1504; Eserin iki nüshası H. Mahmud ef.nr.3368 ve Mihrişâh Sultan nr.215'de mevcuttur.

3 Bk. Osmanlı Tarihi, c. II, s. 630.

4 Eser hk. bk. Türk Edebiyatı Tarihi,c.1,s.501; Bu eser M.H.Yınanç tarafından 1928'de İst.'da neşredilmiştir.

5 Bk. Kaşf II, 2024.

6 Eser ve değeri hk. geniş mâlûmat için bk. Türk Edebiyatı Tarihi, c.1, s. 491; Eser Mertol Tulum tarafından 1971'de İstanbul'da neşredilmiştir.

B. ÖĞRETİM MÜESSESELERİ

Osmanlılardan önce İslâm dünyasında medrese teşkilâtının kuruluş ve gelişmesinde Büyük Selçuklu Türkleri'nin önemli hizmetlerinin olduğu bilinen bir husustur. Gerçekten medreselerin genis anlamda devlet eliyle kurulması, tahsilin parasız olması ve medrese teşkilâtının en küçük ayrıntılarına kadar tesbiti, Büyük Selçuklu Türkleri'nin eseri olmuştur. Vezir Nizâm al-mulk (v. 485/1092)[1]'ün Bağdat'ta h. 459 (m. 1062) yılında tesis ettiği Nizâmiye Medreseleri, devrinin en tanınmış âlim, fakih ve fikir adamlarını sinesinde toplamıştır. Bu medreseler maaslı müderrisleri, her birine aylık ve erzak tahsis edilen talebeleri ile meccânî eğitim yapan, ders programları tesbit edilmiş ve zengin kütüphânelerle donatılmış olması; ayrıca yalnız dînî bilgilerin değil aynı zamanda riyâziye, astronomi ve benzerî müsbet ilimlerin de tedris edilmesi bakımından bu müesseseler, yer yüzünde ilk Üniversite sayılmıştır[2]. Daha sonraları Belh, Nişabur Herat, İsfahan, Basra, Rey ve Musul gibi önemli merkezlerde Nizâmiye'nin benzerleri vücuda getirlmiştir. Bağdat Nizâmiyesinin ders mevzuları ve programları, esas itibariyle bütün İslâm ülkelerinde ve Osmanlılar dahil, İslâm Türk devletlerinde asırlarca tâkîp ve tatbîk edilmiştir[3].

---

1 Hayatı için bk. İbrahim Kafesoğlu, Nizâm al-mulk (İA, IX, 329-333).

2 Büyük Selçuklular ve Nizâmiye Medreseleri hk. bk. Selçuklular, İbrahim Kafesoğlu (İA, X, 409-416).

3 Bk. XV-XVI. asırlarda Osmanlı Medreseleri, s.5-8.

Büyük Selçuklulardan sonra bu nevi medrese tesisi bütün İslam dünyasında bir gelenek haline gelmiş, teşkilât ve işleyiş bakımından Nizâmiyeler örnek alınarak en ufak yerleşim birimlerinde kadar çok sayıda eğitim müessesesi tesis edilmiştir. Bu gelenek Anadolu'da Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri devirlerinde de aynen devam etmiştir.

Anadolu'da bu iki devirde tesis edilen her türlü ilmî ve ictimâî müesseseler, daha sonra Osmanlılara intikal etmiş ve onlar da bunlara yenilerini ilâve ederek Anadolu'da bu devirlerde başlamış olan ilmî ve kültürel faaliyetlerin kesintiye uğratmadan devam etmesini sağlamışlardır. İlk devir Osmanlı Medreseleri umûmî ölçülerde Anadolu Selçuklu Medreseleri'nin bir devamı olmakla beraber, diğer İslâm memleketlerindeki medreselerden de etkilenmişlerdir(1). Yapı ve teşkilât bakımından öncekilerin devamı mahiyetinde olan ilk devir medreseleri, Yıldırım Bayezid ve II. Murad devirlerinde her nekadar bir organizasyona tâbî kılınmaya çalışılmış ise de esas medrese teşkilâtı Fâtih zamanında yapılmıştır.

Fâtih İstanbul'da Sahn-ı semân ve Mûsıla-i sahn (Tetimme) medreselerini yaptırdıktan sonra, Osmanlı hudutları içerisindeki bütün medreseler yeni bir teşkilâta tâbî tutulmuş ve medreseler aşağıdan yukarıya doğru derecelendirilmiştir. Fâtih, Sahn-ı semân Medreseleri'nin programlarını yapmakla bizzat vezir-i âzam Mahmud Paşa, meshur hey'et âlimi Ali Kuşcu ve Molla Hüsrev (v. 885/1480)'i görevlendirmiş-

---

1 Bk. XV-XVI. asırlarda Osmanlı Medreseleri, s. 15.

tir[1]. Fâtih,Karamânî Mehmed Paşa (v. 886/1481)[2]'ya hazırlattığı Kânunnâme ile de ilmiye mensuplarının devlet memurları arasındaki mertebesini ve istihdam sahalarını tesbit ve tâyin etmiştir.

Fâtih'in Kânûnnâmesine göre medreselerin dereceleri aşağıdan yukarıya şöyle tesbit edilmiştir: Hâşiye-i Tecrîd Medreseleri: Bu medreselerde kelâm ilminden ders kitabı olarak Hâşiya at-Tacrîd[3] adlı eser okutulduğu için bu adla anılmıştır. Derece itibâriyle en alt sırada olup, müderrisinin yevmiyesi yirmi akçedir. Miftâh Medreseleri: Belâğat ilminden Miftah al-ulum[4] adlı eser okutulduğundan bu medreselere Miftah Medreseleri denmiştir. Müderrisinin yevmiyesi otuz akçedir. Kırklı Medreseler: Müderrisinin yevmiyesi kırk akçe olan medreselerdir. Bu medreselerde fıkıh usûlünden at-Talvih[5] adlı kitap okutulduğundan Telvih Medreseleri de denmiştir. Hâriç Medreseleri: Müderrisinin yevmiyesi elli akçe olan medreselerdir. Bir önceki Kırklı Medreselerle bu Hâriç Medreseleri, Osmanlılardan önce Anadolu Selçukluları ve

---

1 Geniş bilgi için bk. XV-XVI. asırlarda Osmanlı Medreseleri, s. 47-48;Ayrıca bk.İlmiye Teşkilâtı, s. 7.

2 Hayatı için bk. Şehâbeddin Tekindağ, Mehmed Paşa Karamânî (İA, VII, 588-591).

3 Bu eser Sayyid Şarîf al-Curcānī (v. 816/1413)'nin Nāsır ad-Dīn at-Ṭūsī (v. 672/1273)'nin Tacrīd al-kalām'ına yazdığı hâşiyedir. Bk. Kaşf I, 347.

4 Eser, serh ve hâşiyeleri için bk. Kaşf II, 1762.

5 Bu eser, ʿUbayd Allāh b. Masʿūd(v.626/1229)'un Tavżiḥ at-tanḳīḥ adlı eserine Şaʿd ad-Dīn Taftazānī (v. 792/1389)'nin at-Talvīḥ fī kaşfʿan ḥaḳā'iḳ at-Tanḳīḥ adıyla yazdığı serhtir. Bk. Kaşf I, 496.

Anadolu Beylikleri devrinde, hükümdârlar ile vezir, sancak beyi, hükümdâr zevceleri ve emirlerin yaptırmış oldukları medreselerdir(1). Dâhil Medreseleri: Bu medreselerde de müderrisin yevmiyesi elli akçe olup, Osmanlı padişahlariyle şehzâde vâlideleri, şehzâdeler ve padişah kızlarının yaptırdıkları medreselerdir(2). Sahn-ı semân Medreseleri: Bizzat Fâtih tarafından tesis edilen medreseler olup, bir medrese öğrencisi daha aşağıdaki medreseleri sırasıyla bitirdikten sonra buraya girer ve Dânişmend(Yüksek tahsil talebesi)olur burayı bitirdikten sonra da Mülâzemet(3)için sıraya girerdi. Altmışlı Medrese: Müderrisinin yevmiyesi altmış akçe olan medresedir. Derece itibâriyle Sahn-ı semân'larla aynı sayılan bu altmışlı medrese, Fâtih devrinde sadece Ayasofya Medresesi idi. Meşhur hey'et âlimi Ali Kuşcu, buranın müderrisliğine tayin olunmuş ve bir istisnâ olarak kendisine ikiyüz akçe verilmiştir(4).

Bunların dışında Osmanlılarda bir de İhtisas Medreseleri vardı. Benzerlerinin daha önceleri diğer İslâm memleketlerinde tesis edilmiş olan bu medreseler, İslâmî ilimlerle, İslâm dünyasına dışarıdan giren ilimlerin(ulûm-u dâhile) herhangi birinin öğretimi için tahsis edilmiş olan medreselerdir. Bunlar da Dâru'l-hadis, Dâru'ş-şifâ ve Dâru'l-

---

1 Bk. İlmiye Teşkilâtı, s. 11-17.

2 Bk. Aynı eser, aynı yer.

3 Mülâzemet, yüksek tahsilini tamamlayan bir öğrencinin müderris veya kadı olmak için Kazaskerin belli günlerdeki meclisine devam edip Matlab denilen defteri imzalayıp tâyini için sıra beklemesidir.Bk.İlmiye Teşkilâtı,s.45-48.

4 Bk. aş-Şaḳā'iḳ, 160.

kurrâ'lar olmak üzere üç çeşittir[1]. Osmanlılar devrinde Dâru'l- hadislerin ilki, I. M u r a d devrinde (761- 791/ 1360- 1389) , Çandarlı Hayreddin Paşa (v. 789/1387) tarafından h. 780 (m. 1378) yılında İznik'te, ikincisi de II. M u r a d tarafından h. 838 (m. 1435) 'de Edirne[2]'de yaptırılmıştır. Edirne Dâru'l- hadis'inin ilk müderrisi Fahreddin Acemi(v. 865/1460)[3]'dir.

Osmanlı Dâru'ş- şifâları, Anadolu Selçuklu Dâru'ş- Şifâları örnek alınarak tesis edilmiş olup, bunların ilki B a y e z i d tarafından h. 801 (m. 1400) yılında Bursa'da ikincisi de F â t i h tarafından İstanbul'da yaptırılmıştır. Osmanlı Dâru'ş- şifalarında tâkip edilen eğitim ve öğretim sistemi kesin olarak bilinmemekle beraber, tabiblik nazarî bilgiler yanında tatbikatı da gerektiren bir ilim olduğundan nazariyatla tatbikâtın birarada yürütüldüğü bir eğitim sisteminin tâkip edilmiş olması gerekir. Buralarda daha önceki devirlere âit tıbba dâir eserler okutulduğu gibi, Osmanlı devri tabiblerince yazılmış olan eserler de okutulmuştur[4].

Osmanlı eğitim ve öğretim sistemi içinde yer alan ihtisas medreselerinden biri de Dâru'l- kurrâlardır. Umûmiyetle câmi hizmetlilerinin yetiştiği yer olan bu medreseler daha ziyâde câmiler içinde veya çevresinde tesis edilmişler-

---

1 Bk.XV- XVI. asırlarda Osmanlı Medreseleri,s.20- 22.

2 Bk. M.Tayyib Gökbilgin, Edirne (İA, IV, 122- 127).

3 II.Murad ve Fâtih devrinin seçkin âlimlerindendir. Hadis ilminde geniş bilgisi olduğu için buraya müderris tâyin edilmiştir. Bk.İlk Osmanlı Medreseleri, s. 145- 146.

4 Bk. Osmanlı Tarihi, c. II, s. 597- 601.

dir. İlk Osmanlı Dâru'l-kurrâsı, Yıldırım Bayezid tarafından İmâm el-Cezerî (v. 833/1429)[1] için Ulu Câmi'de açılan Dâru'l-kurrâdır[2]. Daha sonraları müstakil binaları bulunan Dâru'l-kurrâlar açılmıştır[3].

Osmanlı Dâru'l-kurrâlarında ders kitabı olarak Şemseddin Muh. Cezerî'nin al-Cazarī adıyla bilinen harflerin mahreçlerine dâir an-Naşr fī ḳırāat al-ʿaşr[4] adlı eseri ile Abu'l-Ḳāsım aş-Şāṭıbī (v. 590/1194)[5]'nin aş-Şāṭıbīya adıyla meşhur olan Ḥirz al-amānī[6]'si ve bunun el-Cezeri tarafından Fatḥ al-vaşīd adıyla yazdığı serhi okutulmuştur[7].

---

1 Hayatı ve eserleri için bk. GAL II, 201; GAL Suppl. II, 274-278; Muʿcam al-mu'allifīn, XI, 291-292.

2 Bk. XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, s. 23.

3 Bu devir Dâru'l-kurrâları ve müderrisleri için bk. Aynı eser, s. 607-611.

4 Bk. Kaşf II, 1953.

5 Hk. Bk. F. Krenkow, Şatıbi (İA, XI, 352-353).

6 Eser ve şerhleri için bk. Kaşf I, 646-649.

7 Bk. XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, s. 23.

C. OSMANLI MEDRESELERİNDE OKUTULAN ESERLER

Sahn-ı Semân medreselerine kadar Osmanlı medreselerinde hangi derslerin okunduğu, bunların sırası ve okunan kitapların neler olduğu kesin olarak bilinmemekle berâber, ilk devir Osmanlı medreselerinin, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri devri medreselerinin bir devamı olduğu düşünülürse, dînî, tabiî ve lisânî ilimlere dâir okunan eserlerin neler olduğunu kestirmek bir ölçüde mümkün görünmektedir. Ayrıca bu sahalara dâir yazılmış olan belli başlı eserlere, Osmanlı âlimleri tarafından yazılmış olan şerh, hâşiye ve tâlikler de ilk devirlerden itibâren Osmanlı medreselerinde okutulan dersler ve bu derslere âit eserlerin tesbitinde bize yardımcı olmaktadır. Zîrâ herhangi bir eser üzerine yapılan çalışmadan gaye, o eseri, daha açık ve anlaşılır bir hale getirmek olduğundan, yapılan çalışma, bu hususta ortaya çıkmış olan bir ihtiyacı karşılamaktadır. Bu ihtiyacın da o eserin tedris ediliyor olması neticesinde ortaya çıktığı kanâatini taşımaktayız.

Bu şekilde bir ilgiye mazhar olan eserleri burada gözden geçirirken, mevzûlarına göre bir tasnife tâbi tutmak gerekir. Bu bakımdan ilk grupta ele alacağımız dînî ilimlere dâir eserleri, tefsir, hadis, akâid ve kelâm ilmi altında gözden geçirmek uygun olacaktır.

Tefsir

Umûmiyetle Kur'an'nın açıklamasını hedef almış bu nevi eserlerin başlıcaları şunlardır:

a. Keşşâf tefsiri

Kısaca Keşşâf tefsiri diye bilinen bu eserin adı " al- Kaşşāf ʿan ḥaḳā'iḳ at- tanzīl " dir. Eserin müellifi Arap dili ve edebiyatında bir otorite olan Maḥmūd b. ʿOmar az- Zamaḫşarī (v. 538/1143)'dir.[1] Dirâyet tefsirleri[2] arasında başta gelen bu tefsir, İslâm âleminde haklı bir şöhret kazanmış ve üzerine bir çok şerh ve hâşiyeler[3] yazılmıştır. Osmanlı ilim muhitlerinde de büyük bir ilgi gören bu eser üzerine Osmanlı âlimleri tarafından da şerh ve hâşiyeler kaleme alınmıştır. Bunlar arasında Alâeddin Ali Tûsî (v. 887/1482) , Ali Kuşcu (v. 879/1474) ve Hasan Çelebi (v. 886/1481)[4] gibi şahsiyetler vardır[5]. Ayrıca Fâ-

---

1 Hayatı ve eserleri için bk. Nuri Yüce, Zamahşari (İA, XIII, 509- 514); GAL I, 289- 293.

2 Dirâyet tefsiri, nakilden ziyâde devrin ve sahanın bilgi ve tecrübeleri dikkate alınarak yapılan bir tefsir nevidir. Geniş bilgi için bk. Tefsir Usûlü,s.224- 227.

3 Eserin şerh ve hâşiyeleri için bk.Kaşf II,1475- 1484.

4 Hk.bk.aş- Şaḳā'iḳ,185;GAL II, 229; OM, I, 272.

5 Bk. Kaşf II, 1479.

tih devri âlimlerinden Muslihiddin Mustafa'nın, Bursa Manastır Medresesi'nde okuttuğu bilinmektedir[1].

b. Kâdı Beyzâvî tefsiri

Kâdı veya Beyzâvî tefsiri diye bilinen bu eserin adı " Anvār at- tanzīl va asrār at- ta'vīl " dir. Müellifi Nāsır ad- Dīn Sa'īd 'Abd Allāh b.'Omar al- Bayżāvī (v. 692/1292)[2] olup, İslâm dünyasında üzerinde en çok çalışma yapılan tefsirlerden biridir[3]. Bu tefsire yalnız Osmanlı âlimlerince yazılan şerh ve hâsiyelerin sayısı altmıştan fazladır[4]. Bunlar arasında Fâtih'in hocalarından Muslihiddin Mustafa (İbnu't- temcîd)[5], Nureddin Hamza b. Mahmud Karamânî (v. 871/1466)[6] Molla Hüsrev (v. 885/1480) ve Seyyid Ahmed Kırîmî (v. 850/1446)[7]'yi sayabiliriz.

Hadis

Hz. Peygamberin sözlerini konu edinen bir ilim dalı olup[8], Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve gerekli ilgiyi görmüştür. Bu sahanın Osmanlı medreselerinde okutulan belli başlı eserleri şunlardır:

Gerek umûmi medreselerde ve gerekse Dâru'l- hadislerde Kütüb- i sitte denilen altı hadis kitabından bilhassa

---

1 Bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 215.

2 Hayatı ve eserleri için bk. GAL I, 416; GAL Suppl. I, 738- 743; C. Brockelmann, Beyzâvî (İA, II, 593- 594).

3 Eserin şerh ve hâşiyeleri için bk.Kaşf I,186- 194.

4 Bk. Tefsire giriş, s. 319- 320.

5 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 101.

6 Hk. bk. Aynı eser, s. 100.

7 Hk. bk. Aynı eser, s. 82.

8 Hadis, lugatte haber vermek manasında,istilahta ise Hz.Peygamberin söz,fiil ve takrirlerine denir.Geniş bilgi için bk.Hadis ilimleri ve istilahları, s. 1- 6.

Muḥ. b.ʿİsmāʿīl al- Buḫārī (v. 256/869)[1]'nin al- Camiʿ aṣ-ṣaḥīḥ[2]'i ile Muslim b. Ḥaccāc al- Ḳuşayrī(v.261/874)[3] nin Ṣaḥīḥ al- muslim[4]'i, hadis ilminde okutulan başlıca eserlerdendir. al- Buḫārī'nin Sahihi üzerine Osmanlı âlimlerinden Molla Hüsrev ile Lutfullah Tokâdî (v. 900/1495)[5] nin birer hâsiyeleri vardır[6].

İlk devirden itibâren Osmanlı medreselerinde okunan diğer bir hadis kitabı Ḥusayn b. Masʿūd al- farrā al- Bağavī (v. 516/1122)[7]'nin Maşābiḥ as- sunna adlı eseridir.Bir çok şerh ve hâsiyeleri olan[8]bu esere, Osmanlı âlimlerinden Yakub b. İdris Karamânî (v. 833/1430)[9] ve Kutbeddin İznikî (v. 884/1479)[10]'nin de şerhleri vardır[11]. Hasan b. Muḥ. as- Sāğānī (v. 650/1252)[12]'nin Maşārıḳ al- anvār'ı da çokça okunan eserler adasında olup, eseri,Osmanlı âlimlerinden İzzeddin İbn Melek (v. 797/1395)[13]Mabārik al- az-

---

1 Hayatı ve eserleri için bk. Kasım Kufralı, Buhâri (İA, II, 771- 772).

2 Eser şerh ve hâşiyeleri hk.bk. Kaşf I, 541- 555.

3 Hayatı hk.bk.Muslim,A.J.Wensinck(İA,VIII,821-822).

4 Eser ve şerhleri için bk. Kaşf II, 555- 559.

5 Hk.bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 279 v.d.

6 Bk. Kaşf II, 556- 558.

7 Hayatı hk. bk.C. Brockelmann,Begavī(İA,II, 449).

8 Masabih'in şerh ve hâşiyeleri için bk.Kaşf II,1698.

9 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 63; OM, I, 397.

10 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 106 v.d.

11 Bu diğer şerhler için bk. Kaşf II, 1698- 1702.

12 Hk. bk. GAL I, 360; GAL Suppl. I, 613; al- A lam II, 214; Muʿcam al- mu'allifīn, III, 279.

13 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 45.

hār, Ömer b. Abdulmuhsin Erzincânî (v. 743/1342)[1] Ḥadā'iḳ al-azhār adıyla şerhetmişlerdir[2].

Fıkıh ve fıkıh usûlü

İslâm hukukuyla bu hukukun pernsipleri diyebileceğimiz fıkıh ve fıkıh usûlü, hayata yön vermesi bakımından Osmanlı medreselerinde en çok okutulan bir bilgi dalı olmuştur. Umûmiyetle Hanefî mezhebinin mensubu olan Anadolu halkının, bu mezhebin temel kitapları ile ilgileneceği pek tabiîdir. Bu sahanın belli başlı eserleri arasında şunlar bulunmaktadır:

a. al-Hidāya

Hanefî fıkhına dâir önemli bir metin olan bu eserin müellfi ʿAli b. Abū Bakr al-Marğīnānī (v. 593/1196)[3]'dir. Üzerine bir hayli şerh ve hâşiye[4] yazılan bu esere, Fâtih devri âlimlerinden Sivaslı Kemâleddin Mehmed b. Abdulvâhid (v. 861/1456)[5], Fatḥ al-ḳadīr adıyla bir şerh yazmış ve sahanın ilgililerince çok revaç görmüştür[6].

b. al-Viḳāya

Osmanlı medreselerinde çokça okutulan diğer bir eser olan al-Vikāya'nın müellifi Maḥmūd b. ʿUbayd (v. 673/

---

1 Hk. bk. OM, I, 351.

2 Bk. Kaşf II, 1689.

3 Hayatı ve eserleri için bk. Heffening, Merğinânî (İA, VII, 761; GAL I, 376; GAL Suppl. I, 644-649; al-A lam V, 73; Muʿcam al-mu'allifīn, VII, 45.

4 Eserin şerh ve hâşiyeleri için bk.Kaşf II,2032-2040.

5 Hayatı ve eserleri hk. bk. GAL II, 225; GAL Suppl. II, 91; OM, I, 221; Muʿcam al-mu'allifīn, X, 264.

6 Bk. Kaşf II, 2034.

1274)[1]'dir. İlk devir Osmanlı âlimlerinden Alâeddin Esved (v. 800/1397)[2], İznik Medresesi müderrisi iken al-'İnāya fī şarḥ al- Viḳāya[3] adıyla şerhetmiştir.al- Vikaye'ye bunun dışında şerh yazan Osmanlı âlimleri arasında Hasan Çelebi (v. 886/1481), İbn Melek (v. 797/1395) ve Muhyeddin Niksârî (v.901/1495)[4] zikredilebilir[5].

c. Muḫtaṣar al- Kudūrī

Hanefilerce büyük bir kıymet atfedilen bu eserin adı Muhtasar olup, müellifi Ahmed b. Muḥ. Kudūrī(v.428/1036)[6] dir.Eser müellifine nisbetle Kudûrîdiye meşhur olmuştur.Hanefi mezhebinde mutlak olarak al- Kitāb denildiğinde bununla al- Kudūrī kasdedilir. Bir çok şerh ve hâsiyeleri bulunan bu eseri Osmanlı âlimlerinden Abdullah b. Hüseyin (Fatih devri) şerhetmiş ve Fâtih'e takdim etmiştir[7].

d. Farā'iż as- Sacavandī

Farā'iż as- Sirācīya de denilen bu eserin müellifi Sirāc ad- Dīn Muḥ. b. Maḥmūd (v. 600/1204)[8]'dur. Eser,fıkhın miras hukuku bölümüne dâir olup, sahanın ilgililerince

---

1 Hk. bk. GAL II, 197;Mu cam al-mu'allifin,XII, 178.

2 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 9; OM, I, 352.

3 Bk. Kaşf II, 2021.

4 Hk. bk. Burada, s.187- 188.

5 Eserin bunlar ve diğer şerhleri hk.bk.Kaşf II, 2020- 2024.

6 Hayatı ve eserleri için bk. GAL I, 174; GAL Suppl. I,295; Moh. Ben Cheneb, Kudûrî(İA, VI, 952).

7 Bu ve diğer şerh ve haşiyeler hk.bk.Kaşf II,1631-4.

8 Hk.bk. Mu'cam al- mu'allifīn, XI, 233.

büyük itibar görmüştür. Eserin bir çok şerhleri[1] arasında Şihâbeddin Sivâsî (v. 803/1400)[2] ve Şemseddin Muh. Fenârî (v. 834/1430)[3]'ninkiler de bulunmaktadır.

e. at- Talvīḥ

Fıkıh usûlüne dâir olan bu eserin müellifi Ṣa'd- Dīn Taftazānī (v. 792/1389)[4] olup, Osmanlı medreselerinde fıkıh usûlünde tedris edilen eserlerin başında gelmektedir[5]. Bu sebeple üzerine Osmanlı âlimlerince de hâşiyeler yazılmıştır. Bunlar arasında Sivaslı Burhâneddin Ahmed (v. 800/1397), Molla Hüsrev (v. 885/1482), Hasan Çelebi (v. 886/1481) ve Alâeddin Ali Tûsî (v. 887/1482) hatırlatılabilir[6].

f. Manār al- anvār

Bu eser de bir önceki gibi fıkıh usûlüne dâir olup müellifi Ḥāfız ad- Dīn 'Abd Allāh b. Ahmed an- Nasafī (v.710/1310)[7]'dir. Esere başta kendisi olmak üzere bir çokları tarafından şerh ve hâşiyeler[8] yazılmıştır. Esere yazılan

---

1 Eserin şerhleri için bk. Kaşf II, 1247- 1250.

2 Hayatı ve eserleri hk. bk. Burada, s. 95- 97.

3 Hayatı ve eserleri hk. bk. Burada, s. 112- 114.

4 Hayatı ve eserleri için bk. GAL II, 215; GAL Suppl. II, 301- 304; Mu'cam al- mu'allifīn, XII, 228.

5 Bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 186. Taftazânî'nin bu eseri Tanḳīḥ al- usūl adlı kitabın şerhidir(Bk.Kaşf I, 496). Eserin diğer şerhleri arasında çok rağbet görmüş ve üzerine bir çok talik ve hâşiyeler yazılmıştır.

6 at- Talvīḥ'in hâşiyeleri için bk.Kaşf I, 495- 499.

7 Hayatı ve serleri için bk. GAL II, 196; GAL Suppl. II, 263- 268; W. Heffening, Nesefi (İA, IX, 199- 200).

8 Bu şerh ve hâşiyeler için bk.Kaşf II, 1823- 1827.

en önemli şerhlerden biri de İzeddin İbn Melek (v. 797/1395) inki olup, bunun üzerine de bazı hâşiyeler yazılmıştır[1].

g. al- Muğnī

İlk devir Osmanlı medreselerinde okunan diğer bir usûl kitabı da al- Muğnī'nin müellifi Calāl ad- Dīn ᶜOmar b. Muḥ. al- Ḫabbāzī (v. 671/1272)[2]'dir. İznik Orhan Gâzî Medresesi müderrislerinden Alâeddin Esved (v. 800/1397), bu esere h. 782 (m. 1385) yılında İznik'te gâyet mufassal bir şerh yazmıştır[3].

Akâid

Dinin inanılması gereken prensiplerini konu edinen akâid de fıkıh kadar ilgi görmüş bir bilgi dalıdır. Bu sahanın karşımıza çıkan belli başlı eseri Akâid- i Neseffî dir. İlk devirden itibâren Osmanlı medreselerinde okutulan bu eserin müellifi, Nacm ad- Dīn ᶜOmar b. Muḥ. an- Nasafī (v. 537/1142)[4]'dir. an- Nasafī'nin bu kısa akâid metnine bir çok şerhler[5] yazılmış ve bunlar arasında da en çok rağbet gören Taftazânî'nin Şarh al- akâid adlı eseri olmuştur. Üzerine bir çok hâşiye yazılan bu esere, Osmanlı âlimleri tarafından da önemli hâşiyeler yazılmış ve medreselerde umûmiyetle bu şerh ile hâşiyeleri oku-

---

1 İbn Melek'in şerh ve hâşiyeleri için bk.Kaşf II, 1825.

2 Hayatı ve eserleri için bk. GAL I, 382; GAL Suppl. I, 657; al- A lam, V,63;Muᶜcam al- mu'allifīn, VII, 315.

3 Bk. Kaşf II, 1749.

4 Hayatı ve eserleri için bk. GAL I, 548; GAL Suppl. I, 758; W. Heffening, Nesefi(İA, IX, 199- 200).

5 al- Muğnî'nin şerhleri ve Taftazânî şerhinin hâşiyeleri için bk. Kaşf II, 1145- 1149.

tulmuştur. Esere hâşiye yazan Osmanlı âlimleri arasında Şemseddin Karaca Ahmed (v. 854/1450)[1], Ahmed b. Musa Hayâlî (v. 862/1458'den sonra)[2], Muslihiddin Mustafa (v. 901/1495)[3] ve Muhyeddin Niksârî (v. 901/1495)'yi görmekteyiz[4].

Kelâm

İslâm ilâhiyâtını konu edinmiş olan bu bilgi dalı da fıkıh ve akâid kadar eski bir maziye sahiptir. Bu sahanın Osmanlı medreselerinde okutulan belli başlı eserleri arasında şunlar görülmektedir:

a. Tacrīd al-kalām

İlk devir Osmanlı medreselerinde kelâma dâir okutulan eserlerin başında gelen bu kitabın müellifi Nāṣır ad-Dīn Muḥ. at-Tūsī (v. 672/1273)[5]'dir. Esere bir çok şerh ve hâşiyeler yazılmıştır[6]. Ancak bu şerhlerin en meşhuru Şams ad-Dīn İsfahānī (v. 746/1345)[7]'nin Taṣdīd al-ḳavā-'id fi şarḥ al-ʿaḳā'id olmuştur. Bu şerhe Sayyid Şarīf al-Curcānī (v. 816/1413)'nin Ḥāşiya at-Tacrīd adıyla yazdığı

---

1 Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, s. 212.

2 Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, s. 159; OM, I, 291. Hayâlî bu hâşiyeyi h. 862 (m. 1458)'de Filibe Medresesi'nde yazmış ve vezir Mahmud Paşa'ya ithaf etmiştir(bk.Kaşf II, 1145).

3 Hayatı ve eserleri hk.bk.aş-Şaḳā'iḳ,142;OM,II,3.

4 Hayatı ve eserleri hk. bk. Burada, s.187-188.

5 Hayatı ve eserleri için bk. GAL II, 508; GAL Suppl. II, 924-933; R. Stortmann, Tûsî (İA, XII, 132-134).

6 Eserin şerh ve hâşiyeleri için bk.Kaşf I,346-351.

7 Hayatı ve eserleri için bk. al-Favā'id al-bahīya, s. 198; al-Badr at-ṭāliʿ,II,298;GAL Suppl. II, 137.

8 Hayatı ve eserleri için bk. GAL II, 216; GAL Suppl. II, 305-306; Kasım Kufralı, Curcânî (İA, III, 246).

hâşiye büyük bir itibâr görmüş ve şerhiyle berâber medreselerde okutulmuştur. Hatta bu hâşiye Osmanlı medreselerinin ilk tahsil derecesine alem olduğu gibi, Fâtih Sahn-ı semân medreselerinde Seyyid Şerif'in hâşiyesinin okutulmasını şart koşmuştur. Bu hâşiye üzerine Osmanlı âlimleri tarafından hâşiyeler yazılmış olup, bunlar arasından Hızır Şah (v. 853/1449)[1], Molla Hayâlî (v. 860/1456), Hasan Çelebi (v. 886/1481), Ali Kuşcu (v. 879/1474) ve Hatip-Zâde (v. 901/1495)[2] zikredilebilir.

b. Ṭavāliʿ al-anvār

Kelâm ilmine dâir muhtasar bir metin olup, müellifi ʿAbd Allāh b. ʿOmar al-Bayżāvī (v. 692/1292)'dir. Bu esere Şams ad-Dīn İsfahānī (v. 746/1345)'nin Maṭāliʿ al-anẓār[3] adıyla yazdığı şerhe Sayyid Şarīf al-Curcānī (v. 816/1413) de güzel bir hâşiye yapmış ve medreselerde de en çok bu hâşiye rağbet görmüştür. Bu hâşiye üzerine Hacı Paşa (v. 820/1417)[4] ile Hoca-zâde (v. 893/1487)[5]'nin de birer hâşiyeleri vardır.

c. al-Mavāḳıf

Bu sahada yazılmış en önemli eserlerden biri de şüp-

---

1 Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, s. 95; OM, I, 289.

2 Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, s. 147; OM, I, 294.

3 Bk. Kaşf II, 1116.

4 Hk. bk. GAL II, 233; T.H., Hacı Paşa (İA, V,28-30). Hacı Paşa'nın bu hâşiyesinin adı Masālik al-kalām fī masā'il al-kalām olup, Aydınoğlu İsa Bey (v.792/1390) adınadır.

5 Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, s. 126 v.d.; OM, I, 293.

hesiz ʿAbd ar- Raḥmān b. Ahmed al- Īcī (v. 756/1355)[1]'nin al- Mavāḳıf adlı eseridir. Üzerine bir çok çalışmalar yapılmış olan bu esere Sayyid Şarīf al- Curcānī(v.816/1413) Semarkant'da h. 807 (m. 1404) yılında güzel bir şerh yazmış ve Osmanlı medreselerinde en çok tedris edilen de bu şerh olmuştur. Bazı Osmanlı âlimleri de bu şerhe hâşiyeler yazmışlardır. Bunlar arasında Hızır Şah (v. 853/1449), Hasan Çelebi (v. 886/1481) ve Sinan Paşa (v. 891/1486)[2]vardır. Ayrıca al- Mavakıf'a Şemseddin Fenârî(v. 834/1431), Hasan b. Abdussamed Samsûnî (v. 891/1486)[3], Hoca- zâde (v.893/ 1488) ve Muslihiddin Mustafa (v. 901/1495)gibi âlimler de birer şerh yazmışlardır[4].

Osmanlı medreselerinde okutulan ilimlerin ikinci grubunu da Aklî ilimler teşkil etmektedir. Tabiî veya âlî ilimler de denilen bu nevi ilimler, tabiî müşâhede ve mantıkî muhâkemeye dayanmaktadır. Bu sebepten Mantık, felsefe riyâziye, hendese ve hey'et gibi ilimler, aklî ilimlerden sayılmıştır. Osmanlı medreselerinde okutulan bu ilimlere dâir eserlerin belli başlıları şunlardır:

---

1 Hayatı ve eserleri için bk. GAL, II, 208; GAL Suppl. I, 537; Ahmed Ateş, ʿAżud ad- Dīn ʿAbd ar- Raḥmān al- Īcī (İA, V, 921- 925; Muʿcam al- mu'allifīn, V, 119.

2 Hayatı ve eserleri için bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 173 GAL Suppl. II, 327; Hasibe Mazıoğlu, Sinan Paşa (Hoca Sinan) (İA, X, 666- 670).

3 Hayatı ve eserleri için bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 157 Muʿcam al- mu'allifīn, III, 236.

4 al- Mavāḳıf ve üzerine yazılan şerh ve hâşiyeler için bk. Kaşf II, 1891- 1894.

Mantık

Aslında felsefî bir disiplin olan ve doğru düşünüp yazmayı gâye edinen Mantık' da Osmanlı medreselerinde okutulmuş bir bilgi dalıdır. Bu sahanın rağbet gören eserleri arasında şunlar kaydedilebilir:

a. İsâgûcî

Eserin müellifi Aşîr ad-Dîn Mufaẓẓal b.ᶜOmar al-Abharî (v. 700/1300)[1] olup, eserin asıl adı müellifine nisbetle Risalat al-Abharîya'dir. Bu kitaba yazılan şerh ve hâsiyeler[2] arasında en fazla rağbet gören Ḥusâm ad-Dîn Ḥasan al-Kātî (v. 760/1359)[3] ile Muḥ. b. Hamza Fenârî'nin şerhleri olmuştur. Ayrıca Ḥasan al-Kātî'nin şerhi üzerine Osmanlı âlimlerinden Şemseddin Karaca Ahmed (v. 854/1450)[4] in bir hâşiyesi vardır[5].

b. aş-Şamsîya

Mantık ilmine dâir muhtasar bir metin olup, müellifi Nacm ad-Dînᶜ Omar b.ᶜAli al-Kazvînî (v. 693/1293)[6]'dir. Osmanlı medreselerinde bu sahada okunan eserler arasında önemli bir yeri olan bu eserin en iyi şerhlerinden biri, Ḳutb ad-Dîn Muḥ. Taḥtânî (v. 766/1364)[7] tarafından yazılmış ve

---

1 Hayatı ve eserleri hk. bk. GAL, I, 461-465; GAL Suppl. I, 839-844; Muᶜcam al-mu'allifîn, XII, 315.

2 Eser şerh ve hâsiyeleri için bk. Kaşf I, 206-208.

3 Hk. bk. Muᶜcam al-mu'allifîn, III, 272.

4 Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, s. 212.

5 Bk. Kaşf I, 207.

6 Hayatı ve eserleri hk. bk. GAL I, 466; GAL Suppl. I, 845; al-Aᶜlām, IV, 315; Muᶜcam al-mu'allifîn, VII, 159.

7 Hk. bk. GAL II, 204-210; al-Aᶜlām, VII, 38.

bu şerhe Sayyid Şarîf al- Curcânî (v. 816/1413)'nin yazdığı hâşiye, Osmanlı medreselerinde çok tutulmuş ve dolaysiyle bu hâşiye üzerine de bazı önemli hâşiyeler kaleme alınmıştır(1). al- Curcânî'nin haşiyesi üzerine hâşiye yazan Osmanlı âlimleri arasında Molla Fenâri (v. 834/1470), Karaca Ahmed (v. 854/1450) ve Seyyid Ali Acemî(v. 860/1455) bulunmaktadır.

c. Matali' al- anvâr

Osmanlı medreselerinde okutulan diğer bir mantık kitabı olan bu eserin müellifi, Maḥmûd b. Abû Bakr al- Urmavî (v. 682/1283)(2)'dir. Bir çok şerh ve hâşiyesi(3) olan bu eserin ilk ve en meşhur şerhini Ḳuṭb ad- Dîn Muhammed b. Muḥ. ar- Râzî (v. 766/1364)(4) yazmıştır(5). Bu şerh üzerine yazılan bir hayli hâşiye arasında al- Curcânî'nin Lavâmi' al- asrâr adlı hâşiyesi Osmanlı âlimlerince büyük bir itibâr görmüş ve medreselerde okutulmuştur. Meşhur tabîb Hacı Paşa (v. 820/1417)(6), da ar- Razi'nin şerhine h. 784 (m. 1382) yılında baştan sona güzel bir haşiye yazmıştır(7).

Riyâziye

Fâtih devrinde Hâşiye- i tecrîd medreselerinin ilk kısmında matematik, hendese

---

1 Eserin şerh ve hâşiyeleri için bk.Kaşf II, 1063.

2 Hayatı ve eserleri için bk. GAL I, 467; GAL Suppl. I, 848; Mu'cam al- mu'allifîn, XII, 155.

3 Bu şerh ve hâşiyeler için bk.Kaşf II, 1715- 1718.

4 Hk. bk. GAL II, 204- 210; al- A'lâm, VII, 38.

5 Bk. Kaşf II, 1715.

6 Hayatı ve eserleri için bk.T.H. (İA, V, 28- 30).

7 Bk. Kaşf II, 1716.

ve hey'et derslerinin verildiği bilinmektedir[1]. Ancak birbirleriyle sıkı münâsebeti bulunan bu üç ilmin müstakil olarak okutulması ve ehemniyet kazanması, meşhur riyâziyeci Ali Kuşcu(v. 879/1474)'nun İstanbul'a gelmesinden sonra olmuştur. Zira Ali Kuşcu, riyâziye dersleri için husûsî bir medrese açarak burada talebe yetiştirmeye başlamıştır. Hatta Sinan Paşa (v. 891/1486), öğrencisi Molla Lutfi (v.900/1495) yi matematik öğrenmesi için Ali Kuşcu'ya göndermiş ve o da öğrendiklerini hocası Sinan Paşa'ya öğretmişti[2]. Sinan Paşa daha sonraları bilvâsıta öğrenmiş olduğu bu bilgiler ışığında Fâtih'in emriyle Kadı- zâde- i Rûmî (v. 815/1412'den sonra)'nin Çağmînî[3] şerhine bir hâsiye[4] yazarak bu sahadaki mahâretini göstermiştir.

Ali Kuşcu'nun riyâziye dersleri için ilk olarak husûsî bir medrese açmış olması, ilk devir Osmanlı medreselerinde riyâzî derslerin okutulmadığı veya bu ilimlerle iştigal edenlerin bulunmadığı anlamına gelmemelidir. Zira Yıldırım Bayezid devri (791- 816/1389- 1413) âlimlerinden Ali b. Hibetullah adındaki bir zâtın matematiğe dâir Ḫulāṣat al-Minhāc fī ʿilm al- ḥisāb adlı[5] bir eser yazıp Bayezid'e tak-

---

1 Bk. Osmanlı Tarihi c. II, s. 595.

2 Bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 174.

3 Eserin müellifi Maḥmūd b. Muḥ. Çağmînî(v.618/1221) dir. Esas adı al- Mulaḫḫaṣ olan bu eser müellifine nisbetle Çağmînî diye meşhur olmuştur. Bk. Kaşf I, 590. Bu eser üzerine yazılan şerh ve hâşiyeler için bk.Kaşf II, 1819.

4 Bk. Aynı eser, aynı yer.

5 Bk. Burada, s. 48.

dim ettiği bilinmektedir. Yine bu devir âlimlerinden Safer Şah'ın da riyâzî ilimlerde mâhir bir âlim olduğu ve Molla Fenârî'nin, bu sahadaki bazı müşkillerini çözmede bu âlime sık sık mürâcaat ettiği Şekâik' de kaydedilmektedir(1).

Osmanlı medreselerinde matematiğe dâir Bağdatlı ʿİmād ad-Dīn ʿAbd Allāh b. Muḥ. (v. 675/1276)(2)'in Risālat al-Bahā'iya adıyla meşhur olan al-Favā'id al-bahā'īya fī al-ḳavā'id al-ḥisābīya(3)'si ile bu esere Kamāl ad-Dīn Ḥasan al-Fārisī (v. 710/1320)(4)'nin Asās al-ḳavā'id fī şarḥ usūl al-favā'id adıyla yazmış olduğu serh okutulmuştur(5). Bunların dışında Ali Kuşcu'nun Fâtih'e takdim ettiği Risālat al-Muhammediye(6)'sinin de tedris edildiği şüphesizdir.

Hendese ilminden ise Şams ad-Dīn Muḥ. Samarḳandī (v. 600/1209)(7)'nin Aşkāl at-ta'sīs(8)'si ile bu esere Kadı-zâde-i Rûmî'nin h. 815 (m. 1412) yılında yazmış olduğu şerhi son zamanlara kadar medreselerde okutulmuştur(9).

Osmanlı medreselerinde Hey'et ilminde, Çağmini(v.618/1221)'nin al-Mulaḫḫaṣ adlı eseri ve bunun Kadı-zâde-i Rû-

---

1 Bk. aş-Şaḳā'iḳ, s. 32.

2 Hk. bk. GAL II, 167; GAL Suppl. I, 860.

3 Eser ve şerhleri için bk. Kaşf II, 1296; GAL II, 167.

4 Hk. bk. GAL Suppl. II, 295.

5 Bk. İlmiye Teşkilâtı, s. 20.

6 Bk Kaşf I, 889; GAL II, 235; GAL Suppl. II, 330.

7 Hayatı ve eserleri hk. bk. GAL I, 468; GAL Suppl. I, 849-850; Muʿcam al-mu'allifīn, IX, 63.

8 Bk. Kaşf I, 105.

9 Bk. İlmiye Teşkilâtı, s. 31.

mî ve Sayyid Şarîf al- Curcânî tarafından yapılan şerhleri ve Ali Kuşcu'nun bu sahadaki Risâlat al- fatḥîya[1]'si yanında diğer bazı eserlerin de okutulmuş olması muhtemeldir. Fâtih devri âlimlerinden Kara Sinan (v. 885/1480)[2]'nın da al- Mulaḫḫaṣ'a bir şerhi vardır[3].

Fâtih devri (855- 886/1451- 1481) ve onu tâkib eden yıllarda Ali Kuşcu (v.879/1474)'dan sonra riyâzî ilimlerin önemli temsilcileri arasında Kadı- zâde- i Rûmî (v. 815/ 1412'den sonra)'nin talebelerinden Fethullah Şirvânî (v.891/ 1486)[4] ve onun talebesi Niksarlı Muhyeddin(v. 900/1495)[5] vardır. Ancak Ali Kuşcu'dan sonra gerçek anlamda riyâzî ilimlerin gelişmesi için en çok çaba sarfeden ve aynı zamanda iyi bir matematikçi olan Mirim Çelebi (v. 931/1525)[6]olmuştur.

Osmanlı medreselerinde okutulan derleri ele alırken üçüncü grubu lisânî ilimlere ayırmıştık. Dînî ve tabiî ilimlerin yanısıra, konularını daha zıyâde dil ve edebî sanatların teşkil ettiği eserler de bir hayli yekûn tutar. Bunların arasında önce belâğatla ilgili olanlara kısaca temas ettikten sonra bizi doğrudan ilgilendiren sarf ve nahve dâir eserleri ele almak istiyoruz.

---

1 Bk. İlmiye Teşkilâtı, s. 21.

2 Hk. bk. Burada, s. 160- 166.

3 Eser üzerine yazılan bu ve diğer şerh ve hâşiyeler için bk. Kaşf II, 1819.

4 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 107; Mu'cam al- mu'allifîn VIII, 51.

5 Hk. bk. Burada, s. 187- 188.

6 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, s.327;Osmanlı Tarihi,c.II,597.

Belâğat

Medreselerde okunan en önemli ilimlerden biri de şüphesiz belâğat ilmidir. Üç ayrı bölümden meydana gelen belâğat'ın birinci bölümü, değişik cümle şekillerinden ve bunların kullanılışlarından bahseden meânî, ikinci bölümü, merâmı açık ve güzel ifâde etmeyi öğreten beyân, üçüncü bölümü de lafzî sanatlardan bahseden bedî'dir. Bu sahanın en fazla rağbet gören eserleri arasında şunlar zikredilebilir:

a. Miftāḥ al-ʿulūm

Bu sahanın en önemli eseri olan bu kitabın müellifi as-Sakkākī (v. 626/1228)[1]'dir. Üzerine bir çok şerh ve hâşiye yazılmış olan[2] bu eserin en güzel şerhini al-Miṣbāḥ adıyla al-Curcānī (v. 816/1413) yapmış ve Osmanlı medreselerinde de en fazla okutulan bu şerh olmuştur. Bundan dolayı Osmanlı âlimleri tarafından da bu şerhe hâşiyeler yazılmıştır. Bunlar arasında Molla Hüsrev (v. 885/1480), Alâeddin Musannifek (v. 875/1470) ve Lutfullah Tokâdî (v. 900/1495) yi görmekteyiz. Eserin diğer önemli bir şârihi olan at-Taftazānī'nin şerhine de Alâeddin Ali Koçhisârî(v.841/1437)[3] bir hâşiye yazmıştır.

---

1 Hayatı ve eserleri için bk. L. Frankov, as-Sakkākī (İA, X, 328-329).

2 as-Sakkaki'nin bu meşhur eseri üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümü sarf, ikinci bölümü nahiv ve üçüncü bölümü de beyân ve maâni'dir. Yukarıda zikrettiğimiz al-Curcānī ve at-Taftazānī'nin şerhleri üçüncü bölümün şerhleri olup, diğer şerhlerin bir çoğu da aynı şekildedir.

3 Hk.bk.GAL II,113;Muʿcam al-mu'allifīn,VII, 248.

b. Talḫīṣ al- Miftāḥ

Bu eser as- Sakkākī'nin biraz önce sözünü ettiğimiz Miftāḥ al-ᶜulūm adlı eserinin belâğata dâir üçüncü kısmına Calāl ad- Dīn ᶜAbd ar- Raḥmān al- Kazvīnī (v. 739/1338)[1] nin yazmış olduğu bir hulâsası ve şerhidir[2]. al- Kazvīnī nin bu eseri aslını geride bırakmış ve âdetâ onun yerini almıştır. Bundan dolayı bu sahanın ünlü âlimleri eser üzerine eğilmişler ve tedrisinin yanısıra şerh, hâşiye ve ta'lik şeklinde bir çok çalışma yapmışlardır. Belâğat ilminde âdetâ örnek bir eser hâline gelen bu kitaba, at- Taftazānī (v. 792/1390), Ekmeleddin Bâbertî(v. 786/1384) ve Şams ad- Dīn Muḥ. az- Zavzanī (v. 801/1398)[3] gibi bu sahanın selâhiyetli âlimlerinin şerhleri vardır. at- Taftazānī daha sonra birinciden daha kısa olarak bir şerh yazmış ve birinci şerh M u ṭ a v v a l , ikinci serh de M u ḫ t a ş a r adlarıyla meşhur olmuşlardır[4].Bu her iki şerh de Osmanlı medreselerinde okutulmuş ve bunlar üzerine de Osmanlı âlimleri tarafından hâşiyeler yazılmıştır. Bunlardan Müsannifek(v.875/1470) Ahmed b. Abdullah Kırîmî (v. 879/1474), Molla Hüsrev(v.885/ 1480), Hasan Fenâri (v. 886/1481)[5], Hasan b. Abdussamed

---

1 Hayatı ve eserleri hk. bk. GAL II, 22; GAL Suppl. II, 15; Muᶜcam al- mu'allifīn, X, 245.

2 Bk. Kaşf I, 473.

3 Hayatı ve eserleri için bk. GAL Suppl. II, 274 Muᶜcam al- mu'allifīn, X, 285.

4 Talḫiş al- Miftāḥ üzerine yapılan çalışmalarla ilgili olarak bk. Kaşf I, 473- 479.

5 Hayatı ve eserleri için bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 185 GAL II, 229; OM, I, 272; Muᶜcam al- mu'allifīn, III, 213.

Samsûnî (v. 891/1486)[1]'nin Muṭavval üzerine; Hatip- zâde (v. 901/1495) ve Muslihiddin Mustafa (v. 901/1495)' nın da Muḫtaşar üzerine şerhleri bulunmaktadır. Ayrıca Lutfullah Tokâdî (v. 900/1494) de bu eserin at- Talḫīṣ adıyla kısa bir özetini yazmıştır[2].

Sarf- Nahiv

Gerek Osmanlı ve gerekse Osmanlılara tekaddüm eden devrelerde medreselerde tedrisatın Arapça olduğu bir gerçektir. Bu sebeple bir medrese öğrencisinin tahsilinin ilk ve en önemli devresini Arap dilinin kavaidinden bahseden sarf ve nahiv'i öğrenmesi teşkil ederdi. Zira diğer ilimlere âit dersleri tâkib edebilmesi, ancak Arapça'yı öğrenmekle mümkün olacağından, ilk aşamada sarf ve nahvi öğrenir,daha sonra sırasıyla diğer ilimleri tahsile başlardı. Bundan dolayı medreselerde, lisânî ilimlerden olan sarf ve nahiv öğrenimi,önemli bir yer işgal etmiş ve gereken alâkayı görmüştür.

Medreselerde Arapça eğtimi, sarf(kelime bilgisi) ve nahiv(cümle bilgisi)olmak üzere iki bölümde tedris edilmiştir. İlk devirden itibâren sarf ilminden, bu sahanın belli başlı metinlerinden olan al- Binā[3], al- Maḳṣūd[4] al-ʿİzzī[5]

---

1 Hk. bk. aş- Şaḳā'iḳ, s. 157.

2 Bk. Kaşf I, 478.

3 Bk. Aynı eser, s. 255.

4 Eser ve şerhleri için bk. Kaşf II, 1806; Ayrıca bk. Burada, s. 147, 166.

5 Eser ve şerhleri için bk. Kaşf II, 1138; Ayrıca bk. Burada,s. 111, 184.

Marāḥ al- arvāḥ[1] ve aş- Şāfiya[2] ile bunların şerh ve hâşiyelerinin okutulduğu görülmektedir. Nitekim Osmanlı âlimlerince bu metinler üzerine yazılmış olan şerh ve hâşiyeler gerek ilk devir ve gerekse daha sonraki dönemlerde bu eserlerin Osmanlı medreselerinde okutulduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bunlar arasında da bilhassa al- İzzi ile Marah al- arvah'ın bir çok âlim tarafından şerhedilmesi ve bu şerhlerin kütüphânelerdeki mevcut nüshalarının çokluğu, bu iki eserin sahanın ilgililerince büyük bir itibâra mazhar olduğunu göstermektedir.

Nahiv ilminden de yine bu sahanın belli başlı metinleri arasında yer alan al-ʿAvamil[3], al- Miṣbāḥ[4], Lubb al- albāb[5], al- Kāfiya[6] ve Ḳavāʿid al- iʿrāb[7] ile bunlara yazılan şerh ve hâşiyeler okutulmuş olup, bunlar arasınbilhassa al-ʿAvamil, al- Miṣbāḥ, al- Kāfiya ve Ḳavāʿid al- iʿrāb, Osmanlı âlimlerince çok tutulmuş ve bunlar üzerine bir hayli şerh ve hâşiyeler yazmışlardır. Nitekim çalışmamı-

---

1 Eser ve buna yazılmış şerh, hâşiye ve tâlikler için bk. Kaşf II, 1651; Ayrıca bk. Burada, s. 107,118,160.

2 Eser ve üzerine yazılan şerh ve hâşiyeler için bk. Kaşf II, 1020.

3 al-ʿAvamil ve şerhleri için bk. Kaşf II, 1179; Ayrıca bk. Burada, s. 125, 135, 140, 174.

4 Eser ve üzerine yapılan çalışmalar için bk. Kaşf II, 1708; Ayrıca bk. Burada, s. 101- 107,137- 140, 167- 171.

5 Eser ve şerhleri için bk. Kaşf II, 1545.

6 al- Kāfiya ve bunun üzerine yazılan şerh ve hâşiyeler için bk. Kaşf II,1370- 1376;Ayrıca bk.Burada, s.

7 Eser ve şerhleri için bk. Kaşf I, 124.

zın esas konusunu teşkil eden bu eserler ve bunlar üzerine Osmanlı âlimlerinin yaptıkları çalışmalar, tezimizin dördüncü bölümünde ele alınmıştır.

Osmanlı medreselerinde Arapça öğrenimi için,şüphesiz bu zikrettiğimiz eserler dışında daha başka eserlerin okutulmuş olması da pek muhtemeldir. Bu konuda sadece şu eserler okunmuştur diyerek bir liste vermek mümkün değildir. Bununla beraber, bizim çalışmamızın alanı Fâtih devri(IX/XV.asır) sonlarına kadar olduğundan, biz sadece Fâtih devri ve öncesinde medreselerde okutulmuş olan eserleri zikrettik. Şüphesiz bu devirden sonra da bu sahadaki çalışmalar durmamış sarf ve nahve dâir eserlere yeni şerh ve hâşiyeler yazıldığı gibi, müstakil telif eserler de vücuda getirilmiştir. Böylece daha önceleri okunan bazı eserler önemini kaybetmiş ve bunların yerini daha başka eserler almıştır. Bununla beraber sarf ilminde al- Maḳṣūd, al-ʿİzzī, aş- Şāfiya ve Marāḥ al-arvāḥ; nahiv ilminde de al-ʿAvāmil, al- Kāfiya ve Ḳavāʾid al iʿrāb gibi eserler, önemini hiç bir zaman kaybetmemiş ve son devirlere kadar medreselerde tedris edilmeye devam etmişlerdir.

Asıl konumuzu teşkil eden eserleri kronolojik bir tertip içinde müelliflerini de ele alarak zikretmeden önce şu noktayı da açıklamayı gerekli görmekteyiz. Bu çeşit eserlerin karşımıza çıkan ilk müelliflerinin bazıları, aslen Anadolu'nun muhtelif bölgelerinden olmakla beraber hayatlarının bir kısmını Osmanlı devrinden önce yaşamış, bazıları da Osmanlı hükümdârlarının ilme ve ilim adamlarına karşı

gösterdikleri yakın ilgi ve himâyekâr tutumları neticesinde başta Horasan, İran ve Suriye gibi İslâm dünyasının muhtelif bölgelerinden Osmanlı ülkesine gelip, ilmî çalışmalarını burada devam ettirerek sahamızla ilgili eserler vermişlerdir. Ayrıca Taşköprülü- zâde, Kâtip Çelebi ve Bursalı Mehmed Tahir gibi tercüme- i hâl müelliflerince de bunlar, Osmanlı âlimleri arasında zikredildiğinden, bizim de çalışmamızda bunlara yer vermiş olmamız tabiî karşılanmalıdır.

BAŞLANGIÇTAN FATİH DEVRİ SONUNA KADAR ARAPÇA GRAMER(SARF- NAHİV)'E DAİR ESER YAZAN OSMANLI- TÜRK ALİMLERİ

Î S Â A K S A R Â Y Î

Emînuddîn İsâ b. İsmaîl el-Aksarâyî'nin,kaynaklarda doğum yeri ve tarihi ile ilgili bir malumat yoktur. Ancak, nisbesinden de anlaşılacağı üzere Aksaraylı olup, burada yetişmiştir. Hayatı ve seyahatleri hakkında da kaynaklarda malumat bulunmayan müellifimizin, daha ziyade dînî ilimlerle iştiğal ettiği ve aynı zamanda da şâir olduğu bilinmektedir. İsâ el-Aksarâyî h. 727 (m. 1327) yılında Aksaray'da vefat etmiştir[1].

İsâ el-Aksarâyî'nin eserleri arasında, Ḥāfiẓ ad-Dīn an-Nasafī (v. 710/1310)'nin[2] usul-u fıkha dâir Manār al-anvār adlı eserine, Anvār al-afkār fī takmilat-i iżā'at al-anvār adıyla yazmış olduğu bir şerhi vardır (Kaşf, II, 1826).

Müellifimizin bizim çalışmamızla ilgili olarak da nahve dâir Şarḥ Lubb al-albāb adlı bir eseri vardır.

ŞARḤ LUBB AL-ALBĀB

Bu eser, Tāc ad-Dīn al-İsfarāyīnī (v. 684/1285)'nin[3] nahve dâir Lubb al-albāb adlı eserinin şerhidir. al-İsfarāyīnī eserin mukaddimesinde, nahvin bütün mes'elelerinin bu kitapta vecîz ve sâde bir üslupla anlatıldığını kaydetmektedir. Müellifimiz Aksarâyî'nin bu esere yazmış olduğu şerhin herhangi bir nüshasını, yaptığımız kütüphane çalışmalarında tesbit edemedik.

---

1. Hk. bk. Hadīyat al-ʿārifīn, I, 809; Aksaray tarihi, II, 2462; Muʿcam al-mu'allifīn, VIII, 21.

2. Hk. bk. GAL, II, 196; İA, IX, 199-200.

3. Hk. bk. GAL, I, 356; GAL (Suppl.), I, 520; al-Aʿlām, VII, 31; Muʿcam al-mu'allifīn, XI, 180.

E K M E L E D D Î N B Â B E R T Î

Ekmeleddîn Muh. b. Muh. b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî, h. 710 (m. 1310) yılında Bayburt[1]'da doğdu. İlk tahsilini kendi memleketinde yaptıktan sonra Halep'e gitti. Burada bir müddet kaldıktan sonra tahsilini daha da ilerletmek maksadıyla h. 740 (m. 1339) senesinde Kâhire'ye geldi. Burada Abū Ḥayyān (v. 745/1344)[2] ve başkalarından dersler alarak tahsilini tamamladı ve kendisine müderrislik vazifesi verildi.

Ekmeleddîn Bâbertî 'nin o sırada Kâhire'de vezir olan Şeyho (v.758 /1357) indinde büyük bir itibarı vardı. Şeyho burada yaptırdığı Hankah'a onu şeyh olarak tayin etti ve Hankah'ın bütün idaresini ona verdi. İdârî konularda burada gösterdiği başarısından dolayı kendisine bir kaç defa kadılık teklif edilmiş, ancak o bunların hiç birini kabul etmemiş ve kendisini tamamen tedris ve telif faaliyetlerine vermiştir.

Müellifimiz, dînî ilimlerin her sahasında olduğu gibi bilhassa fıkıh'da ve lisânî ilimlerde mütehassıs idi. Burada kendisinden istifade eden öğrencileri arasında Sayyid Şarîf al-Curcānī (v. 816/1413)[3], Şemseddîn Hamza el-Fenârî (v. 834/1431)[4] ve Şeyh Bedreddîn Mahmûd Sîmâvî (v. 823/1420)[5] gibi meşhur âlimler vardır.

---

1. Bu kelime Arap kaynaklarında Bâbertî şekliyle ona nisbe yapılmıştır. Bk. Muʿcam al-buldān, I, 307.
2. Hk. bk. GAL, II, 133; GAL (Suppl.), II, 135; İA, IV, 30-32; al-Aʿlām, VII, 152.
3. Hk. bk. GAL, II, 216; İA, III, 246; al-Aʿlām, V, 7.
4. Bk. Şemseddîn Hamza el-Fenârî bahsi, s.112.
5. Bk. Bedreddîn Sîmâvî bahsi, s. 98-100.

İlmî çalışmalarını ömrünün sonuna kadar aralıksız sürdüren müellifimiz Bâbertî , h. 786 (m. 1384) yılında Kâhire'de vefat etmiştir(1).

Ekmeleddîn Bâbertî 'nin önemli eserleri arasında hadis ilmine dâir as-Sâğânî (v. 650/1252)'nin(2) Maşârık al-anvâr adlı eserinin şerhi olan Tuḥfat al-abrâr'ı; al-Marğînânî (v.593/1197)'nin(3) fıkha dâir al-Hidâya'sine yazdığı al-ʿİnâya adlı şerhi ve aka'ide dâir Naşîr ad-Dîn aṭ-Ṭûsî (v. 672/1273)'nin(4) Tadrîc al-kalâm'ına yazdığı şerhini sayabiliriz(5).

Müellifimizin, bizim çalışmamızı ilgilendiren eseri ise, aş-Şadfat al-millîya bi'd-durra al-Alfîya adlı eseridir.

AS-ŞADFAT AL-MİLLİYA Bİ'D-DURRAT AL-ALFİYA

Bu eser. İbn Muʿṭi (v. 628/1231)'nin(6) nahve dâir h. 591 (m. 1195) yılında Şam'da yazmış olduğu ad-Durrat al-Alfîya adlı eserinin şerhidir. Bâbertî 'nin bu esere h. 741 (m. 1340) yılında Mardin'de yazmış olduğu aş-Şadfat al-milliya bi'd-durrat al-Alfîya adlı şerhinin herhangi bir nüshasını tesbit edemedik.

---

1. Daha fazla bilgi için bk. ad-Durar al-kâmina, IV, 250; Tâc at-tarâcim, 66; Buğyat al-vuʿât, 103; GAL, II, 80; GAL (Suppl.),II, 89; al-Aʿlâm, VII, 42;Mu'cam al-muallifîn, II, 298.

2. Hk. bk. GAL, I, 360-361; al-Aʿlâm, II, 214.

3. Hk. bk. GAL, I, 376-378; İA, VII, 761.

4. Hk. bk. GAL, II, 508-512; İA, XII, 132-133.

5. Eserleri için bk. GAL (Suppl.), II, 89; OM, I, 221.

6. Zayn ad-Dîn Yaḥyâ b. ʿAbd al-Muʿṭî, aslen Cezayirli olup, İbn Muʿṭî namıyla tanınan bir Arap dilcisidir. Nahve dâ-1000 beyitlik(al-Alfîya) didaktik manzume yazan ilk şâirdir. Hk. bk. GAL, I, 366; al-Aʿlâm, VIII, 155; İA, V, 776; Muʿcam al-muallifîn, XIII, 209.

C E M Â L E D D Î N A K S A R Â Y Î

Tam adı Cemâleddîn Muh. b. Muh. b. Muh. Fahreddîn olan müellifimiz, büyük bir ihtimalle nisbesini aldığı Aksaray'da doğmuştur. Burada tahsil ettiğini düşünebileceğimiz Cemâleddîn Aksarâyî, Arap dili ve edebiyatında, dînî ve tabiî ilimlerde geniş ve güvenilir bilgisiyle tanınmıştır. Karaman'da Zincirli Medresesi'nde uzun bir müddet müderrislik yapan müellifimiz Cemâleddîn Aksarâyî,burada bir çok öğrenci yetiştirmiştir. Bunlar arasında meşhur Molla Fenârî (v. 834/1430) de bulunmaktadır. Cemâleddîn Aksarâyî h. 791 (m. 1412) yılında burada vefat etmiştir[1].

Zikredilen sahalarda bize bir çok değerli eserler kazandıran Cemâleddîn Aksarâyî'nin bu çalışmaları arasında belâğatta, Ḳazvînî (v. 739/1360)'nin[2] İżâḥ adlı eserinin şerhi olan İżâḥ al-iżâḥ'ı; tefsirde az-Zamaḫşarî (v. 538/1159)'nin[3] Kaşşâf'ına yazdığı İ'tirażât'ı ve tıpta İbn an-Nafîs (v. 687/1308)'in[4] Mūcaz al-ḳānūn adlı eserine yazmış olduğu şerhini sayabiliriz[5].

---

1. Daha geniş bilgi için bk. aş-Şaḳā'iḳ, 17; Tāc at-tavārīḫ, III, 409-410; Hadîyat al-'ārifîn, II, 166; Favā'id al-bahîya, 191-195; GAL (Suppl.), II, 328-329; al-A'lām, VII, 270; Mu'cam al-müallifîn, II, 192.

2. Hk. bk. GAL, II, 22; GAL (Suppl.), II, 15-16; al-A'lām, VI, 192; Mu'cam al-muallifîn, X, 145.

3. Hk. bk. GAL, I, 289-293; al-A'lām, V, 178; İA, XIII, 509; Mu'cam al-müallifîn, XII, 186.

4. Hk. bk. GAL, I, 493; GAL(Suppl.), I, 899; İA, V, 872.

5. Eserleri için bk. OM, I, 265; GAL (Suppl.), II, 328.

Cemâleddîn Aksarâyî'nin bizim konumuzla ilgili eseri ise, al-İsfarāyīnī (v. 684/1285)'nin nahiv sahasındaki al-Lubāb adlı eserine Kaşf al-i'rāb adıyla yazmış olduğu şerhidir.

KAŞF AL-İ'RĀB

Cemâleddîn Aksarâyî bu eserini h. 740 (m. 1361) yılında 26 yaşlarında iken Şîraz'da tamamlamıştır. Eserin aslı yukarıda da zikredildiği gibi al-İsfarāyīnī'nin al-Lubāb adlı kitabıdır. Müellifimizin bu kitaba Kaşf al-i'rāb adıyla yazmış olduğu şerhi bize kadar gelmiş olup, görebildiğimiz tek nüshası şudur:

Mahmud Paşa, 369

Eser 255X170 (195X130) mm. ebadında 146 varak olup, her varakta 27 satır bulunmaktadır. Cilt kapakları ve şîrazesi yıpranmış, miklablı, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, al-Lubāb'ın metni siyah çizgilerle şerhten ayrılmıştır. 1[a] da Mahmûd Paşa (v. 879/1474)'nın vakıf kaydı ile İbn Akbārī Akmal b. Şayḫ Muḥammed'in temellük kaydı vardır.

Baş 1[a] : الحمد لله الذى انزل كتابا اشرقت به القلوب ولا بصار..

وسميته بكشف الاعراب فى شرح اللباب...

Son 146[b] : قوله ساريا منصوب بوقى وقيل حال من ضمير أحرف..

وقيل تمييز منه والله أعلم بالصواب..

Ş İ H Â B E D D Î N S Î V Â S Î

Adı Şihâbeddîn Ahmed b. Mahmûd olan müellifimiz, Sivaslı olup, ilk ve yüksek tahsilini burada yapmıştır. Dînî ve lisânî ilimlerin hemen her sahasıyla meşgul olmuş olan Şihâbeddîn Sîvâsî, bilhassa tefsir ilmindeki kudretini yazdığı ʿUyūn at-tafāsīr adlı eseriyle isbat etmiştir. Osmanlı âlimleri arasında mümtaz bir mevkiye sahib olan müellifimiz, aynı zamanda büyük bir sûfî idi. Zira O, tahsilini tamamladıktan sonra Zayn ad-Dīn al-Ḫāfī (v. 838/1435)'nin[1] halifelerinden Şeyh Muhammed adındaki bir zata intisab ederek onun hizmetine girmiş ve daha sonraları bu tarikatın Anadolu'daki en büyük temsilcilerinden biri olmuştur.

Bir müddet sonra irşad gayesiyle şeyhiyle beraber Ayasuluğ(Selçuk)'a giden Sîvâsî'ye, emîr Aydınoğlu Mehmed Bey (v. 735/1334), iltifat edip ikramlarda bulundu. Müellifimiz, Emir'den gördüğü bu yakın alâka üzerine burayı vatan edindi ve vefat tarihi olan h. 803 (m. 1400) yılına kadar bir müderris ve bir mürşîd olarak faaliyetlerini devam ettirdi[2].

Eserleri arasında ʿUyūn at-tafāsīr adlı tefsir'i; as-Sacāvandī (v. 600/1203)'nin[3] fıkha dâir al-Farāʾid as-Sirā-

---

1. Zayn ad-Dīn Abū Bakr Muḥ. b. Muḥ. al-Ḫāfī, kendi ismine izafetle Zaynîya diye tanınan ve Cunayd-i Bağdādī'ye dayanan tarikatın kurucusudur. Hk. bk. GAL, II, 206; İA, XIII, 556.

2. Daha geniş bilgi için bk. aş-Şaḳāʾiḳ, 31; Hadiyat al-ʿārifîn, I, 118; İżāḥ al-maknūn, I, 599; GAL, II, 228; al-Aʿlām, I, 254; Mu'cam al-mualliflîn, II, 172; IV, 309.

3. Hk. bk. GAL, I, 378; İA, X, 302; al-Aʿlām, VII, 27; Muʿcam al-muʾallifîn, XI, 233.

cīya adlı eserinin şerhi ve tasavvufa dâir Risālat an-nacāt min şarr as-sıfāt adlı bir risâlesi vardır[1].

Şihâbeddîn Sîvâsî'nin bizim çalışmamızla ilgili olarak nahve dâir Şarḥ al-Miṣbāh ve Şarḥ al-Lubb al-albāb olmak üzere iki eseri vardır.

ŞARḤ LUBB AL-ALBĀB FĪ ʿİLM AL-İʿRĀB

Bu eser, Tāc ad-Dīn al-İsfarāyīnī (v. 684/1305)'nin[2] nahiv sahasındaki Lubb al-albāb fī ʿilm al-iʿrāb adlı kitabının şerhidir. Müellifimizin bu esere yazmış olduğu bu şerhi, kaynaklarda zikredilmemekle beraber biza kadar gelmiş olup, görebildiğimiz tek nüshası şudur:

Fatih (Süleymaniye), 5025

Eser 265X177 (210X120) mm. ebadında 285 varak olup, her varakta 31 satır bulunmaktadır. Şemseli, şfrazeli, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı talik olan bu eserde, قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmış ve h. 854 (m. 1450) yılında Muh. b. Mustafa tarafından istinsah edilmiştir. 1[a] da Mevlânâ Hüseyin'nin vakıf kaydı vardır.

Baş 1[b] : قال مؤلف لب الالباب رحمه الله الملك الوهـاب فى مفتتح الكتاب الحمد لله الموجد من العدم أقول : لما كان الانـسـان ...

Son 285[a] : هذا آخر ما كشفت من اسرار هذا المختصر المسمى بلب الالباب ... و النختتم بحمد الله الذى شرح صدورنا بنور الاسلام .

1. Eserleri için bk. GAL (Suppl.), II, 319; OM, I, 90.
2. Hk. bk. İsâ Aksarâyî bahsi, s. 90.

ŞARḤ AL- MİṢBĀḤ

Bu eser, al- Muṭarrizī (v. 610/1213)'nin[1] nahve dâir, oğlu için yazmış olduğu al- Miṣbāḥ adlı kitabının şerhidir. al- Muṭarrizī bu eserini beş ana bölüm üzerine yazmıştır. 1. bölümde nahiv istilahlarını, 2. bölümde lafzî- kıyâsî âmilleri, 3. bölümde lafzî- semâî amilleri, 4. bölümde manevî âmilleri ve 5. bölümde de "Arapçada bazı hususlar" başlığı altında marife- nekre, müzekker- müennes ve tevâbi gibi konuları işlemiştir. Sahanın ilgililerince oldukça rağbet gören bu esere bir çok şerhler[2] yazılmıştır. Müellifimiz Şihâbeddîn Sîvâsî'nin bu esere yazmış olduğu şerhin herhangi bir nüshasını tesbit edemedik.

---

1. Nāṣır b. ʿAbd as- Sayyid b. ʿAli al- Muṭarrizī, Mutezile meznebine mensûb Arap edebiyatının meşhur dilci ve ediplerindendir. Hk. bk. GAL, I, 293; GAL (Suppl.), I, 514- 515; İA, VIII, 748; al- Aʿlām, VII, 348; Muʿcam al- muʾallifīn, XIII, 71- 72.

2. Bu şerhler için bk. Kaşf, II, 1708- 1709.

B E D R E D D Î N S Î M Â V Î

Asıl adı Mahmûd b. İsrâîl b. Abdulaziz olup, Simavna[1] Kadısı Oğlu (İbn Ḳāżi Simavna) diye tanınmıştır. İlk bilgilerini Simavna kadısı olan babasından aldı. Daha sonra Bursa'ya gelerek burada ders arkadaşı Kadı-zâde-i Rûmî (v. 841/1437)[2] ile beraber onun dedesi ve Bursa kadısı olan Koca Mahmud ef.[3]'den ders aldı. Buradan da Konya'ya geçen Bedreddîn Sîmâvî, buranın ileri gelen âlimlerinden astronomi ile ilgili bilgileri elde etti. Kısa bir zaman sonra buradan ayrılan müellifimiz önce Suriye, daha sonra da Mısır'a geldi ve Mubarak Şah Manṭıḳī (v. 862/1458)'nin[4], mantık, felsefe ve ilâhiyat derslerine devam etti. Hocasının hacca gitmesi üzerine o da hocasıyla beraber hacca gitti. Buradan yine Kahire'ye döndü ve Ekmeleddîn Bâbertî (v. 786/1384)'nin[5] derslerine devam etti.

İlmî seviyesini epey ilerlettikten sonra burada Ahlatlı Seyyid Hüseyin'e intisab ederek ondan tasavvuf dersleri aldı. Şeyhinin emriyle irşad faaliyelerinde bulunmak üzere Tebriz'e gitti. Bir ara Bitlis'e kadar gelen Şeyh Bedreddîn, buralarda bir

---

1. Samavna, Edirne yakınında Karaağaç ile Dimetoka arasında (şimdi Yunanistan'da) bulunan ve Samona Kalesi denilen yerdir. Şeyh Bedreddîn, sonradan yakıştırma suretiyle yanlış olarak Kütahya'nın Simav kasabasına nisbet edilmiş ve Bedreddîn Sîmâvî denilmiştir. Bk. Os. Tarihi, I, 361 (İsmail Hakkı Uzunçarşılı).
2. Hk. bk. GAL, II, 275; al-Aʿlām, VII, 328.
3. Hk. bk. Sicilli Osmânî, IV, 309.
4. Hk. bk. GAL, II, 1032; Muʿcam al-muʾallifīn, II, 56.
5. Bk. Ekmeleddîn Bâbertî bahsi, s. 91-92.

müddet irşad faaliyetlerinde bulunduktan sonra tekrar Kahire'ye döndü. h. 799 (m. 1397) yılında şeyhinin vefatı üzerine onun makamına oturdu ve aynı zamanda Sultan Zahir Berkûk'un[1] oğlu Ferec'in hocalığına tayin olundu. Fıkha dâir eserlerini de burada yazmaya başlayan Müellifimiz, şeyhinin makamında altı ay kadar oturduktan sonra Mısır'dan ayrıldı.

Sırasıyla ilk önce Halep, sonra Konya ve daha sonra da Tire'ye geldi. Buralara irşad gayesiyle geldiğini tahmin ettiğimiz Şeyh Bedreddîn, bir müddet sonra da Edirne'ye geçti. Burada Musa Çelebi (v. 816/1413)[2] kendisini kazasker tayin etti. Ancak, Musa Çelebi'nin öldürülmesi üzerine maiyetiyle birlikte İznik'te hapse atıldıysa da kısa zamanda hapisten kaçarak Rumeli'ye geldi. Burada devlet aleyhine faaliyetlerde bulunarak etrafına epey taraftar topladı ve isyana teşebbüs etti. Ancak bu isyan hareketini başarıya ulaştıramadan Sultan Çelebi Mehmed (v. 824/1421)'in[3] emriyle yakalandı ve Serez'e gönderildi. Burada yargılandıktan sonra şer'an suçlu bulundu ve h. 823 (m. 1420) yılında idam edildi[4].

Eserleri arasında fıkha dâir Laṭā'if al-işārāt, sonradan bunun üzerine yazdığı ve at-Tashīl adını verdiği şerhi ve tasav-

---

1. Mısır tahtında hemen hepsi çerkes cinsinden olan Burcî memlükler silsilesinin ilk hükümdarı olup, h. 801 (m. 1398) yılında vefat etmiştir. Bk. İA, II, 555-556.

2. Hk. bk. İA, VIII, 661-666.

3. Hk. bk. İA, VII, 497-506.

4. Daha geniş bilgi için bk. aş-Şaḳā'iḳ, 49-52; Miftāḥ as-sa'āda, II, 148; al-Fawā'id al-bahīya, 127; Hadiyat al-'ārifīn, II, 41; Sicilli Osmânî, II, 10; GAL, II, 224-290; İA, II, 444-446; Os. Tarihi, I, 360-367 (İ. H. Uzunçarşılı). al-A'lām, VII, 165-166; Mu'cam al-mu'allifīn, XII, 152.

vufa dâir Masarrat al-ḳulūb ve al-Vāridāt'ını sayabiliriz[1].

Bedreddîn Sîmâvî'nin bizim çalışmamızla ilgili nahve dâir Çarāğ al-futūḥ, sarfa dâir ʿUḳūd al-cavāhir olmak üzere iki eseri vardır.

ʿUḲŪD AL-CAVĀHİR

Bu eser müellifi bilinmeyen al-Maḳṣūd[2] adlı sarfın 35 babını muhtasar bir şekilde izah eden meşhur sarf kitabının şerhi olup, çalışmalarımızda herhangi bir nüshasını tesbit edemedik.

ÇARĀĞ AL-FUTŪḤ

Bu eser al-İsfarāyīnī (v. 684/1285)'nin[3] nahve dâir aż-Żavʾ adlı eserinin şerhi olup, çalışmalarımızda bu eserin de her hangi bir nüshasına tesadüf edemedik.

---

1. Eserleri için bk. OM, I, 39; İA, II, 444-446.

2. Müellifi bilinmeyen bu eser, Abū Ḥanīfa (v. 150/767) ve başkalarına isnad edilmiştir. Ancak, Birgili Muh. b. Pîr Ali (v. 981/1573), al-Maḳṣūd'un kesin olarak Abū Ḥanīfa'ya ait olduğunu söylemiştir. Bk. Kaşf, II, 1806.

3. Bk. Şemseddîn Fenârî bahsi, s.112-113.

H A S A N P A Ş A

Hasan Paşa b. Alâeddîn el-Esved, Yıldırım Bayezid devri (791-816/1389-1413) âlimlerinden olup, daha ziyade Arap gramerine dâir çalışmalarıyla tanınmıştır. Kaynaklarda doğum yeri ve tarihi ile ilgili bir malumat yoktur. Paşa lâkabı, kendisine o devrin bir adeti olarak babasının ilk çocuğu olması hasebiyle verilmiştir. İlk tahsilini babası Alâeddîn el-Esved (v. 800/1398)'den[1] yapan Hasan Paşa, daha sonra Cemâleddîn Aksarâyî (v. 791/1389)'den[2] okumuş ve tahsilini tamamlamıştır.

Dana sonra Bursa'ya gelen Hasan Paşa, burada uzun bir zaman müderrislik yapmıştır. Bir ara Kazaskerlik de dahil olmak üzere bazı resmî görevlerde de bulunan müellifimiz, h. 827 (m. 1424) yılında burada vefat etmiştir[3].

Hasan Paşa'nın bizim çalışmamızla ilgili olarak nahve dâir Şarḥ al-Miṣbāḥ, sarfa dâir de Şarḥ al-Marāḥ ve Şarḥ al-'İzzī olmak üzere üç eseri bulunmaktadır.

ŞARḤ AL-MİṢBĀḤ

Bu eser, al-Muṭarrizī (v. 610/1213)'nin[4] nahve dâir al-Miṣbāḥ adlı eserinin şerhidir. Müellifimizin bu esere al-

---

1. Kendisine Orhan Bey tarafından İznik Medresesi müderrisliği verilen ve Kara Hoca nâmıyla tanınan fakîh bir zattır. Hk. bk. OM, I, 351; Mu'cam al-mualliflîn, VI, 291.

2. Bk. Cemâleddîn Aksarâyî bahsi, s. 93-94.

3. Daha geniş bilgi için bk. aş-Şaḳā'iḳ, 32; OM, I, 271; GAL (Suppl.), II, 312; al-A'lām, II, 204; Mu'cam al-mualliflîn, III, 246; YAZICI Hüseyin, Hasan Paşa, hayatı, eserleri ve al-İftitaḥ fî şarḥ al-Miṣbāḥ'ı, İst. 1989(Basılmamış doktara tezi).

4. Bk. Şihâbeddîn Sîvâsî bahsi, s. 95-96.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

İftitāḥ adıyla yazmış olduğu şerhi bize kadar gelmiş olup, görebildiğimiz nüshaları 75'den fazladır. Bunlardan 47 tanesi tarihli, geri kalanı tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Nurbânû (Hacı Selim Ağa), 129

Eser 185X139 (146X96) mm. ebadında 82 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Şîrazesi dağılmış, üzeri kağıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup, al-Misbāḥ metni, şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Kenarları yer yer haşiyeli olan eser, h. 888 (m. 1483) de İbrahim b. Mustafa tarafından istinsah edilmiştir. 1^a da Şeyh Mustafa Filibevî'nin vakıf kaydı vardır.

Baş 1^a : الحمد لله الذى انزل من السماء الفرقان ... و بعد فهذه حواش كتبتها للمصباح و سميتها بالافتتاح ... قال المص: اما بعد حمد الله ...

Son 84^a : لعدم الحاجة مع الرفع الى الاضمار الذى يحتاج الى التفسير قد تم شرح المصباح المسمى بالافتتاح بعون الله الملك الوهاب.

Feyzullah ef. (Fatih Millet Ktp.), 1923

Eser 190X136 (135X86) mm. ebadında 102 varak olup, her varakta 15 satır bulunmaktadır. Sırtında kurt yenikleri bulunan, şirazeli, tamir görmüş siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı talik olup, al-Mişbāḥ metni, şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 897 (m. 1589) yılında istinsah edilmiştir. 1^a ve 102^b de Şeyhulislam Feyzullah ef. nin vakıf mührü vardır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى انزل من السماء الفرقان ... و بعد فهذه

خواش كتبتها للمصباح و سميتها بالافتتاح . . . قال المص:اما بعد حمدالله . . .

Son 102^b : لعدم الحاجة مع الرفع الى الاضمار الذى يحتاج الى التفسير.

قد تم شرح المصباح المسمى بالافتتاح .

Atıf ef., 2590

Eser 102X133 (135X95) mm. ebadında mecmuanın 33^a - 94^a varakları arasında olup, her varakta 20 satır bulunmaktadır. Sırtı koyu kahverengi meşin, üzeri sarı kağıt kaplı, şirazeli, miklablı, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup, kenarları baş varaklarda haşiyelidir. al-Miṣbāḥ metni, şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmış olan eser, h. 950 (m. 1543) yılında Kostantiniye'de istinsah edilmiştir.

Baş 33^a : الحمد لله الذى انزل من السماء الفرقان . . . و بعد فهذه

حواش كتبتها للمصباح و سميتها بالافتتاح . . . قال المص:اما بعد حمدالله . . .

Son 94^a : لعدم الحاجة مع المنع الى الاضمار الذى يحتاج الى التفسير

قد تم شرح المصباح المسمى بالافتتاح بعون الله الوهاب.

Serez (Süleymaniye), 3331

Eser 203X125 (145X65) mm. ebadında mecmuanın 97^b - 166^b varakları arasında olup, her varakta 22 satır bulunmaktadır. Miklablı, kahverengi meşin bir cilt içinde olup, yazısı taliktir. h. 953 (m. 1546) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 97^b : الحمد لله الذى انزل من السماء الفرقان . . . و بعد فهذه

حواش كتبتها للمصباح و سميتها بالافتتاح . . .قال المص: اما بعد حمدالله . . .

Son 166^{b} : لعدم الحاجة مع المنع الى الاضمار الذى يحتاج الى التفسير.

Bayezid, 6571

Eser 192X140 (160X84) mm. ebadında 57 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Yazısı talik olup, al-Miṣbāḥ metni, şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 954 (m. 1547) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^{b} : الحمد لله الذى انزل من السماء الفرقان ... و بعد فهذه حواش كتبتها للمصباح و سميتها بالافتتاح ... قال المص: اما بعد حمد الله ...

Son 57^{a} : لعدم الحاجة مع المنع الى الاضمار الذى يحتاج الى التفسير قد تم شرح المصباح بعون الله الملك الهاب.

Eserin diğer nüshaları:

Kadızâde Mehmed ef. 505/3, 93-146 var., 957 h., talik.

Fatih 4868, 138 var., 958 h., nesih.

Serez 3311, 86 var., 958 h., Abd ar-Rahman b. Hamza al-Fakih, talik.

Raşid ef. eki (Kayseri) 794, 96 var., 969 h., Yusuf b. İsmail, nesih.

Serez 3309, 101 var., 982 h., Yusuf b. el-Hâcc, talik.

Kadızâde Mehmed ef. 481/2, 193 var., 986 h., nesih.

Bayezid 6206, 105 var., 1001 h., İst., talik.

Yozgat 805, 103 var., 1001 h., Abdulkerîm b. Şemseddîn en-Niksârî, nesih.

Kemânkeş 590, 135 var., 1003 h., Ali b. İbrâhîm, talik.

Bayezid 6454, 100 var., 1007 h., Bekir b. Bâlî, talik.

Bayezid 6574, 107 var., 1010 h., Mustafa b. Câfer, talik.

Hacı Mahmud ef. 5946, 147 var., 1010 h., Mustafa b. Hasan, İst., nesih.

İsmihan Sultan 380/1, 84 var., 1016 h., Hasan, talik.

Ayasofya K. 4534, 89 var., 1018 h., Siroz, talik.

İzmir 698, 109 var., 1019 h., nesih.

Cârullah 1900, 104 var., 1023 h., talik.

Şehzâde Mehmed 91, 124 var., 1031 h., Muh. b. Osmân,talik.

Bayezid 6568, 85 var., 1037 h., talik.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 135, 106 var., 1037 h., Mustafa b. Muh., Turhal.

Fatih 4875/2, 46-101 var.,1038 h., talik.

Topkapı K. 1143, 102 var., 1039 h., talik.

Atıf ef. 2568, 98 var., 1047 h., talik kırması.

Damat İbrâhim Paşa 1077, 100 var., 1048 h., nesih.

Feyzullah ef. 1922, 129 var., 1054 h., Ahmed b. Mahmûd, nesih kırması.

İbrâhim ef. 339, 92 var., 1056 h., Ali b. İbrâhim.

Çelebi Abdullah ef. 405/6, 129-242 var., 1060 h., Mustafa b. Halil, talik.

Fatih 4867, 128 var., 1065 h., Hüseyin b. Muh., nesih.

Şeyh Esad ef. Medresesi 164, 98 var., 1065 h., talik.

Ayasofya K. 4530, 114 var., 1075 h., talik.

M. Hafid ef. İlavesi 19, 62 var., 1075 h., Hasan b. Veli, Hacıoğlu Pazarı, talik,

Ş.A.P.(Süleymaniye), 2331/1, 60 var., 1076 h., İbrahim b. Mustafa, talik.

Antalya Tekelioğlu 562, 100 var., 1088 h., nesih.

Fatih 4872, 134 var., 1092 h., Abdullatif b. Mustafa, İst., nesih.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 49, 105 var., 1093 h.

Fatih 4871/1, 102 var., 1094 h., Muh. b. Ali, nesih.

Esad ef. 3063, 151 var., 1097 h., nesih.

Topkapı K. 1140, 102 var., 1120 h., talik.

Fatih 4873, 110 var., 1177 h., Salih b. Recep, nesih.

Mesih Paşa 79, 74 var., 1189 h., Molla Cemil, talik.

Yazmabağışlar 781/1, 74 var., 1198 h., Bergûsî, talik.

Antalya Tekelioğlu 531, 90 var., nesih.

Antalya Tekelioğlu 633, 99 var., talik.

Atıf ef. 2567, 104 var., Muh. b. Ali, talik.

Çorlulu Ali Paşa 451, 94 var., Süleyman b. Seyyidî, talik.

Denizli 289/2, 30 - 115 var., talik.

Denizli 301/1, 110 var., nesih.

Denizli 310, 74 var., nesih.

Fatih 4869, 100 var., Ömer b. Yusuf, talik.

Hacı Beşir Ağa (Eyüp) 172/2, 50 - 156 var., nesih.

Harput 203/3, 64 - 145 var., talik.

H.K. 1026, 105 var.

İsmihan Sultan 392, 111 var., nesih.

İzmir 697, 162 var., nesih.

Kadızâde Mehmed ef. 474, 149 var., talik.(Başta ve sonda noksanlar var)

Kemânkeş 696, 10 var., nesih.

Kılıç Ali Paşa 955, 81 var., talik.

Lâleli 3162, 106 var., nesih.

Nurosmaniye 4066/4596, 104 var., nesih.

Rüstem Paşa 170, 109 var., nesih.

Topkapı K. 1139, 123 var., nesih. (Baştan bir kaç yaprak eksiktir)

Topkapı K. 1142, 92 var., nesih.

Yazmabağışlar 1745, 106 var., talik.

ŞARḤ AL-MARĀḤ

Bu eser, Ahmed b. ʿAli b. Mesʿūd (v. 700 ?/1302 ?)'un[1] sarfa dâir Marāḥ al-arvāḥ adlı eserinin şerhidir. Sarfa dâir yazılan kitapların en geniş ve en meşhurlarından olan Marāḥ al-arvāḥ, sahanın ilgililerince oldutça rağbet görmüş ve bir çok defalar şerhedilmiştir. Müellifimiz Hasan Paşa'nın al-Mifrāḥ adıyla yazmış olduğu şerhin de oldukça rağbet gördüğü kütüphanelerdeki mevcut yazmaların çokluğundan anlaşılmaktadır. Bu şerhin görebildiğimiz nüshaları 30'dan fazladır. Bunlardan 18 tanesi tarihli geri kalanı tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Fatih (Süleymaniye), 4798

Eser 183X10 (120X70) mm. ebadında 95 varak olup, her varakta 18 satır bulunmaktadır. Şirazeli, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser müellif hattıyladır.

Baş 1[b] : الحمد لله الذى صرف قلوبنا الى صراط مستقيم و بعد فان الكتاب المسمى بمراح الارواح فى التصريف...

Son 95[b] : و الله أعلم هذا آخر ما اردنا بيانه من كتاب المراح فى شرح

1. h. VI. (m. XIII.) asırda yaşamış bir Arap dilcisi olup, kaynaklarda hayatı ile ilgili bir malumat yoktur. Bk. Buğyat al-vuʿāt, 151; al-Aʿlām, I, 175.

مراح الارواح و استغفر الله عن التقصير فى التحقيق .

Dârulmesnevî (Süleymaniye), 535

Eser 178X121 (137X85) mm. ebadında 77 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Sırtı bez, üzeri ebru kağıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup, قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 830 (m. 1427) yılında Mustafa b. Muh. tarafından istinsah edilmiştir. 1^a da Seyyid Muslih b. Mahmud'un temellük kaydı ile Seyyid Muh. Murad'ın vakıf kaydı vardır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى صرف افكار قلوبنا الى صراط مستقيم و بعد فان الكتاب المسمى بمراح الارواح فى التصريف ...

Son 77^b : و الله اعلم هذا آخر ما اردنا بيانه من كتاب المفراح فى شرح مراح الارواح و استغفر الله على التقسير فى التحقيق .

Nurosmâniye, 4132/1667

Eser 185X140 (119X90) mm. ebadında 89 varak olup, her varakta 13 veya 17 satır bulunmaktadır. Sırtı kahverengi meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, miklablı, şirazeli, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup, söz başları kırmızı mürekkeple yazılmış, Marāḥ metni, şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Kenarları yer yer haşiyeli olan eser, h. 838 (m. 1434) yılında Mustafa b. Yusuf tarafından istinsah edilmiştir. Sondan tahminen on varak kadar eksiktir.

Baş 1^b : الحمد لله الذى صرف افكار قلوبنا الى صراط مستقيم و بعد فان الكتاب المسمى بمراح الارواح فى التصريف ...

Son 89^b : وتقول في تثنية المؤنث الى آخر الكتاب...

Nurbânû (Hacı Selim Ağa), 130

Eser 169X150 (125X85) mm. ebadında mecmuanın 49^b - 116^b varakları arasında olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı dağınık, şirazesiz karton bir cilt içindedir. Yazısı talik olan eser, h. 844 (m. 1440) yılında istinsah edilmiştir. Sondan on varak kadar eksiktir.

Baş 49^b : الحمد لله الذى صرف افكار قلوبنا الى صراط مستقيم و بعد فان الكتاب المسمى بمراح الارواح في التصريف...

Son 116^b : وتقول في تثنية المؤنث الى آخر الكتاب ..

Şehid Ali Paşa (Süleymaniye), 2568

Eser 215X145 (175X110) mm. ebadında 69 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Miklablı, şirazeli, şemseli meşin bir cilt içindedir. Yazısı talik olup, قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 849 (m. 1445) yılında İbrâhim tarafından istinsah edilmiştir. 1^a da Hacı Süleyman el-Kâdî'nin temellük kaydı vardır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى صرف افكار قلوبنا الى صراط مستقيم و بعد فان الكتاب المسمى بمراح الارواح في التصريف ...

Son 69^b : هذا آخر ما اردنا بيانه من كتاب المفراح فى شرح مراح الارواح و استغفر الله على التقصير فى التحقيق.

Eserin diğer nüshaları:

Samsun 19 Mayıs Ktp. 118, 88 var., 833 h., Zekeriyya b. Yahya, talik.

Antalya Tekelioğlu 646, 58 var., 853 h., nesih.

Ayasofya K. 4629/1, 96 var., 863 h., talik.

Bayezid 6750, 75 var., 864 h., nesih.

H.K.M. 879, 141 var., 873 h., Yusuf b. İlyas, nesih.

Bağdatlı Vehbi ef. 1816, 78 var., 874 h., Mustafa b. el-Hâcc İlyas, Arap yazısı.

Raşid ef. Eki 793/2, 36 var., 886 h., Muh. b. Hüseyin, nestalik, Tokat.

Yozgat 457/1, 1 - 63 var., 936 h., nesih.

Ali Emiri ef. (Arabî) 3968, 68 var., 938 h., talik.

Yozgat 504/1, 1 - 94 var., 982 h., talik.

Bayezid 6749, 75 var., 999 h., nesih.

Feyzullah ef. 2048, 94 var., 1056 h., talik.

Kılıç Ali Paşa 903/2, 18 - 71 var., 1182 h., Ali, talik.

Bayezid 6716, 102 var., nesih. (Sondan eksik)

C.R.H. 2088/2, 50 - 121 var., İbrahim b. Hasan, talik kır.

C.R.H. 1991, 76 var., talik.(İst. Millet Ktp.)

Fatih 4830, 69 var., Dursun b. Alican, nesih.

Fatih 4797, 81 var., talik.

H. K. 740, 84 var., (Baştan biraz eksik).

Kesidecizâde 618, 33 var., nesih.

Kesidecizâde 622, 83 var., talik.(Sonu eksik)

M. Hafid ef. ilavesi 50/1, 1 - 50 var., talik kırması.

Raşid ef. 805, 72 var., nes - talik.

Topkapı A. 2283, 59 var., talik.

Topkapı K. 1087, 107 var., nesih.

Topkapı K. 1093, 88 var., talik.

Yozgat 460, 96 var., nesih.

Yozgat 488/1, 86 var., Derviş Hasan, nesih.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 423, 88 var., talik.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 575, 67 var., talik.

ŞARḤ AL-ʿİZZĪ

Bu eser, İbrāhīm az-Zancānī (v. 655 ?/1257 ?)'nin[1] sarfa dâir al-ʿİzzī adlı eserinin şerhidir. al-ʿİzzī, sarfa dâir yazılan metinlerin en meşhurlarından olup, üzerine bir çok şerhler[2] yazılmıştır. Müellifimiz Hasan Paşa'nın yazmış olduğu şerhin görebildiğimiz tek nüshası şudur:

Nurbânû (Hacı Selim Ağa), 130

Eser 169X150 (125X85) mm. ebadında mecmuanın 1^a - 48^b varakları arasında olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı dağınık, şirazesiz karton bir cilt içindedir. Yazısı nesih, أقول ve قال kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 865 (m. 1461) yılında Kâsım b. Muh. tarafından istinsah edilmiştir. Baştan tahminen on varak kadar eksiktir.

Baş 1^b : كحقّ فانه مشتق من الحرف ... عنه حرف بنقصان ..

Son 48^b : فعلى مصدر المستعمل مع الوصف بغير الواحدة نحو شديدة للفرق بينه وبين المدّة.

1. al-ʿİzzī diye de anılan ʿİz ad-Din İbrāhīm b. ʿAbd al-Vahhāb, h. VII. (m. XIII.) asrın ilk yarısında yaşamış bir Arap grmercisidir. Hk. bk. GAL (Suppl.), I, 497; İA, XIII, 525; al-Aʿlām, IV, 179; Muʿcam al-muʾallifīn, I, 57.

2. Bu şerhler için bk. Kaşf, II, 1139-1140.

Ş E M S E D D Î N F E N Â R Î

Molla Fenârî lakabıyla meşhur olan Şemseddîn Muh. b. Hamza Fenârî, h. 751 (m. 1350) yılında Bursa Yenişehri ile İnegöl taraflarında bulunan Fenar kasabasında doğmuştur. İlk tahsilini kendi memleketinde yaptıktan sonra Mısır'a gitti ve tahsilini burada tamamladıktan sonra Bursa'ya geldi. Molla Fenârî tefsir, fıkıh, kelam, mantık, belâğat ve tasavvuf sahasında zamanının en kudretli âlimi olup, bu sahalarda pek değerli eserler yazmıştır. Molla Fenârî'nin bu büyük şöhretinde şüphesiz hocalarının da önemli bir payı vardır. Zira o, Cemâleddîn Aksarâyî (v. 791/1389)[1], Alâeddîn el-Esved (v. 800/1397)[2] ve Ekmeleddîn Baburdî (v. 786/1384)[3] gibi ünlü âlimlerden okumuştur. Ayrıca tasavvuf'u Sadreddîn Konevî (672/1273)'nin[4] öğrencilerinden olan babası Ebû Muh. Hamza'dan okudu.

İlmi faaliyetleri yanında Bursa'da kadılık vazifesinde de bulunan Molla Fenârî'nin, Sultan Bayezid (H. Yılları, 791-816/1389-1413)'in yanında büyük bir itibarı vardı. Antakya ve Şam yoluyla hacca gitmiş, dönüşte Kâhire ve Kudüs'e geçerek buralardaki âlimlerle ilmî münazaralarda bulunmuştur. Şemseddîn Fenârî h. 834 (m. 1430) yılında Bursa'da vefat etmiştir[5].

---

1. Hk. bk. Burada, s. 93-94.
2. Bk. Hasan Paşa bahsi, s. 101-102.
3. Hk. bk. Burada, s. 91-92.
4. Hk. bk. GAL, I, 134-135; al-A'lām, VI, 30.
5. Daha geniş bilgi için bk. Buğyat al-vu'āt, 39; aş-Şaḳā'iḳ, 22; Miftāḥ as-sa'āda, I, 452; Şaẕarāt aẕ-ẕahab, VII, 209; al-Badr aṭ-ṭāli', II, 266; aż-Żav al-lāmi', XI, 217; al-Favā'id al-bahīya, 166; Hadīyat al-'ārifīn, II, 188; GAL, I, 351; al-A'lām, VI, 110; Mu'cam al-mu'allifīn, IX, 272.

Molla Fenârî'nin önemli eserleri arasında belâğatta, ʿAbd ar-Raḥmān al-ʿĪcī (v. 756/1335)'nin[1] al-Fevāʾid al-giyāsīya adlı eserinin şerhi; fıkıhta, otuz sene çalışarak meydana getirdiği ve üzerine bir çok şerhler yazılan Fusūl al-badāyiʿ'i ve mantıkta, ʿİsā gocī'nin şerhi vardır[2].

Müellifimizin bizim çalışmamızla ilgili olarak nahve dâir Hāşiya ala Żavʾ al-Miftāḥ, sarfa dâir Asās at-taṣrīf olmak üzere iki eseri vardır.

HĀŞİYA ALA ŻAVʾ AL-MİFTĀḤ

Bu eser, al-İsfarāyīnī (v. 684/1285)'nin[3], daha önce al-Muṭarrizī (v. 610/1213)'nin[4] al-Miṣbāḥ adlı eserini al-Miftāḥ adıyla şerhettiği ve daha sonra da aż-Żavʾ adıyla ihtisar ettiği eserinin haşiyesidir. Müellifimizin bu haşiyesi bize kadar gelmiş olup, görebildiğimiz tek nüshası şudur:

Ş.A. P. (Süleymaniye), 2510

Eser 205X150 (136X80) mm. ebadında mecmuanın 21^a - 105^b varakları arasında olup, her varakta 16 satır bulunmaktadır. Üzeri ebru kağıt kaplı, tek şirazeli, miklablı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kenarları haşiyeli olan eser, h. 1081 (m. 1670) yılında Muh. b. Pîr Muh. İstanbōlî tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüshanın sondan tahminen üçte biri noksandır. Eserin

---

1. Hk. bk. GAL, II, 208-209; İA, V, 921-925; al-Aʿlām, III, 290; Muʿcam al-muʾallifīn, V, 119.
2. Eserleri için bk. OM, I, 391; GAL, I, 293-351.
3. Bk. burada, s. 96.
4. Bk. burada, s. 97.

müstensihi bunu bizzat belirtmekte ve kendisinden sonra herhangi birinin eksik olmayan bir nüshaya tesadüf ederse kendi eksik nüshasına ilave etmesini istemektedir.

Baş 21^a : قال الشارح المفضّل عامله الله بالاكرام ولافضال أمّا كلمة فيها معنى الشرط،أقول مستعينا بالله ...

Son 105^b : قوله فمنها دخول قد ...فهو واقع فى آخر جزء من اجزاء

ASĀS AT-TAṢRĪF

Molla Fenârî'nin sarfa dâir telif bir eseri olup, çalışmalarımızda herhangi bir nüshasını tesbit edemedik.

M E H M E D Ş Â H E F E N D Î

Mehmed b. Muh. b. Hamza, Şemseddîn Fenârî (v.834/1430)'nin[1] oğludur. Bursa'da doğmuş, ilk ve yüksek tahsilini burada tamamlamıştır. Dînî ve edebî ilimlerde geniş bilgisiyle tanınan Mehmed Şah, henüz babası hayatta iken Sultan Çelebi Mehmed (v. 824/1421)'in Bursa'da yaptırdığı Sultâniye Medresesi'ne ilk müderris olarak tayin olunmuş ve yardımcılığına da Fahreddîn Acemî (v. 870/1465)[2] getirilmiştir. Bu sıralarda onsekiz yaşında bulunan Mehmed Şah'ın ilk dersinde, talebelerden başka Bursa'nın ileri gelen âlimleri de hazır bulundular ve medresede okutulan derslere dâir sorular sordular. Müellifimiz, bu sorulara verdiği doğru cevapları ve isabetli yorumlarıyla ulemânın takdirini kazandı; müderrislik için oldukça küçük sayılan bu yaşda kendisine verilen bu vazifeye lâyık olduğunu isbat etmiştir. Müellifimiz bu görevde iken h. 839 (m. 1435) yılında burada vefat etmiştir[3].

Tedris faaliyetleri dışında başka bir görevle iştiğal etmediği anlaşılan Mehmed Şah, aynı zamanda dînî ve edebî sahalarda bir takım değerli eserler de yazmıştır. Bunlar arasında akâide dâir Şarḥ Risālat fī isbāt al-vācib; kelâma dâir Ḥāşiya ʿalā ava'il al-Mavāḳıf ve fıkha dâir Ḥāşiya ʿalā şarḥ al-Viḳāya'sini sayabiliriz[4].

Müellifimiz Mehmed Şah'ın bizim çalışmamızla ilgili ola-

---

1. Hk. bk. Şemseddîn Fenârî bahsi, s.
2. Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, 59; Sicilli Osmânî, IV, 10.
3. Daha geniş bilgi için bk. aż-Żav al-lamiʿ, IX, 79; aş-Şaḳā'iḳ, 33; GAL, II, 234; Sicilli Osmânî, III, 159; al-Aʿlām, VII, 46.
4. Eserleri için bk. GAL (Suppl.), II, 329; OM, II, 15.

rak sarfa dâir Asās at- taṣrīf şerhi vardır.

TA'SĪS AL- ḲAVA'İD FĪ ŞARḤ ASĀS AT- TAṢRĪF

Bu eser, Şemseddîn Fenârî(v. 834/1430)'nin sarfa dâir yazmış olduğu Asās at- taṣrīf adlı eserinin şerhidir. Bu şerhin görebildiğimiz üç nüshası vardır. Bunlardan bir tanesi de müellif hattıdır.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Fatih (Süleymaniye), 4770

Eser 180X130 (115X85) mm. ebadında 130 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, şirazeli mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup, Asās at- taṣrīf metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Eser h. 824 (m. 1421) yılında müellif hattıyla yazılmıştır. 1^a da Çelebi- Zâde'nin vakıf kaydı vardır.

Baş 1^a : ان غرر درر تجلى بها خد المزبور... وبعد فأقول وأنا العبد... محمد بن محمد الشهير بابن الفنارى لما كانت...

Son 130^a : ويفعلل لمطاوعة فعلل كعصفرت الثوب فان هذه الافعال منشعبة منه مع أنها منعدمة.

Lâleli (Süleymaniye), 3072

Eser 209X140 (135X82) mm. ebadında 88 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Sırtı ve kenarları kahverengi meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, miklablı, şirazeli mukavva bir cilt içindedir. Yazısı talik olup, Asās at- taṣrīf metni şerhten

kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 993 (m. 1585) yılında istinsah edilmiş olan eser baştan tahminen üç-dört varak eksiktir.

Baş 1^a : جايزا كما ذكر عن معنى معبرا بغير
لفظه نحو الفعل كلمة ...

Son 88^b : ويفعلل لطاوعة فعلل كعصفرت الثوب فان هذه
الافعال مشعبة منه مع انها منعدمة.

Ayasofya (Süleymaniye), 4611

Eser 165X110 (146X76) mm. ebadında 93 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Kapakları kopuk, şemseli, zencirekli kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı talik olup, Asās at-taṣrīf metni kırmızı mürekkeple yazılmış ve kenarları yer yer haşiyelidir. 1^a da Sultan Gazi Mahmud Han'ın vakıf kaydı vardır.

Baş 1^a : ان غرر درر تجلى بهها خد المزبور.. وبعد فأقول:
وأنا العبد ... محمد بن محمد الشهير بابن الفنارى لما كانت ...

Son 93^b : ويفعلل لمطاوعة فعلل كعصفرت الثوب فان
هذه الافعال منشعبة منه مع انها منعدمة...

A H M E D D İ K G Ö Z

Sultan II. Murad devri (824 - 855/1421 - 1451) âlimlerinden olan Şemseddîn Ahmed Dikgöz'ün, kaynaklarda doğum yeri ve hayatı hakkında önemli bir mâlumat bulunmamaktadır. Ancak, Anadolu'nun bazı şehirlerinde müderrislik yaptığı kaydedilmektedir. Daha sonra Bursa'da Sultan Bayezid Medresesi'nde müderris olmuş ve bu görevini h. 855 (m. 1451) yılındaki vefatına kadar devam ettirmiştir(1).

Daha ziyade sarf ilmiyle meşgul olduğunu ve bu sahada temayüz ettiğini söyleyebileceğimiz Ahmed Dikgöz'ün, bizim çalışmamızla ilgili olarak sarfa dâir Şarḥ al-Maḳṣūd ve Şarḥ al-Marāḥ al-arvāḥ olmak üzere iki eseri vardır.

ŞARḤ AL-MAḲṢŪD

Bu eser, müellifi bilinmeyen al-Maḳṣūd(2) adlı meşhur sarf kitabının şerhi olup, çalışmalarımızda herhangi bir nüshasına tesadüf edemedik.

ŞARḤ AL-MARĀḤ AL-ARVĀḤ

Bu eser, Ahmed b. ʿAli b. Mesʿūd (v. 700/1300)'un(3) sarfa dâir Marāḥ al-arvāḥ adlı eserinin şerhidir. Müellifimizin bu esere yazmış olduğu şerhi çok meşhur olmuş ve sahanın ilgililerince büyük itibar görmüştür. Bu keyfiyet kaynaklarda da ifade edildiği gibi, kütüphanelerdeki bol miktardaki mevcudiyeti de

---

1. Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, 213; OM, I, 305; GAL, II, 14; Muʿcam al-muʾallifīn, I, 220.
2. Bk. burada, s. 100.
3. Bk. burada, s. 107.

bu hususu teyid etmektedir[1].

Ahmed Dikgöz'ün bu şerhinin tesbit edebildiğimiz nüshaları 60'dan fazladır. Bunlardan 50 tanesi tarihli, geri kalanı tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Topkapı A., 2216

Eser 213X130 (180X90) mm. ebadında 133 varak olup, her varakta 22 satır bulunmaktadır. Şîrazeli, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, h. 942 (m. 1535) yılında Pîrî b. Ali tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : ... اللهم يا مصرف القلوب صرف قلوبنا نحو رضائك

Son 133^a : لم يلزم اجتماع الاعلالين الا انه لا يعل حملا على طوى.

Bayezid, 6743

Eser 210X143 (158X98) mm. ebadında 75 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah bez kaplı, şemseli, zencirekli, siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesin olup, Marāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Kenarları yer yer haşiyeli olan eser, h. 944 (m. 1537) yılında Süleyman b. İdris tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : ... اللهم يا مصرف القلوب صرف قلوبنا نحو رضائك

Son 75^b : لم يلزم اجتماع الاعلالين الا انه لا يعل حملا على طوى.

---

1. Bk. Kaşf, II, 1651- 1806.

Atıf ef., 2667

Eser 210X157 (175X112) mm. ebadında 84 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Sırtı açık kahverengi meşin, üzeri kirli beyaz kağıt kaplı, miklablı, şfrazeli mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, konu başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış ve Marāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 962 (m. 1555) yılında Muh. b. Kasım tarafından Lârende de istinsah edilmiştir. 1[a] da Mustafa Atıf ef. nin 1153 tarihli vakıf kaydı ile " müellif nüshası ile mukâbele olunmuştur gaflet olunmaya "ibaresi vardır.

Baş 1[b] : اللهم يا مصرف القلوب صرف قلوبنا نحو رضائك . . .

Son 84[a] : لم يلزم اجتماع الاعلالين الا انه لا يعل حملا على طوى .

Ali Emfrf ef. (Fatih Millet Ktp.), 3448

Eser 158X110 (105X65) mm. ebadında 138 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Sırtı ve şfrazesi dağınık siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, Marāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 963 (m. 1556) yılında istinsah edilen eser, baştan 10 varak eksiktir.

Baş 10[a] : بين لا يدفع و مكشوف لا يتقنع فاذن لا شك ان محصلها العارى

Son 138[b] : لم يلزم اجتماع الاعلالين الا انه لا يعل حملاعلى طوى .

Topkapı E. H., 1858

Eser 205X135 (190X97) mm. ebadında 137 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Şemseli, miklablı, kırmızı meşin

bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, h. 965 (m. 1558) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : اللهم يا مصرف القلوب صرف قلوبنا نحو رضائك .

Son 137^b : لم يلزم اجتماع الاعلالين الا انه لا يعل حملا على طوى .

Eserin diğer nüshaları

Samsun 19 Mayıs Ktp. 641, 117 var., 971 h., tâlik.

Carullah 1994, 161 var., 985 h.

Bayezid 6647, 132 var., 986 h., tâlik.

Topkapı K. 1089, 138 var., 986 h., Hasan Abdullah, tâlik.

Feyzullah ef. 2051, 84 var., 988 h., Yahya b. Dede b. Mustafa, nesih.

Nurosmaniye 4135, 4670, 89 var., 990 h., Hasan b. Emirhan, tâlik.

Bayezid 6741, 83 var., 995 h., tâlik.

Atıf ef. 2662, 194 var., 999 h., Ali b. Durak Yenişehrî, Üsküp, tâlik.

Antalya Tekelioğlu 634, 92 var., 1002 h., İbrahim, tâlik.

Nazif ef. 77/3, 88 var., 1005 h., Muh. b. Ahmed, nesih.

Damat İbrahim Paşa 1107, 110 var., 1005 h., nesih.

İzmir 728, 129 var., 1006 h., tâlik.

Yazmabağışlar 131, 96 var., 1019 h., Muh. b. Hızır, tâlik.

Atıf ef. 2626, 152 var., 1019 h., Muh. b. Ramazan Filibevî, Kostantiniya, tâlik.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 327, 93 var., 1041 h., tâlik.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 647, 137 var., 1045 h., tâlik.

Ali Emîrî ef. (Arabî) 3937, 162 var., 1047 h., tâlik.

Çelebi Abdullah ef. 365, 119 var., 1051 h., tâlik.

Ayasofya K. 4631, 92 var., 1054 h., nesih.

Topkapı S. 1088, 125 var., 1055 h., tâlik.

Nurosmaniye 4134,4689, 108 var., 1056 h., Muh. Halife, tâlik.

Kemankeş 627, 94 var., Recep b. Abdullah,1057 h., tâlik.

Bağdatlı Vehbi ef. 1825, 96 var., 1058 h., tâlik.

Atıf ef. 2665, 81 var., 1059 h., Muh. b. Kurtubalı,nesih.

Serez 3407, 121 var., 1062 h., Ali b. Şeyh Pîr Mehmed, Veterne, tâlik.

Yazmabağışlar 1232, 139 var., 1065 h., Ali b. Hüs.,nesih.

Hacı Mahmud ef. 6057, 83 var., 1080 h., tâlik.

İzmir 727, 112 var., 1093 h., tâlik.

Topkapı K. 1091, 72 var., 1093 h., tâlik.

Antalya Tekelioğlu 546, 118 var., 1094 h., Mustafa, nesih, Edirne.

Denizli 303/8, 77 var., 1099 h., Mehmed, nesih.

Hacı Mahmud ef. 6040, 114 var., 1099 h., rika.

Hacı Selim Ağa 1203, 78 var., Musa b. Mustafa, 1105 h., nesih.

Ali Emîrî Ef. 4690, 292 var., 1322 h., İst.

Antalya Tekelioğlu 412, 146 var., Abdulkadir, nesih.

Ayasofya K. 4615, 301 var., tâlik.

Ayasofya K. 4628, 83 var., tâlik.

Ayasofya K. 4632, 95 var., nesih.

Amcazâde Hüseyin Paşa 424, 140 var., tâlik.

Atıf ef. 2663, 68 var., Hüseyin b. Hacı Ahmed, nesih.

Bağdatlı Vehbi ef. 1837, 96 var., tâlik.

Bayezid 6228, 60^{b} - 151 var., tâlik.

Denizli 306, 105 var., nesih.

Dârulmesnevî 536, 121 var., tâlik.

Esat ef. 3136, 89 var., tâlik.

Fatih 4800, 159 var., tâlik.

H.K. 187, 94 var., tâlik.

H.K. 285, 90 var.

H.K. 178, 1^b- 114^b var., nesih.

Lâleli 3110, 172 var., tâlik.

Mesih Paşa 75, 21 var., tâlik.

Râgıp Paşa 1225, 1399, 111 var., tâlik kırması.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 600, 103 var., tâlik.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 611, 86 var., tâlik.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 128, 49 var., tâlik.

Topkapı E.H. 1859, 80 var., tâlik.

Topkapı K. 1090, 124 var., adi nesih.

Topkapı R. 1804, 129 var., nesih.

B E D R E D D Î N A Y N Î

Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Hüseyin b. Yûsuf b. Mahmûd el-Ayıntâbî, nisbesinden de anlaşılacağı üzere Antepli olup, daha ziyade Aynî diye meşhur olmuştur. h. 762 (m. 1361) yılında burada doğmuş ve ilk tahsilini kendi memleketinde yaptıktan sonra Halep'e giderek orada Yûsuf el-Malaṭî (v. 803/1400)[1] ve başkalarından ders almıştır. Bir müddet sonra Halep'den Kudüs'e geçen Bedreddîn Aynî, burada Yusuf as-Sîrāmî (v. 833/1430)'den[2] okumuş ve daha sonra da hocasıyla beraber h. 788 (m. 1386) yılında Kahire'ye gitmiştir.

Aynî'yi burada uzun ve ciddi bir tahsil devresinden sonra tedris hayatına atılmış görmekteyiz. Bunun yanında bazı resmi görevlerde de bulunan müellifimiz, ilk önce Hisbe[3] teşkilatının başına getirilmiş, daha sonra da h. 829 (m. 1438) senesinde Mısır Baş Kadılığı'na tayin olunmuştur. Tedris ve telif faaliyetleri yanında bu görevini aralıksız onüç sene devam ettiren Bedreddîn Aynî, h. 855 (m. 1451) yılında burada vefat etmiştir[4]

Dînî ve lisânî ilimlere dâir bir çok eseri bulunan mü-

---

1. Hk. bk. al-A lam, IX, 335; Mu'cam al-mu'allifīn, XIII, 338.

2. Hk. bk. al-A'lām, VIII, 178; Mu'cam al-mu'allifīn, XIII, 236.

3. Bu kelime için bk. İA, V, 540.

4. Daha geniş bilgi için bk. Buğyat al-vu'āt, 386; Miftāḥ as-sa'āda, I, 215; Şaẕarāt aẕ-ẕahab, VII, 286; al-Badr aṭ-ṭāli' , II, 294; aż-Żav' al-lāmi' , X, 131; GAL (Suppl.), II, 50; İA, II, 70-73; Mu'cam al-mu'allifīn, XII, 150.

ellifimizin önemli eserleri arasında hadise dâir Buḫārī (v.256/870)'nin[1] al-Cāmiʿ aṣ-ṣaḥīḥ'ine yazdığı şerhi; tasavvufa dâir İbn at-Taymīya (v. 728/1328)'nin[2] al-Kalimat at-ṭayyiba adlı eserinin şerhi olan al-ʿİlm al-hayyiba; fıkha dâir an-Nasafī (v. 710/1310)'nin[3] Kanz ad-daḳāʾiḳ'inin şerhi olan Ramz al-ḥaḳāʾiḳ; tarihe dâir ʿİḳd al-cumān fī tārīḫ ahl az-zamān ve Ṭabaḳāt al-Hanafiya'sini sayabiliriz[4].

Aynî'nin bizim çalışmamızla ilgili eserleri ise şunlardır: İʿrāb al-ʿAvāmil, Şarḥ Marāḥ al-arvāḥ, al-Maḳāṣid an-Naḥviya fī şarḥ şavāhid aṣ-şurūḥ al-Alfiya, Farāʾid al-kalāʾid fī muḫtasar şarḥ şavāhid al-Alfiya, Ḥāşiya ʿala şarḥ al-Çārpardī, Ḥāşiya şarḥ al-Alfiya ve Ḥāşiya at-Tavżīḥ.

İʿRĀB AL-ʿAVĀMİL

Bu eser, ʿAbd al-Ḳāhir al-Curcānī (v. 471/1078)'nin[5] nahve dâir al-ʿAvāmil al-mia adlı eserinin şerhidir. al-Curcānī bu kitabında Arapça'da cümle içinde kelimelerin sonuna iʿrab bakımından tesir eden yüz tane âmili birer örnek vererek muhtasar bir şekilde işlemiştir. Bu tarzda yazılmış eserlerin en meşhurlarından olan bu kitaba, müellifimiz Bedreddîn Aynî'nin

---

1. Hk. bk. GAL, I, 803; al-Aʿlām, VI, 34; Muʿcam al-muʾallifīn, IX, 52-54.

2. Hk. bk. GAL, II, 100-105; GAL (Suppl.), II, 119; İA, V, 825; al-Aʿlām, I, 144; Muʿcam al-muʾallifīn, I, 261.

3. Bk. burada, s. 74.

4. Eserleri için bk. Kaşf, II, 1781; OM, I, 352; al-Aʿlām, VII, 163; Muʿcam al-mu allifīn, XII, 150.

5. Hk. bk. Buğyat al-vuʿāt, 310; GAL, I, 503; GAL(Suppl.), I, 341; al-Aʿlām, IV, 48-49.

yazmış olduğu şerhi bize kadar gelmiş olup, görebildiğimiz nüshaları 7 tanedir. Bunlardan üçü tarihli diğerleri tarihsizdir. Müellifmizin bu şerhi kütüphane fişlerinde İʿrāb al-ʿAvāmil ve Şarḥ al-ʿAvāmil diye iki ayrı adla yazılmıştır. Ancak, bu iki ayrı adla yazılmış nüshaları karşılaştırdığımızda bunların aynı eser olduğu anlaşılmıştır.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Fatih (Süleymaniye), 5105

Eser 195X143 (135X70) mm. ebadında 71 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Sırtı kırmızı, kapakları kahverengi, şfrazeli, şemseli, miklablı meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, kenarları haşiyelidir. h. 1030 (m. 1621) yılında istinsah edilmiştir. 1[a] zahriye yaprağında Muh. el-Müderris'in temellük kaydı vardır.

Baş 1[b] : الحمد لله الذى عجزت عن ادراك كنهه العقول العقلاء

. . . وبعد فانى قررت اعراب العوامل تيسيرا للمبتدئين . . .

Son 71[a] : فهذه ماة عامل فلا يستغنى الصغير

والكبير عن معرفتها .

Bayezid, 6513

Eser 202X123 (133X63) mm. ebadında 59 varak olup, her varakta 13 satır bulunmaktadır. Üzeri sarı bez kaplı, miklablı, şfrazeli karton bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-Avamil metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Kenarları cetvelli olan eser, h. 1114 (m. 1702) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : الحمد لله الذى عجزت عن ادراك كنهه العقول العقلاء

...وبعد فانى قررت اعراب العوامل تيسيرا للمبتدئين ...

Son 59^a : فهذه ماة عامل فلا يستغنى الصغير

والكبير عن معرفتها .

Fatih (Süleymaniye), 5075

Eser 180X130 (115X65) mm. ebadında mecmuanın 84^a - 121^a varakları arasında olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Şemseli, şîrazeli, miklablı kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-ʿAvāmil metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır.

Baş 84^a : الحمد لله الذى عجزت عن ادراك كنهه العقول العقلاء

... وبعد فانى قررت اعراب العوامل تيسيرا للمبتدئين ...

Son 121^a : فهذه ماة عامل فلا يستغنى الصغير

والكبير عن معرفتها .

Fatih (Süleymaniye), 5107

Eser 208X135 (165X95) mm. ebadında 22 varak olup her varakta 23 satır bulunmaktadır. Sırtı ve kapak kenarları siyah meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, miklablı, şîrazeli mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-ʿAvāmil metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Eser isim- fiillerden رويد bahsine kadar olup, sondan 6 veya 7 varak eksiktir.

Baş 1^b : الحمد لله القوى الذى عجزت عن ادراك كنهه العقول

العقلاء ... وبعد فانى قررت اعراب العوامل تيسيرا للمبتدئين ...

Son 22^{b} : İsim- fiillerden olan ويـــد bahsine kadardır.

Eserin diğer iki nüshası

Bayezid 6373, 1- 39 var., tâlik.

Yazmabağışlar 757, 42- 72 var.

AL- MAḲĀṢID AN- NAḤVĪYA (ŞAVĀHİD AL- KUBRĀ)

Bu eser İbn Mālik (v. 672/1273)'in[1] nahve dâir manzûm olarak yazdığı ve daha ziyade al- Alfīya adıyla şöhret bulan al- Ḫulāsa adlı eseri üzerine yazılan şerhler[2] de geçen şevahid'in şerhine dâirdir. Bedreddîn Aynî'nin h. 817 (m. 1414) yılında Kahire'de yazmış olduğu bu şerhin tesbit edebildiğimiz nüshaları 14 tane olup, bunlardan biri tarihsiz, geri kalanı tarihlidir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Yeni Cami (Süleymaniye), 1074

Eser 262X175 (178X100) mm. ebadında 296 varak olup, her varakta 35 satır bulunmaktadır. Sırtı koyu, kapakları açık kahverengi, şîrazeli, şemseli, miklablı meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, serlevha tezhibli, bab başları yaldızlı, şiirler mavi, söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 886

1. Camāl ad- Dīn Muh. b. ʿAbd Allah, daha ziyade İbn Mālik namı ile tanınmış bir dilcidir. Nahiv kaidelerini tanzim etmek ve ibareleri kolaylaştırmak suretiyle sarf ve nahiv tedrisini kolaylaştırdığı kabul edilir. Hk. bk. GAL, I, 298- 300; İA, V, 767; Muʿcam al- muʾallifīn, X, 234.

2. Bu şerhler şunlardır: Şarḥ İbn al- Musannıf(v.686/1287, Şarḥ İbn Ḳāsım (v. 749/1348), Şarḥ İbn Hişām (v. 762/1361) ve Şarḥ İbn ʿAḳīl (v. 769/1367). Bk. Kaşf, I, 151- 156.

(m. 1481) yılında ʿAbd al-Ḳādir b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. 296[a] da h. 1070 (m. 1659) tarihli Sahhaf Rasul ef.'nin temellük kaydı vardır.

Baş 1[b] : اياك نحمد يا من علمنا من العلوم ما لم نعلم . . . وبعد فان الفقير ابا محمد بن احمد العينى يقول . . . سمى بكتاب المقاصد النحوية . . .

Son 296[a] : وهذا آخر ما جمعناه من الشواهد . . . فنسأل الله ان يعصمنا عن الاباطل . . . والتابعين اجمعين .

Bayezid, 6469

Eser 272X172 (200X125) ebadında 2 cilttir. I. C. 203, II. C. 223 varak olup, her varakta 33 satır bulunmaktadır. Köşebentli, şemseli, koyu kahverengi meşin ciltler içindedir. Yazısı nesih olup, serlevha tezhibli, şiirler ve konu başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. I. C. h. 979 (m. 1571), II. C. h. 971 (m. 1563) yılında ʿAli b. Muh. b. ʿİsā tarafından istinsah edilmiştir.

Baş I. C. 1[b] : قال الشيخ الامام العالم العلامة . . . وبعد فان الفقير محمد بن محمود بن احمد العينى . . . سمى بكتاب المقاصد النحوية . . .

Son I. C. 203[b] : انما قال جدى مررتم بالديار فعلى هذا فلا شاهد فيه ففهم .

Baş II. C. 206[b] : تنازع الفعل bahsi ile başlamaktadır.

Son II. C. 429[a] : وهذا آخر ما جمعناه من الشواهد الشوارد فنسأل الله تعالى ان يعصمنا عن الاباطل . . . والتابعين اجمعين .

Nurosmaniye, 4045 - 4574

Eser 270X175 (203X124) mm. ebadında 458 varak olup, her varakta 31 veya 29 satır bulunmaktadır. Koyu kahverengi şîrazeli, şemseli, zencirekli, miklablı meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, konu başları ve şiirler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h.989 (m. 1581) yılında müellif nüshasından istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : قال الشيخ الامام . . .وبعد فان الفقير محمد بن محمود بن احمد العينى يقول . . . سمى بكتاب المقاصد النحوية فى شرح شواهد شروح الالفية . . .

Son 458^a : وهذا آخر ما جمعناه من الشواهد الشوارد . . . والتابعين اجمعين .

Ş.A.P. (Süleymaniye), 2423 - 4574

Eser 206X150 (145X96) mm. ebadında 399 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Üzeri ebru kağıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı arap yazısı olup, söz başları ve şiirler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 994 (m. 1586) yılında Şihab ad-Din Ansari tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : قال الشيخ الامام . . .وبعد فان الفقير محمد بن محمود بن احمد العينى يقول . . .سمى بكتاب المقاصد النحوية فى شرح شواهد شروح الالفية . . .

Son 399^b : وهذا آخر ما جمعناه من الشواهد الشوارد . . . والتابعين اجمعين .

Eserin diğer nüshaları

Raşid ef. (Kayseri) 737, 197 var., 840 h. (1436 m.) de

müellif nüshası ile mukabele edilmiştir. II. C. 174 var., 817 h. (1414 m.) de müellife okunarak tashih edilmiştir.

Lâleli 3334- 3335, I. C. 315 var., 1025 h., nesih; II. C. 238 var., 878 h., Hasan Trablûsî, nesih.

Râgıp Paşa 1113- 1333 460 var., 1115 h., Omar b. Abd al- Muhsin al- Kadiri, arap hattı.

Reisulküttab 1042, 270 var.,1119 h., Abd ar- Rauf b. Abd ar- Rauf, Ezher, arap hattı.

Nurosmaniye 4043- 4572, 202,219 var., 1119 h., Omar b. Abd al- Muhsin, nesih, 1.2.C.

Ayasofya O. 4685, 428 var., 1121 h., Sayyid Abd al- Hasan.

Râgıp Paşa 1165- 1336, 412 var., 1130 h., arap hattı.

Hamidiye 1298, 282 var., 1140 h., nesih.

Ali Emîrî ef. (arabî) 3753- 3756,1- 4 C.

Hacı Mahmud ef. 5032, 1- 4 C.Hamiştedir. I. C. Şevahidi kelamdan şevahid- i ibtidaya kadar, II. C. Şevahid- i kâne'den şevahid- i teaddil fiile kadar, III. C. Şevahid- i tenazuudan şevahid- i taaccub'a kadar, IV. C. Şevahid- i ni'me'den şevahid- i idğam'a kadar.

FARĀ'İD AL- ḲALĀ'İD FĪ MUḪTASAR ŞARḤ ŞAVĀHİD AL- ALFĪYA (ŞAVĀHİD AŞ- ŞUĞRĀ)

Bu eser Bedreddîn Aynî'nin bir önceki al- Maḳāṣıd an- Naḥvīya adlı eserinin muhtasarı olup, daha ziyade Şavāhid aş- şuğrā adıyla meşhur olmuştur. Bu eserin görebildiğimiz 7 nüshasından 6'sı tarihli, bir tanesi de tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ:

C.R.H. (Süleymaniye), 1915

Eser 260X180 (195X120) mm. ebadında 104 varak olup, her varakta 29 satır bulunmaktadır. Şîrazeli siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, söz başları ve şiirler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 856 (m. 1452) yılında Husayin b. ʿAli tarafından müellif nüshasından istinsah edilmiştir. Bu nüsha baştan ve sondan eksiktir.

Baş 1^b : Eksik olup, من لا يزال شاكرا على معه

beytiyle başlamaktadır.

Son 104^a : قال ابن فارس قلوبع اسم اللعبة التى لا يعبأ بها ولا يلتفت اليها لحقارتها ففهم .

Hâlet ef. (Süleymaniye), 482

Eser 268X184 (198X125) mm. ebadında 113 varak olup, her varakta 33 satır bulunmaktadır. Sırtı ve kapak kenarları kırmızı meşin, üzeri ebru kağıt kaplı miklablı, şîrazeli bir cilt içindedir. Yazısı arap yazısı olup, şiirler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 859 (m. 1455) yılında ʿAbd al-Ḳādir b. Muh. aş-Şabbān tarafından müellife okunan bir nüshadan istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : قال الشيخ الاسلام العالم العلامة ابو محمد بن احمد العينى مترجما بفرايد القلائد فى مختصر شرح الشواهد ...

Son 113^a : والمجزول من أجزل اذا اعطى كثيرا و هذا آخر ما أختصره من الشواهد .

Fatih (süleymaniye), 4674

Eser 270X175 (114X120) mm. ebadında 148 varak olup, her varakta 27 satır bulunmaktadır. Sırtı açık, kapakları koyu kahverengi, şemseli, zencirekli, miklablı, meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, şiirler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 861 (m. 1457) yılında Ahmed b. ʿAbd al-Ganī tarafından müellif nüshasından istinsah edilmiştir.

Baş 1[b] : قال الشيخ الاسلام العالم العلامة ابو محمد بن احمد العينى يقول . . . مترجما بفرايد القلايد فى مختصر شرح الشواهد . . .

Son 148[a] : والمجزول من أجزل اذا اعطى كثيرا وهذا آخر ما اختصره من الشواهد .

Çorlulu Ali Paşa (Süleymaniye), 412

Eser 182X137 (131X101) mm. ebadında 222 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı kopuk, kapak ve iç varak kenarları kurt yenikli, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, şiirler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 878 (m. 1473) yılında ʿAbd al-Muḥsin b. ʿAli tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1[b] : قال الشيخ الاسلام العالم العلامة ابو محمد بن محمود بن احمد العينى يقول . . . مترجما بفرايد القلايد فى مختصر شرح الشواهد . . .

Son 222[b] : والمجزول من اجزل اذا اعطى كثيرا وهذا آخر ما اختصره من الشواهد .

Eserin diğer nüshaları

Topkapı E.H. 1938, 438 var., 1118 h., Abd al-Muhsin b. aş-Şafi i al-Azhari, nesih.

Topkapı A. 2237, 355 var., 1133 h., Abd al-Karim b. Ahmed, nesih.

Hekimoğlu 889, 179 var., nesih.

HĀŞİYA ʿALĀ AT-TAVŻĪḤ

Bu eser İbn Hişām (v. 761/1360)'ın[1] al-Alfīya üzerine Avżaḥ al-masālik ilā Alfiyat İbn Mālik adıyla yazdığı ve sonradan at-Tavżīḥ diye meşhur olan şerhi üzerine müellifimiz Aynî'nin yazmış olduğu bir haşiye olup, herhangi bir nüshasına tesadüf edemedik.

HĀŞİYA ʿALĀ ŞARḤ AL-ALFĪYA

Bu eser al-Alfīya üzerine İbn Mālik'in oğlu Badr ad-Dīn Muhammed (v. 686/1287)'in yazdığı ve daha ziyade Şarḥ al-İbn al-Muşannıf diye meşhur olan[2] şerhi üzerine Aynî'nin bir haşiyesi olup, herhangi bir nüshasını tesbit edemedik.

HĀŞİYA ʿALĀ ŞARḤ ÇĀRPARDĪ

Bu eser Faḫr ad-Dīn Çārpardī (v. 746/1345)'nin[3] sarfa dâir aş-Şāfiya adlı esere yazmış olduğu şerhi üzerine Aynî'nin bir haşiyesi olup, herhangi bir nüshasına tesadüf edemedik.

---

1. İbn Hişām namıyla meşhur ʿAbd Allah b. Yūsuf, Mısırlı dil ve edebiyat âlimi. Hk. bk. GAL, II, 23; İA, V, 754-755; Muʿcam al-muʾallifīn, VI, 163-164.

2. Hk. bk. Kaşf I, 151.

3. Hk. bk. GAL, II, 193; Muʿcam al-muʾallifīn, I, 198.

H Ü S Â M E D D Î N T O K Â D Î

Sultan II. Murad devri (824 - 855/1421 - 1451) âlimlerin den olan ve dana ziyade İbn el - Meddâs nâmıyla şöhret bulan Hüsâmeddîn Tokâdî, nisbesinden de anlaşılacığı üzere Tokatlıdır. Kaynaklarda hayatı ve tahsili hakkında önemli bir mâlumat bulunmamaktadır. Ancak, kendisinin dînî ve lisânî ilimlerde âlim bir kişi olduğu, tedris ve ibadete olan düşkünlüğü ifade edilmektedir. Muhyeddîn en - Niksârî (v. 901/1460)[1], kendisinin öğrencisi olmuştur. Hüsâmeddîn Tokâdî h. 860 (m. 1456) yılında İstanbul'da vefat etmiştir[2].

Hüsâmeddîn Tokâdî bu tedris faaliyetleri yanında bize değerli eserler de bırakmıştır. Bunlar arasında kelam'a dâir Sayyid Şarīf al - Curcānī (v. 816/1413)'nin[3] Haşiya at - Tacrīd'i üzerine yazdığı Taʿlīḳāt'ı, Nacm ad - Dīn al - Ḳazvīnī (v. 665/1267)'nin[4] mantığa dâir Şamsiya adlı kitabının şerhi ve tasavvufa dâir Raddiya ʿalā davarān aş - şofīya adlı risalesini sayabiliriz.

Hüsâmeddîn Tokâdî'nin bizim çalışmamızı ilgilendiren nahve dâir Şarḥ al - ʿAvāmil al - mia adlı bir eseri vardır.

ŞARḤ AL - ʿAVĀMİL AL - MİA

Bu eser ʿAbd al - Ḳāhir al - Curcānī (v. 471/1078)'nin nahve dâir al - ʿAvāmil al - mia adlı eserinin şerhi olup, çalışmalarımızda herhangi bir nüshasını tesbit edemedik.

---

1. Hk. bk. aş - Şaḳāʾiḳ, 102; GAL, II, 231; GAL (Suppl.), II, 323; Sicilli Osmânî, II, 111; Muʿcam al - muʾallifīn, III, 191.
2. Bk. Muhyeddîn en - Niksârî bahsi, s. 187 - 188.
3. Bk. burada, s. 125.
4. Hk. bk. GAL (Suppl.), II, 679; al - Aʿlām, IV, 31.

A L Â E D D Î N M U S A N N İ F E K

Ali b. Mahmud b. Mes'ûd aş-Şahrûdî al-Bastâmî, daha ziyade musannifek namıyla meşhur olmuştur. Küçük yaşlarda kitap tasnifine başladığından dolayı bu lakabla anıldığı kaynaklarda zikredilmektedir. Alâeddîn Musannifek h. 803 (m. 1400) yılında Herat'ın Şahrud köyünde doğdu. h. 812 (m. 1409) senesinde kardeşiyle beraber ilim tahsili için Herat'a gitti. Buranın ileri gelen âlimlerinden dînî ve lisânî ilimleri tahsil etti. Burada oldukça uzun sayılabilecek bir talebelik devresinden sonra tahsilini tamamladı ve burada müderris oldu.

Ancak, müellifimiz burada fazla kalmayarak h. 848 (m. 1439) yılında Anadolu'ya geldi ve Konya'da uzun bir zaman tedris ve telif faaliyetleri ile meşgul oldu. Daha sonra h. 861 (m. 1457) yılından önce Mahmud Paşa (v. 878/1474)'nın[1] vezâreti sırasında İstanbul'a gelerek tedris faaliyetlerine burada devam etti. Mahmud Paşa'nın kendisiyle oldukça yakından alakadar olmasından dolayı, Mahmud Paşa adına vezirlere nasihatlara dâir Farsça at-Tuḥfat al-Maḥmûdîya adlı bir eser yazmıştır. Ömrünün sonlarına doğru kulakları sağır olduğundan dolayı Sultan Fatih kendisine her gün için seksen dirhem maaş bağlamıştır. Alâeddîn Musannifek h. 875 (m. 1470) yılında İstanbul'da vefat etti[2].

Dînî ve lisânî ilimlere dâir bir çok eser yazan müelli-

---

1. Hk. bk. İA, VII, 183-188.

2. Daha geniş bilgi için bk. aş-Şaḳā'iḳ, 162-165; Miftāḥ as-saʿāda, I, 151; Şaẕarāt aẕ-ẕahab, VII, 319; al-Badr aṭ-ṭāliʿ, I, 497; al-Favā'id al-bahîya, 192; Hadiyat al-ʿārifîn, I, 735; GAL, II, 234; GAL (Suppl.), II, 329; Sicilli Osmânî, III, 486; al-Aʿlām, V, 9; Muʿcam al-muʾallifîn, VII, 240.

fimiz Musannifek'in önemli eserleri arasında şunlar kaydedilebilir: al- Marğīnānī (v. 593/1197)'nin[1] fıkha dâir al- Hidāya adlı eserine yazdığı şerhi, al- Bağavī (v. 516/1122)'nin[2] hadise dâir Masābiḥ as- sunna'si üzerine yazdığı şerhi ve tefsire dâir az- Zamaḫşarī (v. 538/1143)'nin[3] Kaşşāf'ına yazdığı şerhi[4].

Alâeddîn Musannifek'in bizim çalışmamızı ilgilendiren eserleri ise, nahve dâir Şarḥ al- Miṣbāḥ, Şarḥ İrşād al- hādī, Şarḥ al- ʿAvāmil, Şarḥ al- Lubāb, Şarḥ al- Kāfiya; sarfa dâir de Şarḥ al- Marāḥ al- arvāḥ ve Şarḥ al- Maḳṣūd olmak üzere 7 tane eseri vardır.

ŞARḤ AL- MİṢBĀḤ

Bu eser al- Muṭarrizī (v. 610/1213)'nin[5] nahve dâir al- Miṣbāḥ adlı eserinin şerhidir. Musannifek'in bu kitab üzerine h. 825 (m. 1422) yılında 21 yaşlarında iken Herat'da yazmış olduğu şerhi bize kadar gelmiş olup, görebildiğimiz 12 nüshasından 7'si tarihli, 5 tanesi de tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Fatih (Süleymaniye), 5032

Eser 275X180 (200X150) mm. ebadında 125 varak olup, her varakta 22,23,24,25 muhtelif satır vardır. Miklablı, şîrazeli,

---

1. Bk. burada, s. 71.
2. Hk. bk. GAL, I, 363- 364; al- Aʿlām, II, 259; Muʿcam al- muʾallifīn, IV, 61.
3. Hk. bk. GAL, I, 289; İA, XIII, 509- 514.
4. Eserleri için bk. GAL, II, 234; al- Aʿlām, V, 9.
5. Bk. burada, s. 97.

kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, al-Miṣbāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 824 (m. 1421) de müellif hattı ile yazılmıştır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى جعل علم النحو مفتاحا لحل عويصات كلامه واقول وانا العبد الفقير . . . شيخ على بن مجد الدين الشاهرودى البسطامى . . .

Son 125^a : فلك الحمد اولا واخرا وظاهرا وباطنا . . . تريد بها من بعد ذالك غفرانا لصاحبه ولوالديه .

Topkapı E.H.,1921

Eser 219X133 (160X110) mm. ebadında 249 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Serlevha tezhibli, miklablı, şemseli, vişne çürüğü meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, cetveller kırmızıdır. h. 824 (m. 1421) yılında istinsah olunan bir nüshadan istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : الحمد لله الذى جعل علم النحو مفتاحا لحل عويصات كلامه واقول وانا العبد الفقير . . . شيخ على بن مجد الدين الشاهرودى البسطامى . . .

Son 249^b : فلك الحمد اولا واخرا وظاهرا وباطنا . . . تريد بها من بعد ذالك غفرانا لصحبه ولوالديه .

Atıf ef., 2569

Eser 215X139 (162X80) mm. ebadında 210 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Sırtı kırmızı bez kaplı, üzeri ebrulu mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, konu başları ve al-Miṣbāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır.

Eser h. 830 (m. 1427) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : الحمد لله الذى جعل علم النحو مفتاحا لحل عويصات كلامه و اقول

و انا العبد الفقير . . . شيخ على بن مجد الدين الشاهرودى البسطامى . . .

Son 125^a : فلك الحمد اولا وآخرا و ظاهرا و باطنا . . . تريد بها

من بعد ذالك غفرانا لصاحبه و لوالديه .

Râgıp Paşa, 1191 - 1364

Eser 175X122 (140X79) mm. ebadında 184 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Miklablı, şemseli, zencirekli, yaldız cetvelli, açık kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-Miṣbāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 933 (m. 1527) yılında istinsah edilmiştir. 1^a da Râgıp Paşa'nın vakıf kaydı vardır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى جعل علم النحو مفتاحا لحل عويصات كلامه و اقول

و انا العبد الفقير . . . شيخ على بن مجد الدين الشاهرودى البسطامى . . .

Son 184^b : فلك الحمد اولا وآخرا و ظاهرا و باطنا . . . تريد بها

من بعد ذالك غفرانا لصحبه و لوالديه .

Feyzullah ef. (Fatih Millet), 1997

Eser 226X135 (145X85) mm. ebadında 202 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı sarı renkli meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, miklablı, şîrazeli, son varaklarında nem lekeleri bulunan mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-Miṣbāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 939

(m. 1532) yılında Bâlî b. Nebî tarafından Durmalı köyünde istinsah edilmiştir. 1^a ve 202^b de Feyzullah ef.'nin vakıf mührü vardır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى جعل علم النحو مفتاحا لحل عويصات كلامه و اقول

وانا العبد الفقير ... شيخ على بن مجد الدين الشاهرودى البسطامى ...

Son 202^a : فلك الحمد اولا و اخرا و ظاهرا و باطنا ...

تريد بها من بعد ذالك غفرانا لصاحبه و لوالديه .

Eserin diğer nüshaları

Râgıp Paşa 1192 - 1365, 197 var., 1081 h., tâlik.

Ş.A.P. 2477/1, 1 - 178 var., 1097 h., tâlik.

Feyzullah ef. 1996, 230 var., tâlik.

Hacı Mahmud ef. 5951, 232 var., nesih.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 368, 47^b - 111^b.

Servili 313, 206 var., tâlik.

Topkapı E.H. 1922, 225 var., işlek nesih.

ŞARḤ AL-ʿAVĀMİL

Bu eser ʿAbd al-Ḳāhir al-Curcānī (v. 471/1078)'nin[1] al-ʿAvāmil al-mia adlı eserinin şerhi olup, görebildiğimiz tek nüshası şudur:

Hamîdiye (Süleymaniye), 1300

Eser 185X130 (110X66) mm. ebadında 146 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, üzeri yeşil

1. Bk. Bedreddîn Aynî bahsi, s. 124.

bez kaplı, miklablı, şîrazeli, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-ʿAvāmil metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 1051 (m. 1641) yılında istinsah edilmiştir. 1[a] da Sultan Abdülhamid Han'ın vakıf kaydı vardır.

Baş 1[b] : الحمد لله الذى جعل العربية مفتاح البيان وصيرها آلة يحرز بها عن الخطاء فى اللسان...

Son 146[b] : والهاء ضمير مجرور المحل على انها مضاف اليه لاستعمال راجع الى ماة عامل تم الكتاب بعون الله وتوفيقه .

ŞARḤ İRŞĀD AL-HĀDĪ (AR-RAŞĀD)

Bu eser Saʿd ad-Dīn at-Taftazānī (v. 791/1389)'nin[1] nahve dâir yazmış olduğu İrşād al-hādī adlı eserinin şerhidir. at-Taftazānī, bu eserini h. 778 (m. 1376) yılında Hârizm'de oğlu için yazmıştır. Eser bir mukaddime ve üç bölümden oluşmaktadır. Mukaddimede nahiv ilminin ve kelimenin tarifleri yapıldıktan sonra 1. bölümde isim, 2. bölümde fiil ve 3. bölümde de harf bahsi işlenmiştir. Müellifimiz Musannifek'in bu esere h. 823 (m. 1420) yılında Herat'da ar-Raşād fī şarḥ İrşād adıyla yazdığı şerhini Şah Melik Bahadır Han (H.IX. asır)'a takdim etmiştir. Musannifek'in 20 yaşında iken yazmış olduğu bu şerhi aynı zaman onun ilk eseri olup, tesbit edebildiğimiz 4 nüshası mevcuttur.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

---

1. Masʿūd b.ʿOmar at-Taftazānī, dînî, tabiî, lisânî ve edebî ilimlerde tanınmış bir âlim olup, şark medreselerinde okunan bir çok el kitabının müellifidir. Hk.bk.GAL,II,215; İA, XII, 118-121; al-Aʿlām,VII,219;Muʿcam al-muʾallifīn, XII, 228.

Pertev Paşa (Süleymaniye), 542

Eser 215X140 (150X80) mm. ebadında 56 varak olup, her varakta 25 satır bulunmaktadır. Sırtı kırmızı meşin, üzeri ebru kağıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. İrşād al- hādī metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Müellif nüshasından istinsah edilmiştir. (Kütüphane fişinde istinsah tarihi olarak h. 823 tarihi gösterilmiştir. Ancak bu istinsah tarihi olmayıp müellifin eserini bitirdiği tarihtir).

Baş 1^b : ان أحق خبر يكون مبتدا به الصحايف... و بعد فان انصب العلوم... و شرحته شرحا وافيا لحل عبارته وسميته بالوشاد ...

Son 56^a : لا ن الملتزم فيه الاختصار ... وفق الله شيخ علی بن مجد الدين بن محمد ... لاتمام هذا التاليف فی تاريخ ۸۲۳.

Ş.A.P. (Süleymaniye), 2477

Eser 205X141 (158X70) mm. ebadında mecmuanın 188^a- 256^a varakları arasında olup, her varakta 25 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, şîrazeli, miklablı, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, İrşād al- hādī metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 256^b de Şehid Ali Paşa'nın vakıf mührü vardır.

Baş 188^a : ان احق خبر يكون مبتدا به الصحايف... و بعد فان انصب العلوم... وشرحته شرحا وافيا لحل عبارته و سميته بالرشاد فی شرح الارشاد ...

Son 256^a : لا ن الملتزم فيه الاختصار فلايناسبه الاستيفاء فی الاسرار و الله اعلم بحقيقة الاحوال .

Amcazâde Hüseyin Paşa (Süleymaniye), 417

Eser 215X140 (150X80) mm. ebadında 97 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Üzeri ebru kağıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, konu başları kırmızı mürekkeple yazılmış ve İrşād al-hādī metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Kenarları haşiyeli olan eser, h. 963 (m. 1556) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : احق خبر يكون مبتدا به الصحايف... و بعد فان انصب العلوم .. .وشرحته شرحا وافيالحل عبارته وسميته بالرشاد فىشرح الارشاد ...

Son 96^b : لان الملتزم فيه الاختصار... فلا يناسبه الاستيفاء فى الاسرار و الله اعلم بحقيقة الاحوال .

Ş.A.P. (Süleymaniye), 2388

Eser 273X135 (209X73) mm. ebadında 61 varak olup, her varakta 31 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, miklablı, zencirekli, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, İrşād al-hādī metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 1092 (m. 1681) yılında Yahya b. Hüseyin Muh. tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : احق خبر يكون مبتدا به الصحايف... وبعد فان انصب العلوم.. .و شرحتهشرحا وافيا لحلعبارته وسميته بالرشاد فى شرح الارشاد ...

Son 61^a : لان الملتزم فيه الاختصار فلا يناسبه الاستيفاء فى الاسرار و الله اعلم بحقيقة الاحوال .

ŞARḤ AL- LUBĀB

Bu eser al- İsfarāyīnī (v. 684/1285)'nin[1] nahve dâir al-Lubāb adlı eserinin şerhidir. al- İsfarāyīnī'nin bu eseri bir mukaddime ve dört bölümden oluşmaktadır. 1. bölüm iʿrāb, 2. bölüm muʿrab, 3. bölüm âmiller ve 4. bölüm de iʿrâb'ı gerektiren hususlar hakkındadır. Müellifimiz Musannifek'in bu kitaba h. 829 (m. 1426) yılında Herat'da yazdığı ve h. 859 (m. 1455) de Konya Meram'da temyize çekmiş olduğu şerhin görebildiğimiz iki nüshası vardır.

MEVCUT İKİ NÜSHANIN TAVSİFİ

Fatih (Süleymaniye), 5004

Eser 282X175 (170X120) mm. ebadında 726 varak olup, her varakta 17 veya 18 satır bulunmaktadır. Koyu kahverengi, şemseli, şîrazeli mesin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, kenarrı yer yer haşiyeli ve serlevha tezhiblidir. h. 859 (1455) yılında Konya Meram'da müellif hattıyla yazılmıştır. 1[a] da Musannifek'in vakıf kaydı vardır.

Baş 1[a] : ان احق ما يضمر قبل الذكر فى فض الافتتاح بالختام . .

و بعد فان العلم . . اقول وانا العبد . . على بن مجد الدين البسطامى . . .

Son 726[a] : و حقق بفضله الواسع مآله

و اصلح بكرمه الكريم افعاله و اعماله .

1. Bk. İsâ Aksarâyî bahsi, s. 90.

Topkapı E.H., 1939

Eser 255X175 (155X80) mm. ebadında 310 varak olup, her varakta 29 satır bulunmaktadır. Miklablı, kırmızı meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, h. 1126 (m. 1714) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : ان احق ما يضمر قبل الذكر فى فض الافتتاح بالختام . . . وبعد فان العلوم . . . اقول و انا العبد على بن مجد الدين الشاهرودى البسطامى . . .

Son 310^b : و حقق بفضله الواسع آماله و اصلح بكرمه الكريم افعاله و اعماله .

ŞARḤ AL-KĀFİYA

Bu eser İbn Ḥācib (v. 646/1249)'in[1] nahve dâir al-Kāfiya adlı eserinin şerhidir. İbn Ḥācib, üzerine 50'den fazla şerh[2] ve haşiye yazılan bu meşhur eserinde, nahvin bütün konularını isim, fiil ve harf olmak üzere üç ana bölüm içerisinde kolay ve sâde bir üslupla işlemiştir. Bu sebepten sahanın ilgililerince büyük itibar gören al-Kāfiya, gerek kendisinden önce, gerek kendisinden sonra nahve dâir yazılan metinler arasında dâimâ ilk sıradaki yerini muhafaza etmiş ve nahiv tedrisinde başta gelen bir el kitabı olmuştur. Müellifimiz'in bu esere yazmış olduğu şerhi bize

---

1. Camāl ad-Dīn ʿOgmān b. ʿOmar, Mısırlı dil ve edebiyât âlimi olup, tahsilini Kahire'de tamamlamıştır. Şam'da bir müddet ders verdikten sonra Kahire'ye dönmüş ve bilahare de İskenderiye'ye gitmiş, burada vefat etmiştir. Fıkıh ve arûz'a dâir eser yazmışsa da daha ziyade nahiv sahasında temayüz etmiştir. Hk. bk. GAL, I, 303; İA, V, 856; al-Aʿlām, IV, 211.

2. Bu şerhler için bk. Kaşf, II, 1370-1376.

kadar gelmiş olup, görebildiğimiz iki nüshası vardır.

MEVCUT İKİ NÜSHANIN TAVSİFİ

Fatih (Süleymaniye), 5002

Eser 255X162 (175X80) mm. ebadında 100 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Sırtı kahverengi meşin, kapakları kopuk, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, kenarları haşiyeli ,ve cetvellidir. قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Baştan ve sondan eksiktir.

Baş 1^b : فصل الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد اعلم ان معرفة هذا الحد موقوفة على معرفة اللفظ ...

Son 100^b : قوله و المفتوح ما قبلها نقلت الفا و نون التاكيد التى ما قبلها مفتوحا ... يدل على النون المحزوف المردود .

C.R.H. (Süleymaniye), 1897

Eser 225X165 (150X80) mm. ebadında 141 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı koyu kahverengi meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmış, kenarları sık haşiyelidir.

Baş 1^b : الحمد لله رب العالمين ... الكلمة لفظ وضع لمعنى مفرد قوله لفظ يشمل الكلمة و غيرها ...

Son 141^a : فلا يلزم من اعتبار الازم للكلمة عند عروض حزفه اعتبار الجايز عند عروض الحزف .

ŞARḤ AL- MAḲṢŪD (AD- DURAR AL- MANḲŪD)

Bu eser müellifi bilinmeyen al- Maḳṣūd adlı[1] meşhur sarf kitabının şerhidir. Müellifimiz Musannifek'in bu kitaba ad- Durar al- manḳūd adıyla yazmış olduğu şerhi bize kadar gelmiş olup, görebildiğimiz tek nüshası şudur:

Râgıp Paşa, 1191- 1364

Eser 175X122 (140X79) mm. ebadında mecmuanın 185^{b}- 236^{a} varakları arasında olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Açık kahverengi, miklablı, şemseli, zencirekli, kapakları yaldızlı meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, قوله kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 933 (m. 1527) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 185^{b} : احمد الله ان صرف قلبی و سعیی الی ما هو الوسیلة الی السعود

وبعد فهذه حواشکتبتهاللمختصر. المقصود و موسومة بالـــد رر المـــنـــقـــود ...

Son 236^{a} : و قـــــولـــــه و بـــعـــضـــهـــا لـــعـــلـــة اخـــرى

كـــمـــا ذكـــــرنـــــا آنـــفـــا تـم الكتاب بعون الله تعالى و به نستعين.

ŞARḤ AL- MARĀḤ AL- ARVĀḤ

Bu eser Ahmed b. ʿAli b. Masʿūd (v. 610/1213)'un[2] sarfa dâir Marāḥ al- arvāḥ adlı kitabının şerhi olup, çalışmalarımızda herhangi bir nüshasına tesadüf edemedik.

---

1. Bk. Bedreddîn Sîmâvî bahsi, s. 98- 100.
2. Bk. Burada, s. 107.

A L Î K U Ş C U

Alaeddîn Ali b. Muh. Kuşcu, aslen Semerkantlı olup, doğum tarihi ile ilgili kesin bir tarih bilinmemektedir. Ancak, h. IX. asrın başları (m. XV. asrın ilk çeyreği)'nda doğmuş olabileceği kabul edilebilir. Ali Kuşcu ilk tahsilini Semerkant'da yaptıktan sonra, yine burada Kadı-zâde-i Rûmî (v. 841/1437)[1] ve Uluğ Bey (v. 853/1449)'den[2] astronomi ve matematik okudu.

Daha sonra yakın çevresinden hiç bir kimseye haber vermeden gizlice Kirman'a giden Ali Kuşcu, buranın ileri gelen âlimlerinden dînî ilimleri tahsil etti. Aynı zamanda tabiî ilimlerle irtibatını kesmeyip onlarla da uğraştı. Nitekim burada Naṣîr ad-Dîn aṭ-Ṭūsī (v. 672/1274)'nin[3] Tadrîc al-kelâm'ını şerhederek büyük bir şöhret kazandı. Tahsilini tamamladıktan sonra tekrar Semerkant'a dönen müellifimiz, yaptığı çalışmalarla hocası Uluğ Bey'in takdirini kazandı ve Semerkant Rasathanesi'nde çalışmaya başladı. Rasathane müdürü Kadı-zâde-i Rûmî'nin bir müddet sonra ölümü üzerine Ali Kuşcu bu rasathaneye müdür olarak görevlendirildi. Burada astronomi ile ilgili bir çok çalışmalar yapan müellifimiz, Zîc-i Uluğ Beg adlı eserin hazırlanmasında da büyük hizmetlerde bulundu.

Uluğ Bey'in h. 853 (m. 1449) yılında oğlu tarafından öldürülmesi üzerine burada huzursuz olan ve aynı zamanda çalıştığı ra-

---

1. Kadı-zâde-i Rûmî namıyla tanınan Musa b. Muh., astronomi ve matematik âlimi olup, Bursalıdır. Hk. bk. GAL, II, 275; al-Aʿlām, VII, 328; Muʿcam al-muʾallifîn, XIII, 47.
2. Hk. bk. İA, XIII, 27-29.
3. Hk. bk. GAL, II, 508-512; İA, XII, 132-134.

sathane'nin yıkılıp yerle bir edilmesinden dolayı da oldukça müteessir olan Ali Kuşcu, hacca gitmek üzere izin alıp buradan ayrıldı. İlk uğrak yeri olan Tebriz'e vardığında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan (v. 882/1478)'nın[1] kendisine gösterdiği yakın alaka ve iltifatlardan mütehassis olan Ali Kuşcu, burada kalmaya karar verdi. Bir müddet sonra Uzun Hasan tarafından Osmanlılarla sulh temini için elçi olarak İstanbul'a gönderildi. Bilgin ve sanatkarları Payıtahtında toplamayı seven Sultan Fatih, kendisine Uzun Hasan'nın yaptığı ikram ve iltifatların daha fazlasını yaparak, ondan İstanbul'da kalmasını ve burada ders vermesini istedi. Müellifimiz bu isteği kabul etti ve elçilik görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndü. Kendisini karşılamak üzere, ulemâ'nın da katıldığı büyük bir tören tertip edildi.

Nihayet İstanbul'a yerleşen Ali Kuşcu, günlüğü ikiyüz dirhem karşılığında Ayasofya Medresesi'ne müderris tayin edildi. İlmî çalışmalarını ve tedris faaliyetlerini burada ömrünün sonuna kadar devam ettiren müellifimiz, h. 879 (m. 1474) yılında vefat etti. Kabri Eyüp Mezarlığı'ndadır[2].

Eserleri arasında matematik ve astronomi'ye dâir Risāla fi'l-hay'a, Zīc-i Uluğ Beg, Risāla fi'l-ḥisāb ve Ḥall al-aşkāl al-kamar; kelama dâir Tadrīc al-kelām şerhi ve tefsire dâir Ḥāşiya ʿalā avāʾil al-Kaşşāf'ını sayabiliriz[3].

---

1. Hk. bk. İA, XIII, 91-96.

2. Daha geniş bilgi için bk. aş-Şaḳāʾiḳ, 159; al-Badr aṭ-ṭāliʿ, I, 495; al-Favāʾid al-bahīya, 214; GAL, II, 234-235; Sicilli Osmânî, III, 486; İA, I, 321-323; al-Aʿlām, V, 9; Muʿcam al-muʾallifīn, VII, 227.

3. Eserleri için bk. GAL (Suppl.), II, 320; İA, I, 321; Muʿcam al-muʾallifīn, VII, 227.

Ali Kuşcu'nun bizim çalışmamızla ilgili sarfa dâir ʿUnḳūd aẕ-ẕavāhir ile nahve dâir al-İfṣāḥ olmak üzere iki eseri vardır.

ʿUNḲŪD AẔ-ẔAVĀHİR

Sarfa dâir telif bir eser olup, Ali Kuşcu bunu Sultan Fatih'e takdim etmiştir. Bu eserin görebildiğimiz altı nüshasından üçü tarihli, üçü de tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Topkapı A. 2476

Eser 180X135 (150X95) mm. ebadında 157 varak olup, her varakta 15 satır bulunmaktadır. Miklablı, şemseli, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 916 (m. 1510) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : الحمد لمن جلت اسمائه عن ان يتغيرها حال ... اما بعد فان من المعلوم لكل ذى فطرة ذات فطنة ان الازم الاهم ...

Son 157^a : و نقف على هذا القدر الوافى بغرضنا من الكلام حامدين لله على التوفيق ... و من تابعهم باحسان الى يوم الدين.

Lâleli (Süleymaniye), 3030

Eser 200X120 (143X73) mm. ebadında 60 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Sırtı meşin, üzeri ebru tağıt kaplı miklablı, mukvva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, h. 1054 (m. 1644) yılında Ahmed b. Salih Bosnavî tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüsha baştan ve sondan eksiktir.

Baş 1^b : العقد الاول فى مبادى علم متن اللغة وهو معرفة اوضاع مفردات الكلام العربى من حيث ابوابها وجواهرها ...

Son 60^a : والنختتم الكلام فى العقد الاول حامدين لله تعالى ... قال فيهم وآخر دعواهم ان الحمد لله رب العالمين .

Nurosmaniye, 3284 - 4512

Eser 200X125 (138X62) mm. ebadında 152 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Miklablı, zencirekli, şemseli, meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, yaldız cetvelli ve serlevhalar tezhiblidir. h. 1141 (m. 1728) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : الحمد لمن جلت اسمائه عن ان يتغيرها حال ... اما بعد فان من المعلوم لكل ذى فطرة ذات فطنة ان الازم المهم ...

Son 152^a : ونقف على هذا القدر من الكلام الوافى بغرضنا ... حامدين لله على التوفيق ... ومن تابعهم باحسان الى يوم القيام .

Fatih (Süleymaniye), 4675

Eser 197X125 (155X60) mm. ebadında 148 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Miklablı, zencirekli, vişne çürüğü meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, kırmızı cetvelli ve konu başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 1^b de Şeyh-zâde Muh.'din h. 1251 (m. 1835) tarihli vakıf kaydı vardır.

Baş 1^b : الحمد لمن جلت اسمائه عن ان يتغيرها حال ... اما فان من المعلوم لكل ذى فطرة ذات فطنة ان الازم الاهم ...

Son 148[a] : ونقف على هذا القدر الوافى بغرضنا من الكلام

حامدين لله على التوفيق ... ومن تابعهم باحسان الى يوم الدين .

Topkapı E.H., 1850

Eser 235X155 (190X87) mm. ebadında 254 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Yazısı tâlik olup, Miklablı, kahverengi mesin bir cilt içindedir.

Baş 1[b] : الحمد لمن جلت اسمائه عن ان يتغيرها حال ... اما

بعد فان من المعلوم لكل ذى فطرة ذات فطنة ان الازم الاهم ...

Son 254[a] : ونقف على هذا القدر الوافى بغرضنا من الكلام

حامدين لله على التوفيق ... ومن تابعهم باحسان الى يوم الدين .

Eserin diğer nüshası

Hacı Selim Ağa 1002, 71 var., tâlik.

ŞARḤ AL-KĀFİYA (AL-İFṢĀḤ)

Bu eser İbn Ḥācib (v. 646/1248)'in[1] nahve dâir al-Kāfiya adlı kitabının şerhi olup, görebildiğimiz beş nüshasından dördü tarihli, biri de tarihsizdir. Bu beş nüshanın iki tanesi İstanbul'da olup, üç tanesi ise Kayseri Râşid ef. Kütüphanesindedir.

MEVCUT İKİ NÜSHANIN TAVSİFİ

Topkapı E.H. 1891

Eser 195X138 (150X85) mm. ebadında 180 varak olup, her va-

1. Bk. Alâeddîn Musannifek bahsi, s. 145.

rakta 25 satır bulunmaktadır. Sırtı koyu kahverengi, miklablı, şemseli, şîrazeli, vişne çürüğü meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-Kāfiya metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Kenarları yer yer haşiyeli olan eser h. 1055 (m. 1645) yılında İbrahim b. Muh. tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : الحمد لله الذى رفع السماوات بغير عماد ... وبعد فهذه مختصر فى اعراب سورة الفاتحة و كتاب الكافية ... وسميته بالا فصاح ...

Son 180^a : و من حسن ختمة الكتاب ختمه بالالف كافتتاحه به و قد تم ما فى هذا الشرح من الكلام بتوفيق الله الكريم .

Topkapı E.H., 1892

Eser 189X130 (125X68) mm. ebadında 284 varak olup, her varakta 15 satır bulunmaktadır. Şemse ve zencirekleri yaldızlı, kırmızı meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, konu başları ve al-Kāfiya metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 1203 (m. 1788) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : الحمد لله الذى رفع السماوات بغير عماد ... وبعد فهذه مختصر فى اعراب الفاتحة و كتاب الكافية ... وسميته بالا فصاح ...

Son 284^b : و من حسن خاتمة الكتاب بالالف كافتتاحه به و قد تم ما فى هذا الشرح من الكلام بتوفيق الله الكريم .

Eserin diğer nüshaları

Râşid ef. eki 9226, 128 var., 1074 h. Ömer b. Veli, tâlik.

Râşid ef. eki 11248, 270 var., 1078 h. nesih.

Râşid ef. eki 11188, 229 var., tâlik.

M U H Y E D D Î N K Â F İ Y E C İ

Muhyeddîn Muh. b. Süleymân b. Saîd b. Mes'ûd, h. 788 (m. 1386) yılında bugün Manisa'nın Saruhan ilçesine bağlı Gökçeköy kasabasında doğdu. İbn Ḥâcib (v. 646/1249)'in[1] nahve dâir al-Kâfiya adlı eseriyle çok meşgul olduğundan dolayı kendisi daha ziyade Kâfiyeci lakabıyla şöhret bulmuştur. İlk tahsilini kendi memleketinde yaptıktan sonra, tahsilini daha da ilerletmek maksadıyla İran, Horasan, Şam ve Kudüs gibi zamanının belli başlı ilim merkezlerine seyahatlerde bulundu. Buralarda Şemseddîn Fenârî (v. 834/1431)[2], Burhân ad-Dîn Ḥaydar al-Haravî (v. 830/1427)[3] ve Ḥafız ad-Dîn al-Bazzâzî (v. 827/1424)[4] gibi meşhur âlimlerden okudu.

Muhyeddîn Kafiyeci, h. 830 (m. 1427) yılında Kâhire'ye geldi ve burada uzun bir müddet tedris faaliyetleriyle meşgul oldu. Kahire'de kendisinden bir çok talebe istifade etmiştir. Bunlar arasında bilhassa as-Suyûṭî (v. 911/1505)[5] ve İbn Esed (v. 882/1477)[6] gibi ünlü âlimler vardır. Bu tedris faaliyetleri yanında bazı resmi görevlerde de bulunan Kafiyeci, son olarak da Şeyhuniye Hankah'ının şeyhliğine getirildi. İlmî konularda giriştiği münazaralarda dâima üstün gelen Kafiyeci'nin ilmî kudreti, muâsırları tarafından teslim edilmiştir. Hatta as-Suyûṭî gibi

---

1. Bk. Alaeddîn Musannifek bahsi, s. 136-137.
2. Hk. bk. burada, s. 112-113.
3. Hk. bk. Mu'cam al-mu'allifîn, IV, 92.
4. Hk. bk. GAL, II, 291; al-A'lâm, VII, 45; Mu'cam al-mu'allifîn, III, 177.
5. Hk. bk. GAL, II, 143; İA, XI, 258-263; al-A'lâm, III, 301-302; Mu'cam al-mu'allifîn, V, 128.

bir dehanın, ondört sene gibi uzun bir zaman kendisinin öğrencisi olması ve onu her yönüyle takdîr etmesi Kafiyeci'nin büyüklüğü hususunda başka söze hacet bırakmaz.

Müellifimiz Kâfiyeci, âdetâ ilmî seviyesinin tabiî bir neticesi olarak dînî, edebî ve lisânî konularda bir çok değerli eserler yazmıştır. as-Suyūṭī, Ṭabaḳāt an-nuḥāt adlı eserine kaydetmek üzere kendisinden yazmış olduğu eserlerinin adlarını sorduğunda Kâfiyeci, eserlerinin çokluğundan dolayı adlarını sayamıyacağını söylemiştir. Tedris ve telif gibi ilmî faaliyetlerle bereketli bir hayat süren Müellifimiz Kâfiyeci, h. 879 (m. 1474) yılında Kâhire'de vefat etti(1).

Müellifimizin önemli eserleri arasında tefsirde at-Taysīr adlı tefsiri; fıkıhda Ḥaşiya ʿalā şarḥ al-Hidāya'si; kelamda Şarḥ al-Mavāḳıf'ı ve astronomi ilmine dâir Şarḥ al-Çağmînî adlı eserlerini sayabiliriz(2).

Kâfiyeci'nin bizim çalışmamızla ilgili olarak nahve dâir Şarḥ Ḳavāʾid al-iʿrāb ve Nuzhat al-muʿrib olmak üzere iki eseri vardır.

ŞARḤ ḲAVĀʾİD AL-İʿRĀB

Bu eser İbn Hişām (v. 762/1361)'ın(3) nahve dâir Ḳavāʾid

---

1. Daha geniş bilgi için bk. Buğyat al-vuʿāt, 48; aş-Şaḳāʾiḳ, 64; Miftāḥ as-saʿāda, I, 454; Şaẕarāt aẕ-ẕahab, VII, 326; al-Favāʾid al-bahîya, 169; GAL,II, 114; OM, II, 4-6; al-Aʿlām, VII, 22; Muʿcam al-muʾallifîn, X, 51

2. Eserleri için bk. GAL (Suppl.), II, 18; OM, II, 4.

3. Nahiv sahasında yazdığı değerli eserleriyle tanınan Camāl ad-Dîn ʿAbd Allah b. Yūsuf, Kâhire'de doğmuş ve burada vefat etmiş bir nahiv âlimidir. Hk. bk. GAL, II, 123; İA, V, 754-755; al-Aʿlām, IV, 147; Muʿcam al-muʾallifîn, VI, 163.

al-iʿrāb adlı eserinin şerhidir. İbn Hişām'ın bu eserinde nahvin mevzuları diğer nahiv metinlerinin aksine değişik bir üslupla ele alınmıştır. Dört ana bölümden meydana gelen bu eserin 1. bölümünde, cümle ve onunla ilgili meseleler; 2. bölümde cârr ve mecrûr; 3. bölümde bazı kelimeler ve kullanılışları; 4. bölümde de bazı edatlar ve onların çeşitli kullanılışları ile ilgili meseleler ele alınmıştır. Üzerine 10'dan fazla şerh yazılan bu esere Müellifimiz Kâfiyeci'nin yazmış olduğu serhi bunların en güzel ve en mütedâvil olanıdır. Bu şerh bize kadar gelmiş olup, görebildiğimiz 14 nüshasından dördü tarihli, geri kalanı tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Yeni Cami (Süleymaniye), 1076

Eser 210X145 (170X90) mm. ebadında 140 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Sırtı açık kahverengi, şemseli, şfrazeli, vişne çürüğü meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, kırmızı cetvellidir. Bölüm başları ve Ḳavāʿid metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 991 (m. 1583) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^a : الحمد لله الرافع لقواعد الدين والاسلام ... امابعد
فان العبد ... محمد بن سليمان المشهور بكافيجى ... يقول لما رايت ..

Son 140^a : فان التامل اصل فى درك الامور كلها فلذا
قال فى اول هذا الكتاب يقتضى متا مللها جادة الصواب .

Atıf ef., 2524

Eser 246X143 (182X85) mm. ebadında 84 varak olup, her

varakta 29 satır bulunmaktadır. Sırtı pembe meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, şîrazesi kopuk mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, Ḳavā'id metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Kenarları yer yer haşiyeli olan eser h. 1092 (m. 1681) yılında istinsah edilmiştir. 1[a] da Mustafa Atıf ef. nin vakıf mührü ile Hüseyin b. Celil'in temellük kaydı vardır.

Baş 1[b] : الحمد لله الرافع لقواعد الدين و الاسلام ...

فان العبد ... محمد بن سليمان المشهور بكافيجى ... يقول لما رايت ...

Son 84[b] : فان التامل اصل فى درك الامور كلها فلذا

قال فى اول هذا الكتاب يقتضى متاملها جادة الصواب .

Topkapı E.H., 1907

Eser 200X135 (140X75) mm. ebadında 162 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Miklablı, şemseli, koyu kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, kırmızı cetvellidir. h. 1093 (m. 1682) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1[b] : الحمد لله الرافع لقواعد الدين و الاسلام ... امابعد

فان العبد ... محمد بن سليمان المشهور بكافيجى ... يقول لما رايت ...

Son 162[a] : فان التامل اصل فى درك الامور كلها فلذا

قال فى اول هذا الكتاب يقتضى متاملها جادة الصواب.

Bayezid, 6541

Eser 204X160 (155X86) mm. ebadında 145 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Üzeri siyah bez kaplı meşin bir

cilt içindedir. Yozısı nesih olup, Ḳavā'id metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 1157 (m. 1744) yılında Muh. b. Ahmed tarafından Erzurum'da istinsah edilmiştir.

Baş 1[b] : الحمد لله الرافع لقواعد الدين و الاسلام... امابعد

فان العبد ... محمد بن سليمان المشهور بكافيجى ... يقول لنا رايت ...

Son 145[b] : فان التامل اصل فى درك الامور كلها فلذا

قال فى اول هذا الكتاب يقتضى متاملها جادة الصواب.

Fatih (Süleymaniye), 4947

Eser 210X145 (170X90) mm. ebadında 148 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Vişne rengi, şîrazeli, güzel bir mesin cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, Ḳavā'id metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır.

Baş 1[b] : الحمد لله الرافع لقواعد الدين و الاسلام ... اما بعد

فان العبد ... محمد بن سليمان المشهور بكافيجى .. يقول لما رايت ...

Son 148[a] : فان التامل اصل فى درك الامور كلها فلذا

قال فى اول هذا الكتاب يقتضى متاملها جادة الصواب.

Eserin diğer nüshaları

Atıf ef. 2523, 165 var., tâlik.

Bayezid 6245, 183 var., nesih.

Giresun 60, 111 var., nesih.

Hacı Selim Ağa 1142, 106 var., tâlik.

Hasib ef. 447/2, 120 var., nesih, İst.

Lâleli 3360, 164 var., nesih.

Râgıp Paşa 1171 - 1344/1, 141 var., tâlik.

Topkapı E.H. 1909, 135 var., nesih.

Topkapı E.H. 1912, 158 var., nesih.

NUZHAT AL - MU'RİB

Kâfiyeci'nin nahve dâir telif bir eseri olup, kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshasına tesadüf edemedik.

K A R A S İ N A N

Sinâneddîn Yûsuf b. Abdulmelik er-Rûmî, Fatih devri (855-886/1451-1481) âlimlerinden olup, Kara Sinan namıyla meşhurdur. Hayatı ve seyahatleri hakkında kaynaklarda mâlumat bulunmayan müellifimiz, fakih bir zat olup, Arap edebiyatına ve edebî ilimlere derin vukufu ile tanınmıştır. Sarf'a dâir çalışmalarına bakılırsa bu sahayla da oldukça ilgilendiği anlaşılmaktadır. Tahsilini devrinin âlimlerinden tamamladıktan sonra bazı medreselerde müderrislik yapmış ve h. 885 (m. 1480) yılında vefat etmiştir(1).

Eserleri arasında astronomiye dâir Maḥmūd Çağmînî (v.618-1221)'nin(2) al-Mulaḫḫaṣ'ının şerhi ve usul-u fıkha dâir Ḥâfiẓ ad-Dîn an-Nasafî (v. 710/1310)'nin(3) Manār al-anvār adlı eserine Zayn al-Manār adıyla yazmış olduğu şerhi vardır.

Kara Sinan'ın çalışmamızla ilgili olarak sarfa dâir Şarḥ al-Marāḥ al-arvāḥ, Şarḥ aş-Şāfiya ve Şarḥ al-Maḳṣūd olmak üzere üç tane eseri bulunmaktadır.

ŞARḤ AL-MARĀḤ (RAVĀḤ AL-ARVĀḤ)

Bu eser Ahmed b. Ali b. Mas'ūd (v. 700/1300)'un(4) sarfa dâir Marāḥ al-arvāḥ adlı eserinin şerhidir. Müellifimizin bu esere h. 839 (m. 1435) yılında Ravāḥ al-arvāḥ adıyla yazmış olduğu

---

1. Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, 211; Şaẕarāt aẕ-ẕahab, VII, 343; Hadîyat al-'ārifîn, II, 56; OM, I, 397; al-A'lām, VIII, 241; Mu'cam al-mu'allifîn, XIII, 316.
2. Hk. bk. GAL (Suppl.), I, 865; İA, III, 323-324.
3. Bk. burada, s. 73.
4. Bk. Hasan Paşa b. Alâeddîn el-Esved bahsi, s.101-2.

şerhi bize kadar gelmiş olup, görebildiğimiz altı nüshasından üçü tarihli, üçü de tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Topkapı A., 2195

Eser 185X130 (160X87) mm. ebadında 178 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Miklablı, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı nestâlik olup, h. 917 (m. 1511) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : الحمد لله الذى ارسل رسوله الينا باللغة الفصيحة ... و بعد:

فيقول العبد الفقير يوسف بن عبد الملك ... مسمى برواح الا رواح ...

Son 178^a : فلم يقلب الاف فى اسم الفاعل همزة ليزول

اجتماع السكنين فالعين فى الكل قد صح .

Bayezid, 6715

Eser 200X143 (145X90) mm. ebadında 54 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Miklablı, şîrazesi dağınık, siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, konu başları kırmızı mürekkeple yazılmış ve al-Marāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. 54^a da Hamza b. Mustafa'nın temellük kaydı vardır.

Baş 1^b : يا معطى كل خير أعطنا جنات النعيم..

و بعد فيقول العبد يوسف بن عبد الملك ... مسمى برواح الا رواح ...

Son 54^a : فلم يقلب الالف فى اسم الفاعل همزة ليزول

اجتماع السكنين فالعين فى الكل قد صح .

Hacı Mahmud ef. (Süleymaniye), 6073

Eser 200X140 (141X94) m. ebadında 43 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Üzeri kirli beyaz kağıt kaplı, miklablı, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nestâlik olup, cetvellidir. Konu başları kırmızı mürekkeple yazılmış ve al-Marāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 966 (m. 1559) yılında Abdurrahman b. Hızır el-Birgivî et-Tirevî tarafından istinsah edilmiştir. 1[a] da Ahmed b. Muh. el-Vânî'nin temellük kaydı vardır.

Baş 1[b] : يا معطى كل خير اعطنا جنات النعيم.. وبعد فيقول العبد يوسف بن عبد الملك..سمى برواح الارواح...

Son 42[b] : فلم يقلب الالف فى اسم الفاعل همزة ليزول... اجتماع الساكنين فالعين فى الكل قد صح.

Fatih (Süleymaniye), 4795

Eser 177X133 (135X85) mm. ebadında 57 varak olup, her varakta 15 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, şîrazesi dağınık, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, konu başları kırmızı mürekkeple yazılmış, kenarları yer yer haşiyelidir. al-Marāḥ metninin üzeri 25[a] ya kadar siyah, daha sonrası kırmızı çizgilidir. Kütüphane fişlerinde istinsah tarihi olarak h. 839 tarihi gösterilmişse de bu istinsah tarihi olmayıp, müellifin eserini bitirdiği tarihtir.

Baş 1[b] : يا معطى كل خير اعطنا جنات النعيم... وبعد فيقول العبد يوسف بن عبد الملك...سمى برواح الارواح...

فلم يقلب الالف فى اسم الفاعل همزة ليزول ... : Son 57[b]

اجتماع الساكنين فالعين فى الكل قد صح .

Esad ef. (Süleymaniye), 3134

Eser 192X124 (170X97) mm. ebadında 76 varak olup, her varakta 17 veya 18 satır bulunmaktadır. Miklablı, koyu kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-Marāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. İstinsah tarihi olarak h. 839 tarihi gösterilmişse de bu, istinsah tarihi olmayıp müellifin eserini bitirdiği tarihtir.

Baş 1[b] : ... يا معطى كل خير اعطنا جنات النعيم

وبعد فيقول العبد يوسف بن عبد الملك ... سمى برواح الارواح ...

Son 76[b] : ... فلم يقلب الالف فى اسم الفاعل همزة ليزول

اجتماع الساكنين فالعين فى الكل قد صح .

Eserin diğer nüshası

Yakup Ağa (Hacı Selim Ağa) 29, 88 var., nesih.

ŞARḤ AŞ-ŞĀFİYA (AŞ-ŞĀFİYA)

Bu eser İbn Ḥācib (v. 646/1249)'in[1] sarfa dâir aş-Şāfiya adlı eserinin şerhidir. İbn Ḥācib'in bu eseri nahiv sahasındaki al-Kāfiya'sı gibi bu sahanın ilgililerince büyük itibar görmüş ve üzerine bir çok şerhler[2] yazılmıştır. Müellifimiz Kara Si-

1. Bk. Alâeddîn el-Esved bahsi, s. 101-102.
2. Bu şerhler için bk. Kaşf, II, 1021-1022.

nan'ın bu esere h. 838 (m. 1434) yılında aş-Şāfiya adıyla yazdığı şerhi bize kadar gelmiş olup, görebildiğimiz beş nüshasından biri tarihli, diğerleri tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Ali Emîrî ef. (Fatih Millet), 4541

Eser 202X150 (170X90) mm. ebadında 116 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı kırmızı meşin,üst kapağı olmayan, şîrazeli bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, aş-Şāfiya metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 1060 (m. 1650) yılında Yûsuf b. İbrâhim tarafından istinsah edilmiştir. Bu nüsha baştan on varak eksiktir.

Baş 11[b] : حاصلة من ضرب الاحوال الاربعة للعين فى ستة عشر..

Son 116[a] : وحتى حملا على الى لانها بمعناها فى الغاية .

Ali Emîrî ef. (Fatih Millet), 4551

Eser 200X150 (176X90) mm. ebadında 10 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı gri, üzeri yeşil bez kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, aş-Şāfiya metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. Bu nüsha ile bir önceki ilk on varağı eksik olan nüshayı karşılaştırdığımızda, bu on varaklık nüshanın bir önceki nüshanın ilk on varağı olduğu ortaya çıkmıştır.

Baş 1[b] : الحمد لله الذى بيده التثبيت والتصريف ...

وبعد فيقول العبد يوسف بن عبد الملك... سميتها بالصافية...

Son 10[a] : وحتى حملا على الى لانها بمعنها فى الغايةوالانتها

Bayezid, 6735

Eser 210X153 (161X110) mm. ebadında 103 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Üzeri siyah bez kaplı, miklablı, şîrazeli, mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, aş-Şāfiya metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. 103^a da Pâsbanzâde diye tanınan Ömer Ağa'nın vakıf kaydı vardır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى بيده التثبيت والتصريف ...

وبعد فيقول العبد يوسف بن عبد الملك ... سميتها بالصافية ...

Son 103^a : وحتى حملا على الى لانها بمعناها فى الغاية والانتهاء.

Râgıp Paşa, 1222-1396

Eser 200X130 (133X65) mm. ebadında 101 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Miklablı, vişne çürüğü meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, aş-Şāfiya metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. 1^a ve 101^b de Râgıp Paşa'nın vakıf kaydı vardır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى بيده التثبيت والتصريف ...

وبعد فيقول العبد يوسف بن عبد الملك ... سميتها بالصافية ...

Son 101^a : وحتى حملا على الى لانها بمعناها فى الغاية والانتهاء.

Topkapı A., 2251

Eser 265X145 mm. ebadında 120 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Miklablı, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, yaldız cetvelli ve serlevha tezhiblidir. Eserin zahriyesinde, bu nüshanın Sultan Fatih'in mütalaası için is-

tinsah edildiği kaydedilmektedir.

Baş 1[b] : الحمد لله الذى بيده التشبيت والتصريف ...

وبعد فيقول العبد يوسف بن عبد الملك ... سميتها بالصافية ...

Son 120[a] : وحتى حملا على الى لانها بمعناها فى الغاية والانتهاء.

ŞARḤ AL- MAḲṢŪD (AL- MAŻBŪṬ)

Bu eser müellifi bilinmeyen sarfa dâir al- Maḳṣūd[1] adlı eserin şerhidir. Müellifimizin bu esere h. 839 (m. 1435) yılında aş- Ṣāfiya adıyla yazmış olduğu şerhin tesbit edebildiğimiz tek nüshası şudur:

Topkapı A., 2251

Eser 265X145 (154X65) mm. ebadında 24 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Üzeri mavi bez kaplı, miklablı, meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, yaldız cetvelli ve al- Maḳṣūd metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser Fatih'in mütalaası için istinsah edilmiştir.

Baş 181[b] : الحمد لله الذى صرف قلوبنا الى الحق اليقين

وبعد فيقول العبد يوسف بن عبد الملك ... سميتها بالمضبوط ...

Son 205[b] : وهذا التغيير لا يقدح دلالة المذكورة ... على

محمد الذى فخره الفقر من عند الله الموئيد .

1. Bk. Bedreddîn Sîmâvî bahsi, s. 98- 100.

H A C I B A B A T O S Y E V Î

Daha ziyade Hacı Baba diye tanınan İbrahim b. Abdulkerîm'in, kaynaklarda doğum yeri hayatı ile ilgili fazla bir mâlumat bulunmamaktadır. Ancak, nisbesinden Tosyalı olduğu anlaşılmaktadır. Hacı Baba Tosyevî, edebî, dînî ve lisânî ilimlerde zamanının takdir edilen âlimlerinden olup, ömrünün sonuna kadar Bursa'da müderrislik yapmış ve bir çok talebe yetiştirmiştir. Müellifimiz, h. 886 (m. 1481) yılında burada vefat etmiştir(1).

Hacı Baba Tosyevî'nin kaynaklarda zikredilen eserlerinin hepsi nahiv sahasındadır(2). Bundan da müellifimizin daha çok bu sahayla ilgilendiği anlaşılmaktadır. Bu eserler şunlardır: Şarḥ al-Miṣbāḥ, Şarḥ al-Kāfiya, Şarḥ al-ʿAvāmil al-miʾa ve Şarḥ Ḳavāʿid al-iʿrāb.

ŞARḤ AL-MİṢBĀḤ (ḪULĀSAT AL-İʿRĀB)

Bu eser al-Muṭarrizī (v. 610/1213)'nin(3) nahve dâir al-Miṣbāḥ adlı eserinin şerhidir. Hacı Baba'nın bu şerhi kütüphane fişlerinde bazan İʿrāb al-Miṣbāḥ, bazan da Şarḥ al-Miṣbāḥ diye iki ayrı adla yazılmıştır. Ancak, yaptığımız karşılaştırmada bunların aynı eser olduğu anlaşılmıştır. Müellifimizin bu şerhi iʿrāb ağırlıklı bir şerhdir. Müellif, önce al-Miṣbāḥ metninin iʿrāb'ını yaptıktan sonra metnin şerhine geçiyor. Bu sebepten İʿrāb al-Miṣbāḥ diye de adlandırılmıştır. Bu şerhin görebildiğimiz nüshaları

---

1. Hk. bk. aş-Şaḳāʾiḳ, 210; Muʿcam al-muṣannifīn, III, 199-200; GAL, II, 195; Muʿcam al-muʾallifīn, I, 50.
2. Bu eserler için bk. OM, I, 273; GAL (Suppl.), I, 503.
3. Bk. Şihâbeddîn Sîvâsî bahsi, s. 95-96.

30'dan fazladır. Bunlardan 12 tanesi tarihli, geri kalanı tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Serez (Süleymaniye), 3333

Eser 211X142 (155X90) mm. ebadında 71 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı mavi, üzeri beyaz kağıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-Miṣbāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 822 (m. 1419) yılında istinsah edilmiştir. Mukaddimesi yoktur. Sondan tahminen iki üç varak eksiktir.

Baş 1[b] : اما بعد حمد الله ذى الانعام اعلم انها حرف بلا خلاف لدلالتها على معنى فى غيرها . . .

Son 71[a] : وتقول فى المنصوب اكرمنى واكرمنا ودعانا ورمانا واعطانا .

Topkapı K., 1124

Eser 210X140 mm. ebadında 58 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Miklablı, siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, h. 953 (m. 1546) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1[b] : الحمد لله ولى الانعام فاطر السماوات . . . وبعد فهذه حواش كتبها حاج بابا بن شيخ ابراهيم . . . للمصباح وسماها خلاصة الاعراب . . .

Son 58[b] : وان كان النصب للاستعمال لعدم الحاجة مع الرفع الى الاضمار الذى يحتاج الى التفسير.

Bayezid, 6223

Eser 220X164 (151X84) mm. ebadında 57 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah bez, üzeri koyu kahverengi kağıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, al-Miṣbāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 970 (m. 1562) yılında istinsah edilmiştir. Sondan iki varak eksiktir.

Baş 1^b : الحمد لله ذى الانعام فاطر السماوات... وبعد

فهذه حواش كتبها حاج بابا بن شيخ ابراهيم.. للمصباح وسماها خلاصة الاعراب...

Son 57^a : وتقول فى المنصوب

اكرمنى واكرمنا ودعانا ورمانا واعطانا.

Bayezid, 6558

Eser 155X100 (105X60) mm. ebadında 130 varak olup, her varakta 15 satır bulunmaktadır. Üzeri beyaz bez kaplı, miklablı, şîrazeli, meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-Miṣbāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 975 (m. 1567) yılında istinsah edilmiştir. 1^a da el-Hacc Ömer ef.'nin temellük kaydı vardır. Sondan iki varak eksiktir.

Baş 1^b : الحمد لله ذى الانعم فاطر السماوات والارض... وبعد

فهذه حواش كتبها للمصباح حاج بابا بن شيخ ابراهيم. وسماها خلاصة الاعراب...

Son 130^b : وتقول فى المنصوب اكرمنى واكرمنا ودعانا واعطانا.

Fatih (Süleymaniye), 4875

Eser 205X140 (150X97) mm. ebadında 45 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, üzeri ebru kağıt

kaplı, miklablı, şîrazeli mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-Miṣbāḥ metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 1035 (m. 1626) yılında istinsah edilmiştir. Sondan iki varak eksiktir.

Baş 1^b : الحمد لله ذى الانعام فاطر السماوات والارض. . . وبعد

فهذه حواش كتبها للمصباح حاج بابا بن شيخ ابراهيم. وسماها خلاصة الاعراب. . .

Son 45^a : وتقول فى المنصوب اكرمنى واكرمنا و دعانا ورمانا واعطانا .

Eserin diğer nüshaları

İzmir 696, 200 var., 1052 h., nesih.

Topkapı K. 1116, 91 var., 1057 h.

Bayezid 6567/2, 68-156 var., 1072 h., Muh. b. Mustafa, nesih.

Bayezid 6554, 89 var., 1078 h., Ahmed b. Hasan, tâlik.

Hacı Mahmud ef. 5965, 84 var., 1089 h., tâlik.

Süleymaniye 951/1, 24 var., 1094 h., Mustafa b. Ahmed, tâlik.

Topkapı K. 1120, 51 var., 1140 h., Yunus-zâde Deli Mehmed, tâlik.

Atıf ef. 2672, 1-52 var., tâlik.

Bayezid 6553, 79 var., tâlik.

Bayezid 6222, 78 var., tâlik.

Fatih 4871/2, 103-181 var., nesih.

Feyzullah ef. 1925/1, 1-67 var., tâlik kırması.

İbrahim ef. 744, 54 var., Seyyid Yakup, nesih.

İsmihan Sultan 369, 54 var., nestâlik.

Kadı-zâde Mehmed ef. 475, 73 var., tâlik.

Kemankeş 589, 158 var., tâlik.

Lâleli 3322, 58 var., nesih.

Nurosmaniye 4103 - 4637/1, 1 - 80 var., nesih.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 301, 92 var., tâlik.

Samsun 19 Mayıs Ktp. 214, 111 var.

Serez 3901/2, 58 - 133 var., tâlik.

Topkapı E.H. 1920, 103 var., nesih.

Topkapı K. 1115, 29 var., İbrahim b. Muh. nesih.

Topkapı K. 1118, 33 var.

Topkapı K. 1119, 25 var., tâlik.

Topkapı K. 1125, 86 var., tâlik.

Yazmabağışlar 757/3, 42 - 72 var., nesih.

Yozgat 808, 69 var., nesih.

ŞARḤ AL- KĀFİYA (AVFĀ AL- VĀFİYA)

Bu eser İbn Ḥācib (v. 646/1248)'in[1] nahve dâir al- Kāfiya adlı kitabının şerhidir. Müellifimizin bu esere Avfā al- vāfiya fī şarḥ al- Kāfiya adıyla yazmış olduğu şerhin görebildiğimiz dokuz nüshasından dördü tarihli, geri kalanı tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Reîsulkuttâb (Süleymaniye), 1032

Eser 175X125 (132X80) mm. ebadında 60 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Miklablı, şemseli, şîrazeli koyu kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, قال ـ اقول kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kenarları haşiyeli olan

1. Bk. Alâeddîn Musannifek bahsi, s. 136 - 137.

eser h. 915 (m. 1509) yılında Nebî b. Yûsuf tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : الحمد لله رب العالمين ... وبعد فيقول العبد الضعيف حاج بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها اوفى الوافية فى شرح الكافية ...

Son 60^a: فى محل الرفع على انه قائم مقام فاعل المفتوح كقوله تعالى: لننسفعا بالناصية ناصية مربيانه فى البدل.

Ş.A.P. (Süleymaniye), 2344

Eser 184X115 (113X55) mm. ebadında 160 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Miklablı, şemseli, şîrazeli koyu kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 1018 (m. 1609) yılında Abdullah b. Nesimî tarafından istinsah edilmiştir. 1^a ve 160^b de Şehid Ali Paşa'nın vakıf kaydı vardır.

Baş 1^b : الحمد لله رب العالمين ... وبعد فيقول العبد الضعيف حاج بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها اوفى الوافية فى شرح الكافية ...

Son 160^a : فى محل الرفع على انه قائم مقام المفتوح كقوله تعالى لننسفعا بالناصية ناصية مربيانه فى البدل.

Kesîdeci - zâde (Süleymaniye), 570

Eser 260X142 (165X80) mm. ebadında 83 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Sırtı koyu kahverengi meşin, üzeri ebru kağıt kaplı temiz bir mukavva cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-Kāfiya metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmış ve baş-

tan 20 varak cetvellidir. h. 1019 (m. 1610) yılında Mustafa b. Mûsâ tarafından istinsah edilmiştir. 1^a da Rumeli Kazaskeri Kesîdeci-zâde Süleyman ef.'nin vakıf kaydı vardır.

Baş 1^b : الحمد لله رب العالمين ... وبعد فيقول العبد الضعيف حاج بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها اوفى الوافية فى شرح الكافية ...

Son 83^b : فى محل الرفع على انه قائم مقام فاعل المفتوح كقوله تعالى لنسفعا بالناصية ناصية مر بيانه فى البدل .

Ayasofya (Süleymaniye), 4582

Eser 175X125 (132X80) mm. ebadında 68 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Üzeri yeşil bez kaplı, miklablı, şîrazesi ve formaları dağınık mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-Kāfiya metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 1050 (m. 1640) yılında Ahmed b. Hacı Ahmed tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1^b الحمد لله رب العالمين ... وبعد فيقول العبد الضعيف حاج بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها اوفى الوافية فى شرح الكافية ...

Son 68^a : فى محل الرفع على انه قائم مقام فاعل المفتوح كقوله تعالى لنسفعا بالناصية ناصية مر بيانه فى البدل .

Carullah (Süleymaniye), 1920

Eser 260X142 (165X85) mm. ebadında 109 varak olup, her vavarakta 21 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, şîrazeli mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup,

al-Kāfiya metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmış ve قال-اقول kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Baş 1^b : الحمد لله رب العالمين ... وبعد فيقول العبد الضعيف حاج بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها اوفى الوافية فى شرح الكافية ..

Son 109^a : فى محل الرفع على انه قائم مقام فاعل المفتوح كقوله تعالى لنسفعا بالناصية ناصية مربينه فى البدل .

Eserin diğer nüshaları

Amca-zâde Hüseyin Paşa 415, 73 var., tâlik.

Fatih 4994, 73 var., tâlik.

Hacı Mahmud ef. 6534, 72 var., nesih.

İsmihan Sultan 388, 103 var., tâlik.

ŞARḤ AL-ʿAVĀMİL AL-MİʾA

Bu eser ʿAbd al-Ḳāhir al-Curcānī (v. 471/1078)'nin[1] al-ʿAvāmil al-miʾa adlı kitabının şerhi olup, tesbit edebildiğimiz sekiz nüshasından dördü tarihli, dördü tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Reîsulkuttâb (Süleymaniye), 1032

Eser 175X125 (133X80) mm. ebadında mecmuanın 61^b-127^a varakları arasında olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Miklablı, şemseli, şîrazeli kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-ʿAvāmil metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 928 (m. 1522) yılında Nebî b. Yûsuf tarafından, müellif nüshasından istinsah edilmiştir. 127^a da Mustafa Reîsulkuttâb ef.'nin

1. Bk. Bedreddîn Aynî bahsi, s.124.

vakıf kaydı vardır.

Baş 61^{b} : الحمد لله رب العالمين ... وبعد فيقول

العبد الفقير حاج بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها مائة كاملة فى شرح مائة عاملة ..

Son 127^{a} : وهذه الجملة منصوبة المحل على

انها حال من فاعل تركع تم الكتاب .

Kadı - zâde Mehmed ef. (Süleymaniye), 498

Eser 205X145 (140X90) mm. ebadında mecmuanın 17^{b} - 94^{a} varakları arasında olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, üzeri ebru kağıt kaplı mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, فان قيل قلنا kelimelerinin üzeri kırmızı çizgilidir. h. 948 (m. 1541) yılında Emrullah b. Sinan tarafından istinsah edilmistir.

Baş 17^{b} : الحمد لله رب العالمين ... وبعد فيقول

العبد الفقير حاج بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها مائة كاملة فى شرح مائة عاملة ..

Son 94^{a} : وهذه الجملة منصوبة المحل على انها

حال من فاعل تركع تمت الكتاب .

Topkapı K., 1151

Eser 200X140 (170X85) mm. ebadında 108 varak olup, her varakta 17 satır bulunmaktadır. Miklablı, kahverengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, h. 963 (m. 1556) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1^{b}: الحمد لله رب العالمين ... وبعد فيقول العبد

حاج بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها مائة كاملة فى شرح مائة عاملة..

Son 108[a] : وهذه الجملة منصوبة المحل على

انها حال من فاعل تركع تمت الكتاب.

Bayezid, 6557

Eser 183X110 (123X60) mm. ebadında 169 varak olup, her varakta 12 satır bulunmaktadır. Şemseli, şîrazeli, siyah meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-ʿAvāmil metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır. h. 1025 (m. 1616) yılında istinsah edilmiştir.

Baş 1[b] : الحمد لله رب العالمين ... وبعد فيقول

العبد الفقير حاج بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها مائة كاملة فى شرح مائة عاملة..

Son 169[b] : وهذه الجملة منصوبة المحل على

انها حال من فاعل تركع تمت الكتاب.

Carullah (Süleymaniye), 1920

Eser 205X156 (135X85) mm. ebadında mecmuanın 110[b]- 229[a] varakları arasında olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, üzeri ebru kağıt kaplı, şîrazeli mukavva bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, al-ʿAvāmil metni şerhten kırmızı çizgilerle ayrılmıştır.

Baş 110[b] : الحمد لله رب العالمين ... وبعد فيقول

الفقير حاج بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها مائة كاملة فى شرح مائة عاملة...

Son 229[a] : وهذه الجملة منصوبة المحل

على انها حال من فاعل تركع تمت الكتاب .

Eserin diğer nüshaları

Amca- zâde Hüseyin Paşa 420, 72 var., tâlik.

Bayezid 6265, 80 var., nestâlik.

Hacı Selim Ağa 1137/2, 152 var., tâlik.

Topkapı K. 1149, 110 var., nesih.

ŞARḤ ḲAVĀ'İD AL- İ'RĀB (LAṬĀ'İF AL- İ'RĀB)

Bu eser İbn Hişām (v. 762/1361)'ın[1] nahve dâir al- İ'rāb 'an ḳavā'id al- i'rāb adlı eserinin şerhidir. Müellifimizin bu kitaba Laṭā'if al- i'rāb adıyla yazmış olduğu şerhin görebildiğimiz tek nüshası şudur:

Kadı- zâde Mehmed ef. (Süleymaniye), 482

Eser 210X120 (150X65) mm. ebadında 42 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Şîrazeli, kahve engi meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, قال الشيخ اقول kelimeleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 995 (m. 1587) yılında istinsah edilmiş - tir. 1[a] da Kadı- zâde Mehmed ef.'nin vakıf kaydı vardır.

Baş 1[b] : الحمد لله الذى جعلنا ... وبعد فيقول العبد الفقير

حاخ بابا بن شيخ ابراهيم ... وسميتها لطائف الاعراب فى شرح قواعد الاعراب ..

Son 42[a] : اذا قلت الا تسعة بقى اللازم واحدا فصح

ادعيناه كذا فى شرح اللباب لجمالدين .

---

1. Bk. Muhyeddîn Kâfiyeci bahsi, s. 154- 155.

M U H A M M E D K A R A M Â N Î

Daha ziyade Karapîrî lakabıyla tanınan Muh. b. Yûsuf Karamânî, Konya Ereğlisi'nde doğmuştur. Kaynaklarda hayatı ve seyahatleri hakkında malumat bulunmamaktadır. Ancak Karamânî nisbesinden Karaman'da yetişip, burada yaşadığını tahmin edebileceğimiz müellifimizin, lugat ilmi ve fıkıh mütehassıslarından olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Muhammed Karamânî, h. 886 (m. 1481) yılında burada vefat etmiştir(1).

Eserleri arasında üç ciltlik Tercümân adlı Türkçe bir lugati ile Zubdat al- fatāvā adlı bir fetva kitabı vardır(2).

Müellifimizin bizim çalışmamızla alakalı olarak da nahve dâir al- İṣlāh fī şarḥ dībācat al- Miṣbāḥ adlı bir eseri vardır.

AL- İSLAḤ FĪ ŞARḤ DĪBĀCAT AL- MİṢBĀḤ

Bu eser al- Muṭarrizī (v. 610/1213)(3)'nin al- Miṣbāḥ adlı eserinin mukaddimesinin şerhi olup, görebildiğimiz 14 nüshasından üç tanesi tarihli, geri kalanı tarihsizdir.

NÜSHALARIN TAVSİFİ

Harput (Süleymaniye), 166

Eser 200X156 (145X95) mm. ebadında 139 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Üzeri ebru kağıt kaplı, sırtı siyah meşin, şirazesi kopmuş, miklablı mukavva bir cilt içindedir. Yazı-

---

1. Hk. bk. Hadiyat al-ʿārifīn, II, 213; OM, I, 260; al-Aʿlām, VII, 154; Muʿcam al- muʾallifīn, XII, 133.
2. Eserleri için bk. OM. I, 260.
3. Bk. Şihâbeddîn Sîvâsî bahsi, s. 95- 96.

sı tâlik olup, al- Miṣbāḥ metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kenarları ve satır araları haşiyeli olan eser, h. 1054 (m. 1644) yılında istinsah edilmiştir. 1^a da Seyyid Muh. ef. (Evliya- zâde)'nin vakıf kaydı vardır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى له الكلمة العليا . . . وبعد فيقول العبد الفقير بير محمد بن يوسف . . . وسميتها بالاصلاح فى شرح ديباجة المصباح . .

Son 139^b : لا بالعقل لان العقل يجوز ان يكون شيا آخر غير الباب الخامس تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب.

Kılıç Ali Paşa (Süleymaniye), 936

Eser 210X149 (170X85) mm. ebadında 175 varak olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Üzeri ebru kağıt kaplı, sırtı siyah meşin, miklablı, şîrazeli, temiz bir mukavva cilt içindedir. Yazısı nesih olup, al- Miṣbāḥ metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 1089 (m. 1678) yılında Mustafa b. İsmail tarafından istinsah edilmiştir. 1^a da Kılıç Ali Paşa'nın vakıf kaydı vardır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى له الكلمة العليا . . . وبعد فيقول العبد الفقير محمد بن يوسف . . . وسميتها بالاصلاح فى شرح ديباجة المصباح . . .

Son 175^b : لا بالعقل لان العقل يجوز ان يكون شيا آخر غير الباب الخامس تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب .

Lâleli (Süleymaniye), 3324

Eser 205X130 (145X70) mm. ebadında 156 varak olup, her varakta 23 satır bulunmaktadır. Zencirekli, şemseli, koyu kahverengi

meşin bir cilt içindedir. Kapak ve iç varaklarda kurt yenikleri vardır. Yazısı nesih olup, al- Miṣbāḥ metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 1128 (m. 1716) yılında Hüseyin b. Abdullah tarafından istinsah edilmiştir.

Baş 1^b : الحمد لله الذى له الكلمة العليا ... وبعد فيقول العبد الفقير بير محمد بن يوسف ... وسميتها بالاصلاح فى شرح ديباجة المصباح ...

Son 156^b : لا بالعقل لا ن العقل يجوز ان يكون شيا آخر غير الباب الخامس تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب .

Yozgat (Süleymaniye), 675

Eser 206X106 (143X87) mm. ebadında 151 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Üzeri ebru kağıt kaplı, şîrazeli, mukavva bir cilt içirdedir. Yazısı tâlik olup, al- Miṣbāḥ metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى له الكلمة العليا ... وبعد فيقول العبد الفقير بير محمد بن يوشف ... وسميتها بالاصلاح فى شرح ديباجة المصباح .

Son 151^a : لا بالعقل لا ن العقل يجوز ان يكون شيا آخر غير الباب الخامس تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب.

Yazmabağışlar (Süleymaniye), 1179

Eser 215:134 (139X79) mm. ebadında 132 varak olup, her varakta 19 satır bulunmaktadır. Sırtı siyah meşin, üst kapağı olmayan, şîrazesiz bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, al- Miṣbāḥ metni kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى له الكلمة العليا . . . وبعد فيقول العبد الفقير بير محمد بن يوسف . . . وسميتها بالاصلاح فى شرح ديباجة المصباح . . .

Son 132^b : لا بالعقل لان العقل يجوز ان يكون شيا آخر غير الباب الخامس تمت الكتاب بعون الله الملك الوهاب .

Eserin diğer nüshaları

Ali Emiri ef. (Arabi) 3665, 126 var., tâlik.

Ali Emîrî ef. 3666, 13 var., tâlik.

Bayezid 6212, 150 var., nesih.

Bayezid 6213, 101 var., nesih.

Bayezid 6214, 162 var., nesih.

C.R.H. 1885, 215 var., tâlik.

C.R.H. 1967, 85 var., tâlik.

C.R.H. 1885/2, 17 var., nesih kırması.

Yazmabağışlar 1739, 87 var., tâlik (Sonu eksik).

H O C A - Z Â D E

Daha ziyade Hoca- zâde diye bilinen Mustafa b. Yûsuf b. Salih, Bursa'da yetişen Osmanlı âlimleri arasında ilmî kudretiyle haklı olarak temayüz etmiş bir zattır. İlk tahsilinden sonra Ayasuluğ Çelebisi (v. II. Murad devri 855/1451 sonları)[1] ve Hızır Bey (v. 863/1458)[2] gibi devrinin en meşhur âlimlerinden dînî ve lisânî ilimleri tahsil etti. Hoca- zâde, Sultan II. Murad (824- 855/1421- 1451), Fatih (855- 886/1451- 1481) ve Sultan II. Bayezid (886- 918/1481- 1512) devirlerini idrak etmiştir. Bu üç Padişah tarafından takdir edilen ve onlar adına önemli vazifelerde bulunan Hoca- zâde, ilk önce hocası Hızır Bey'in tavassutu ile Sultan II. Murad tarafından Kestel kadılığına, daha sonra da Bursa Esediye Medresesi'ne günlüğü on dirhem karşılığında müderris tayin edildi. Hoca- zâde burada altı sene süreyle hem tedris, hem ilmî çalışmalarını devam ettirdi.

Sultan II. Murad'ın vefatı üzerine Hoca- zâde İstanbul'a geldi ve Sultan Fatih'in hocalığına tayin edildi. Bir müddet sonra da Bursa Sultaniyesi'ne müderris olarak gönderildi. Bu sıralarda müellifimiz, otuzüç yaşlarında bulunuyordu. Hoca- zâde daha sonra buradan İstanbul'da Kostantiniye Medresesi'tayin edildi ve Fatih'in emriyle " Kitāb at- tahāfut "ü yazdı. Buradan Edirne Kadılığı'na, sonra da İstanbul Müftülüğü'ne getirildi. Rahatsızlığı sebebiyle İstanbul'un havasından şikayetçi olması üzerine İznik'e gönderilerek buranın hem kadılığı ve hem müderrisliği kendisine ve-

---

1. Hk. bk. Sicilli Osmânî, IV, 102; OM, II, 16.
2. Hk. bk. GAL, II, 229; İA, V, 471.

rildi. Bir müddet sonra kadılığın ilmî çalışmalarına mani olduğunu ileri sürerek kadılığı bıraktı ve müderris olarak görevini Fatih'in ölümüne kadar sürdürdü.

Bursa'dan tekrar İstanbul'a dönen müellifimiz, Sultan II. Bayezid tarafından ilk önce günlüğü yüz dirhem karşılığında Bursa Sultaniyesi'ne müderris tayin edildi ve burada II. Bayezid'in emriyle " Ḥāşiya ʿalā şarḥ al-Mavāḳıf "ı yazdı. Son olarak da Bursa Kadılığı'na getirilen Hoca-zâde, bu görevde iken h. 893 (m. 1488) yılında burada vefat etti(1).

Hoca-zâde'nin yetiştirdiği talebeleri arasında Yûsuf Karasûyî (v. 927/1521)(2), Yûsuf Kirmâstî (v. 906/1500)(3), Ruknedd'în Zîrek-zâde (v. 939/1532)(4), Mevlânâ Bahâuddîn (v. 895/1490)(5) ve Mîrim Çelebi (v. 931/1525)(6)gibi meşhur âlimler vardır.

Müellifimizin önemli eserleri arasında felsefeye dâir Kitāb at-tahāfut; kelama dâir Şarḥ Ṭavāliʿ al-anvār; mantığa dâir Ḥāşiya ʿalā şarḥ Hidāyat al-ḥikma ve Ḥāşiya ʿalā şarḥ al-Mavāḳıf'ı-nı sayabiliriz(7).

Müellifimiz Hoca-zâde'nin bizim çalışmamızla alakalı olarak sarfa dâir Şarḥ al-ʿİzzi adlı bir eseri vardır.

---

1. Daha geniş bilgi için bk. aş-Şakāʾiḳ, 126; Şaẕarāt aẕ-ẕahab, VII, 354-355; al-Badr aṭ-ṭāliʿ, II, 306-308; al-Favāʾid al-bahīya, 214-215; Hadīyat al-ʿārifīn, II, 433; Sicilli Osmânî, IV, 490-491; GAL (Suppl.), II, 322; al-Aʿlām, VII, 247; Muʿcam al-muʾallifīn, XII, 290.
2. Hk. bk. Muʿcam al-muʾallifīn, XIII, 121.
3. Hk. bk. GAL,II, 231; al-Aʿlām, VIII, 227.
4. Hk. bk. aş-Şaḳāʾiḳ, 312; Sicilli Osmânî, II, 416.
5. Hk. bk. aş-Şaḳāʾiḳ, 195; Sicilli Osmânî, II, 26.
6. Hk. bk. al-Aʿlām, VII, 183;Muʿcam al-muallifīn,XII,191.
7. Eserleri için bk. OM, I, 293; GAL (Suppl.), II, 322.

ŞARḤ AL-ʿİZZİ

Bu eser ʿİzz ad-Dīn az-Zancānī (v. 660/1262)'nin[1] sarfa dâir al-ʿİzzi adlı eserinin şerhidir. Müellifimiz Hoca-zâde bu eseri Sultan Fatih'in hocalığına getirildiğinde şerhetmiş ve eserin metnini Fatih'e okumuştur. Kütüphane çalışmalarımızda bu kıymetli şerhin herhangi bir nüshasını tesbit edemedik.

1. Bk. Hasan Paşa bahsi, s. 101-102.

M A H M Û D B. E D H E M

Mahmûd b. Edhem'le ilgili olarak kaynaklarda Osmanlı Müellifleri dışında her hangi bir mâlumat bulunmamaktadır. Müellifimiz, daha ziyade edebî ilimlerde temayüz etmiş bir âlim olup, aslen Akşehirli bir aileden Amasya'da doğmuştur. Zamanının âlimlerinden tahsilini tamamladıktan sonra, tedris faaliyetleriyle meşgul olduğunu düşünebileceğimiz Mahmud b. Edhem, h. 900 (m. 1495) yılında vefat etmiştir(1).

Eserleri arasında edebiyata dâir Gulşen-i inşâ'sı ile Farsça ve Türkçe Miftāḥ al-luga adlı h. 897 (m. 1492) senesinde yazdığı bir lugatı vardır.

Mahmud b. Edhem'in bizim çalışmamızla alakalı olarak da sarfa dâir Minhāc al-adab ṣarf-i lugat al-ʿarab adlı bir eseri vardır.

MİNHĀC AL-ADAB ṢARF-İ LUGAT AL-ʿARAB

Bu eser müellifimizin sarfa dâir oğlu için yazmış olduğu telif bir eser olup, tesbit edebildiğimiz iki nüshasından bir tanesi müellif hattıdır.

MEVCUT İKİ NÜSHANIN TAVSİFİ

Bayezid, 6700

Eser 210X170 (172X115) mm. ebadında mecmuanın 1^b-51^a varakları arasında olup, her varakta 11 satır bulunmaktadır. Açık kah-

---

1. Bk. OM, I, 160.

verengi meşin bir cilt içindedir. Yazısı tâlik olup, kenarları sık hâşiyeli, bölüm başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. h. 898 (m. 1493) yılında müellif tarafından yazılmıştır.

Baş 1^b : الحمد لله الذى انشأ قوام الموجودات بصرف قدرته . . . اما بعد . . . وسميته منهاج الادب صرف لغة العرب . . .

Son 51^a : المفعول موقى وحكمه كحكم مرمى الموضع موقى كمرمى الالة ميقى اصله موقى جعلة الواو ياء لكسرة ما قبلها .

Yozgat (Süleymaniye), 443

Eser 215X138 (150X 92) mm. ebadında mecmuanın 25^b- 72^a varakları arasında olup, her varakta 21 satır bulunmaktadır. Sırtı ve şîrazesi dağınık mukavva bir cilt içindedir. Yazısı nesih olup, bölüm ve konu basları kırmızı çizgilidir. Mustafa b. İbrahim tarafından h. 1066 (m. 1656) yılında Çorum'da istinsah edilmiştir.

Baş 25^b : الحمد لله الذى انشأ قوام الموجودات بصرف قدرته . . . اما بعد . . . وسميته منهاج الادب صرف لغة العرب . . .

Son 72^a : المفعول موقى وحكمه كحكم مرمى الموضع موقى كمرمى الالة ميقى اصله موقى جعلة الواو ياء لكسرة ما قبلها .

M U H Y E D D Î N N İ K S Â R Î

Muh. b. İbrahim b. Hasan en-Niksârî, nisbesinden de anlaşılacağı üzere Niksarlı olup, ilk tahsilini burada yapmıştır. Daha sonra Bursa'ya gelerek dînî ve edebî ilimleri Molla Yegan (v. 840/1436)[1] ve Yûsuf Bâlî (v. 865/1461)[2]'den, matematik ve astronomi ile ilgili bilgileri Fethullah Şirvânî (v. 858/1454)[3]'den okumak suretiyle tahsilini tamamladı ve Kastamonu'da İsmâil Bey Medresesi'ne müderris tayin edildi. Burada uzun bir zaman tedris faaliyetleriyle meşgul olan ve bir çok talebe yetiştiren Muhyeddîn Niksârî, zamanının belli başlı önemli şahsiyetlerinden biri haline geldi.

Sultan II. Bayezid devri (886-918/1481-1512) başlarında İstanbul'a gelen Muhyeddîn Niksârî, II. Bayezid tarafından günlüğü elli dirhem ile Fatih ve Ayasofya medreselerine müderris tayin edildi. Ayasofya'da verdiği tefsir derslerine bizzat II. Bayezid de hazır bulunur ve büyük bir iştiyakla bu dersleri sonuna kadar dinlerdi. Tedris ve telif faaliyetlerini ömrünün sonuna kadar burada devam ettiren müellifimiz, h. 901 (m. 1496) yılında vefat etti[4].

Muhyeddîn Niksârî'nin önemli eserleri arasında II. Bayezid'e takdim ettiği Sûre-i Duhan tefsiri, belağata dâir al-Kaz-

---

1. Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, 79; Sicilli Osmânî, IV, 102.
2. Hk. bk. aş-Şaḳā'iḳ, 33; Sicilli Osmânî, IV, 652.
3. Hk. bk. Mu'cam al-mu'allifīn, VIII, 54; OM, I, 392.
4. Daha geniş bilgi için bk. aş-Şaḳā'iḳ, 273; al-Kavākib as-sā'ira, I, 23; Şaẕarāt aẕ-ẕahab, VIII, 9; al-Favā'id al-bahīya, 155; Sicilli Osmânî, IV, 340; OM, II, 16; GAL, II, 704; GAL (Suppl.), I, 865; Mu'cam al-mu'allifīn, VIII, 196.

vînî (v. 739/1338)[1]'nin Îżâḥ adlı eserine Îşâḥ adıyla yazdığı haşiyesi, fıkha dâir Hâşiya ʿalâ al-Viḳâya, akaide dâir Şarḥ Aḳâid an-Nasafîya ve astronomiye dâir de Maḥmûd Çağmînî (v. 618/1221)[2]'nin al-Mulaḫḫaṣ'ına yazdığı haşiyesini sayabiliriz[3].

Müellifimizin, bizim çalışmamızla alakalı olarak sarfa dâir Şarḥ al-Hârûnîya adlı bir eseri vardır.

ŞARḤ AL-HÂRÛNÎYA FÎ'T-TAṢRÎF

Bu eser Nacm ad-Dîn al-Haravî (v. ? / ?)[4]'nin sarfa dâir al-Hârûnîya fi't-taṣrîf[5] adlı eserinin şerhi olup herhangi bir nüshasını tesbit edemedik. Süleymaniye nr. 982 de kayıtlı nüshanın Muhyeddîn Niksârî'ye ait olduğu kütüphane fişinde yazılıdır . Ancak bu nüshanın istinsah tarihi h. 733'tür. Buna göre bu şerhin müellifimize ait olması aradaki uzun zaman farkından dolayı mümkün değildir. Brockelmann (GAL (Suppl.), I, 865) Muhyeddîn Niksârî'ye ait bir şerhin(Br. Mus. Or. 6382) da bulunduğunu kaydetmektedir.

---

1. Hk. bk. GAL, II, 22; Muʿcam al-muʾallifîn, X, 145.
2. Hk. bk. GAL (Suppl.), I, 865; İA, III, 323-324.
3. Eserleri için bk. OM, II, 16; GAL, II, 704.
4. Kaynaklarda vefat tarihine tesadüf edilememiştir.
5. Bk. Kaşf II, 2027.

A L Â E D D Î N A L İ F E N Â R Î

Ali b. Yûsuf b. Ahmed er- Rûmî el- Fenârî, Fatih (855- 886/ 1451- 1481) ve II. Bayezid (886- 918/1481- 1512) devirlerinin önemli şahsiyetlerinden biri olup, yaşadığı devirde hem bir bilgin ve hemde bir devlet adamı olarak temayüz etmiştir. Alâeddîn Ali, Bursa'da doğmuş ve ilk tahsilini burada tamamladıktan sonra çok genç yaşta ilk önce İran ve Herat'a, daha sonra da Semerkant ve Buhara gibi önemli ilim merkezlerine seyahatlerde bulunmuş ve buraların ileri gelen âlimlerinden okuyarak tahsilini tamamlamış ve müderris olmuştur.

Alâeddîn Ali, Fatih devri başlarında İstanbul'a geldi. Fatih kendisini ilk önce elli dirhem karşılığında Bursa Manastır Medresesi'ne, daha sonra da altmış dirhem ile Murad Han Medresesi'ne müderris tayin etmiştir. Bir müddet sonra Bursa Kadılığı'na ve daha sonra da Kazaskerliğe getirilen müellifimiz, bu görevi aralıksız yirmi yıl sürdürdükten sonra azledilmiştir. II. Bayezid'in tahta geçmesi üzerine Rumeli Kazaskerliği'ne tayin olunan Alâeddîn Ali, bu görevde de sekiz yıl kaldıktan sonra , kendisini tamamen tedris faaliyetlerine vermiş ve h. 903 (m. 1498) yılındaki vefatına kadar Bursa'da talebe okutmuştur(1).

Müellifimiz Alâeddîn Ali, kelam, fıkıh ve belâğat sahasında mâhir bir âlim olmasına rağmen, daha çok tedris ve mütâlaa ile

---

1. Daha geniş bilgi için bk. aş- Şaḳā'iḳ, 181- 185; al- Kavākib as- sā'ira, I, 278; Şaẕarāt aẕ- ẕahab, VIII, 18; al- Badr aṭ- ṭāliᶜ , I, 504; al- Favā'id al- bahīya, 139; Hadiyat al-ᶜārifīn, I, 739; OM, I, 354; Sicilli Osmânî, III, 487,488; al- Aᶜlām, V, 34; Muᶜcam al- mu'allifīn, VII, 264.

iştiğal ettiğinden bu konularda önemli sayılabilecek bir eser yazmamıştır. Matematiğe dâir as-Sacāvendī (v. 600/1203)'nin[1] at-Tacnīs adlı eserine bir şerhi vardır[2].

Müellifimizin bizim çalışmamızı ilgilendiren nahve dâir Şarḥ al-Kāfiya adlı bir eseri vardır.

ŞARḤ AL-KĀFİYA

Bu eser İbn Ḥācib (v. 646/1248)'in[3] nahiv sahasındaki al-Kāfiya adlı eserinin şerhi olup, çalışmalarımızda her hangi bir nüshasını tesbit edemedik.

---

1. Hk. bk. al-Aʿlām, VII, 27; Muʿcam al-muʾallifīn, XI, 233.
2. Bk. OM, I, 354.
3. Bk. Alâeddîn Musannifek bahsi, s. 136-137.

H A C I H A S A N - Z Â D E

Muh. b. Mustafa b. Hacı Hasan, Fatih (855 - 886/1451 - 1481) ve II. Bayezid (886 - 918/1481 - 1512) devirlerinin önemli şahsiyetlerinden biri olup, Balıkesirlidir. Dînî ve lisânî ilimlerde kuvvetli bir âlim olup, Vahîd ve Câmî mahlasıyla Türkçe şiirleri vardır. Tâc - zâde Cafer Çelebi[1]'nin Hevesnâme adlı eserinde medhettiği dört şâirden birisidir. İlk tahsilini kendi memleketinde yaptıktan sonra Bursa'ya gelmiş, Molla Yegan[2] ve başkalarından okumak suretiyle tahsilini tamamlamıştır. Dimetoka ve Malkara'da müderrislik yapmış ve ardından Gelibolu kadısı olmuştur. Bu vazifelerindeki başarıları sayesinde şöhreti İstanbul'a kadar gelen müellifimiz, vezir Mahmûd Paşa[3]'nın tavassutu ile Fatih'e takdim olunmuş ve Bursa'da Murad Han Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Daha sonra Fatih, vefat yılı olan h. 886 (m. 1451) yılında Hacı Hasan - zâde'yi Anadolu Kazaskerliği'ne getirmiştir.

Sultan II. Bayezid'in tahta geçmesi üzerine Rumeli Kazaskerliği'ne tayin olunan müellifimiz, bu görevini h. 911 (m. 1505) yılındaki vefatına kadar sürdürmüştür[4].

Kazaskerlik gibi önemli resmi görevleri yanında telif faaliyetleriyle de uğraşan müellifimizin bu çalışmaları arasında Garâ'ib adlı bir lugati, Beyzâvî tefsirinde Enam Suresi'ne kadar bir

---

1. Hk. bk. OM, I, 263.
2. Hk. bk. aş - Şaka ik, s. 79. S.O. IV, 102
3. Bk. Burada, s. 58
4. Hk. geniş bilgi için bk. aş - Şaḳā'iḳ, 158; al - Kavākib as - sā'ira, I, 71; Şaẕarāt aẕ - ẕahab, VIII, 56; al - Favā'id al - bahīya, 201; Sicilli Osmânî, IV, 106; Hadīyat al - ᶜārifīn, II, 220; al - Aᶜlām, VII, 99; Muᶜcam al - muᵓallifīn, XII, 26.

haşiyesi, ve fıkha dâir Macma'al-biḥār adlı bir eseri vardır[1].

Hacı Hasan-zâde'nin bizim çalışmamızla alakalı olarak da Mīzān at-taṣrīf adlı bir kitabı vardır.

MĪZĀN AT-TAṢRĪF

Bu eser müellifimizin sarfa dâir telif bir eseri olup, kütüphane çalışmalarımızda herhangi bir nüshasını tesbit edemedik.

---

1. Eserleri için bk. OM, I, 273; al-A'lām, VII, 99.

İNDEKSLER

A. Şahıs adları
B. Kitap adları
C. Medrese ve Câmi adları
D. Kütüphâne adları
E. Ülke ve Şehir adları

ŞAHIS ADLARI

A

ʿAbd Allāh b. ʿOmar al- Bayżāvī, 76.
ʿAbd al- Ḳādir b. Ahmed, 129.
ʿAbd al- Ḳādir b. Muḥ. aṣ- Ṣabbān, 132.
ʿAbd al- Ḳāhir al- Curcānī, 125, 135, 140, 174.
ʿAbd al- Laṭīf b. Yūsuf al- Bağdādī, 12.
ʿAbd al- Mācid b. İsmāʿīl al- Haravī, 11.
ʿAbd al- Muḥsin b. ʿAli, 133.
ʿAbd ar- Raḥmān b. Ahmed al- Īcī, 77, 113.
Abdulkerîm b. Ebu Bekir, 7.
Abdullah b. Hüseyin, 72.
Abdullah b. Nesîmî, 172.
Abdurrahman b. Hızır el- Birgîvî, 162.
Abdulvâcid Mehmed Efendi, 54.
Abdulvahhâb b. Yusuf al- Mardânî, 50.
Abu'l- Fażl Ḫubayş b. İbrahim at- Tiflisī, 6, 16.
Abu Ḥayyān, 91.
Abu'l- Ḳāsım aş- Şāṭıbī, 66.
Abū Muḥ. Ḥamza, 112.
Abū Nāṣır b. Masʾūd al- Anavī, 9.
Acem Sinan, 55.
ʿAfīf ad- Dīn Sulaymān b. ʿAli at- Tlimsānī, 19.
Afżal ad- Dīn Muḥ. b. Nāmvār al- Ḫūnācī, 17.
Ahmed b. ʿAbd al- Ganī, 133.
Ahmed b. ʿAli b. Masʾūd, 107, 118, 147, 160.
Ahmed Dâî, 27, 28, 49.
Ahmed Dikgöz, 118, 119.
Ahmedî, 27, 28.
Ahmed Gâzî, 29.
Ahmed b. Hacı Ahmed, 173.
Ahmed b. Muḥ. Ḳudūrī, 72.
Ahmed b. Muḥ. aṣ- Ṣaʿālibī, 30.
Ahmed b. Muḥ. al- Vānī, 162.
Ahmed b. Mûsa Hayâlî, 75.

Ahmed b. Salih Bosnavî, 150.
Ahmed Şah, 15.
Ahî Hasan, 40.
Alâeddîn Ali Arabî, 55.
Alâeddîn Ali Bey, 36.
Alâeddîn Ali Fenârî, 189.
Alâeddîn Ali Koçhisârî, 83.
Alâeddîn Ali Tûsî, 55, 58, 68, 73.
Alâeddîn el- Esved, 45, 72, 74, 101, 112.
I. Alâeddîn Keykûbât, 9, 10, 14, 16, 17, 23, 38.
II. Alâeddîn Keykûbât, 15.
Alâeddîn Musannifek, bk. Musannifek.
Alâeddîn Zülkarneyn, 11.
ʿAli b. Abū Bakr al- Marğīnānī, bk. al- Marğīnānī.
Ali b. Fethullah, 60.
Ali b. Hibetullah, 48, 80.
Ali Kuşcu, 57, 59, 62, 64, 68, 76, 80, 82, 148, 149, 150.
Ali b. Muḥ. b. ʿĪsa, 129.
Ali Paşa, 47.
Ali b. Yûsuf b. Ahmed er- Rûmî, 189.
Alp Arslan, 3, 4.
Amca- Zâde Hüseyin Paşa, 143.
Aşīr ad- Dīn Mufaẓẓal b. ʿOmar al- Abharī, 78.
Ayasuluğ Çelebisi, 182.
Aydın Oğlu Mehmed Bey, 30, 95.

B

Badr ad- Dīn Muḥammed, 134.
al- Bağavī, 137.
Bahadır Han, 24.
Balıkesirli Devletoğlu Yusuf, 60.
Bâlî b. Nebî, 139.
I. Bayezid, bk. Yıldırım Bayezid.
II. Bayezid, bk. Sultan Bayezid.
Bayezid Paşa, 50, 53.
Bedreddîn Aynî, 124, 125, 128.
Bedreddîn Mahmud Sîmâvî, bk. Bedreddîn Sîmâvî.

Bedreddîn Sîmâvî, 91, 98, 100.
Berkyaruk, 6, 7.
al-Buḫārī, 125.
Burhâneddîn Ahmed, 35, 46, 73.
Burhān ad-Dīn Haydar al-Haravī, 154.
Burhâneddîn Muhakkik-i Tirmizî, 7, 10.

C

Caca Bey, 15.
Calāl ad-Dīn ʿAbd ar-Raḥmān al-Kazvīnī, bk. al-Kazvīnī.
Calāl ad-Dīn ʿOmar b. Muḥ. al-Ḫabbāzī, 74.
Candarlı Hayreddin Paşa, bk. Candarlı Kara Halil.
Candarlı Kara Halil, 40, 44, 45, 65.
Candarlı-Zâde İbrahim, 59.
Carl Brockelmann, 188.
Celâleddîn Beyazıd, 33.
Celâleddîn Karatay, 14.
Celâleddîn Rûmî, 7, 9, 18.
Cemâleddîn Aksarāyî, 93, 94, 101, 112.

Ç

Çelebi Mehmed, 49, 50, 51, 99, 115.
Çelebi-Zâde, 116.

D

Dâvûd-ı Kayserî, 42.
Dâvût Paşa, 58.
Dâvût Şah, 12.
Demirtaş, 24.

E

Ekmeleddîn Bâbertî, 84, 91, 98, 112.
Emir Dânişmend, 4.
Emir Eratna, 24.
Emrullah b. Sinan, 175.
Enverî, 60.

Ertuğrul Gâzî, 38.

F

Fahreddîn Acemî, 55, 65.
Fahreddîn Behram-Şah, 11, 15.
Fahreddîn Çarperdî, 134.
Fahreddîn Râzî, 19.
Fahreddîn Sâhib Ata, 14, 15.
Fâtih, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 63, 65, 69, 71, 80, 87, 136 149, 150, 166, 182, 189, 191.
Ferhat Paşa, 48.
Fethullah Şirvani, 82, 187.
Feyzullah Efendi, 139.

G

Genceli Nizâmî, 11.
I. Gıyâseddîn Keyhüsrev, 8, 15.
Gıyâseddîn Mes'ud, 24.

H

Hacı Baba Tosyevî, 167.
Hacı Hasan- Zâde, 191, 192.
Hacı Ivaz Paşa, 45, 53.
Hacı Mahmud Efendi, 140, 162.
al- Hacc Ömer, 169.
Hacı Paşa, 31, 76, 79.
Hacı Selim Ağa, 158.
Hacı Süleyman el- Kazî, 109.
Ḥāfız ad- Dīn al- Bazzāzī, 154.
Ḥāfız ad- Dīn an- Nasafī, 73, 90, 160.
Ḫālid b. Zayd, 58.
Hamza b. Mustafa, 161.
Hasan Çelebi, 68, 72, 73, 76, 77.
Hasan b. Hüseyin, 54.
Hasan b. Muḥ. as- Sāğānī, 70.
Hasan Fenârî, 84.

Hasan Paşa, 101, 107, 111.
Hasan Samsûnî, 57, 77, 84.
Hatip- Zâde, 76, 85.
Hızır Bey, 33, 182.
Hızır Şah, 76, 77.
Hızır b. Yakûb, 49.
Hibetullah Burûcurdî, 14.
Hoca- Zâde, 57, 58, 76, 77, 182, 184.
Ḥusām ad- Dīn Ḥasan al- Kātī, 78.
Husayn b. Mas'ūd al- Farrā al- Bağavī, 70.
Hüsâmeddîn Tokâdî, 135.
Hüseyin b. Abdullah, 180.
Hüseyin b. Ali, 132.
Hüseyin b. Celîl, 157.

İ

İbn Akbârî, 94.
İbn al- ʿArabī, 10, 18, 19.
İbn Asad, 154.
İbn Bavvāb, 36.
İbn Ḥācib, 145, 152, 154, 163, 171, 190.
İbn Hişām, 134, 155, 156, 177.
İbn Mālik, 128.
İbn Muʿṭī, 92.
İbn an- Nafīs, 93.
İbn Şaddād, 14.
İbn at- Taymīya, 125.
İbrahim b. Abdulkerîm, 167.
İbrahim b. Muhammed, 153.
İbrahim b. Mustafa, 102.
İbrahim b. Saʿīd al- ʿAlāī, 11.
İbrahim az- Zancānī, 111.
İlyas Bey, 29.
ʿİmad ad- Dīn ʿAbd Allāh b. Muḥammed, 81.
İmâdeddîn Ebûbekir Karaaslan, 6.
İmam el- Cezerî, 66.
İsa Aksarâyî, 90.

İsa Bey, 30, 31.
al- İsfarāyīnī, 90, 94, 100, 113, 144.
İsfendiyar Bey, 32.
İznikli Musa, 54.
İzzeddîn İbn Melek, 30, 70, 72, 74.
I. İzzeddîn Keykavus, 8, 14.
ʿİzz ad- Dīn az- Zancānī, 184.

K

Kadı Burhaneddîn, bk. Burhâneddîn Ahmed.
Kadı- Zâde- i Rûmî, 80, 81, 98, 148.
Kâfiyeci, 154, 155, 156, 159.
Kamāl ad- Dīn Abū Bakr b. İsmāʾīl, 6.
Kamāl ad- Dīn Ḥasan al- Fārisī, 81.
Karamânî Mehmed Paşa, 63.
Kara Hasan Paşa, 53.
Kara Sinan, 82, 160, 163.
Kasım Bey, 33.
Ḳāsım b. Maḥmūd, 54.
Kasım b. Muḥammed, 111.
al- Kazvīnī, 84, 93, 188.
Kemâleddîn İsmail Bey, 33, 34, 35.
Kemâleddîn Mehmed b. Abdulvâhid, 71.
II. Kılıç Arslan, 5, 6, 7, 8, 14, 16.
Koca Mahmud Efendi, 98.
Kutalmış Oğlu Süleyman, 4.
Ḳuṭb ad- Dīn Muḥ. b. Muḥ. ar- Rāzī, 79.
Ḳuṭb ad- Dīn Muḥ. b. Masʾūd aş- Şīrāzī, 20.
Ḳuṭb ad- Dīn Muḥ. Taḥtānī, 78.
Kutbeddîn İznikî, 70.

L

Lazar(Sırp Despotu), 44.
Lutfullah Tokâdî, 70, 80, 83, 85.

M

Macd ad- Dīn İsḥāḳ, 18.

Maḥmūd b. Abū Bakr al- Urmavī, 79.
Mahmud b. Edhem, 185.
Mahmud b. Mes'ud aş- Şîrâzî, 32.
Maḥmūd b. ʿOmar az- Zamaḫşarī, bk. az- Zamahşari.
Maḥmūd b. ʿUbayd, 71.
Mahmud Bey, 30.
Mahmud Çağmînî, 160, 188.
Mahmud Paşa, 58, 59, 60, 62, 136, 191.
Manuel, 46.
Manyas Kadısı Mehmed, 54.
al- Marğīnānī, 71, 91, 157.
Mecîduddîn Ebûbekir, 9.
Mehmed b. Ali Râvendî, 8.
Mehmed b. Gâzî, 6, 9.
Mehmed b. Mahmud, 55.
Mehmed b. Mahmud Şirvânî, 29.
Mehmed b. Süleyman, 48.
Mehmed Şah Efendi, 115.
Mehmed b. Şeyh Mustafa, 49.
Mehmed Bey, 11.
II. Mehmed Bey, 35.
Melik Şah Gâzî, 15.
Mengücek Gâzî, 4.
Mevlânâ Abdulkerîm, 58.
Mevlânâ Bahâeddîn, 183.
Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, bk. Celâleddîn Rûmî.
Mevlânâ Hüseyin, 96.
Miloş, 44.
Mîrim Çelebi, 82, 183.
Molla Fenârî, 48, 73, 77, 78, 79, 81, 91, 93, 112, 114, 116, 154.
Molla Gürânî, 55, 57, 59.
Molla Hayâlî, 76.
Molla Hayreddîn, 57.
Molla Hüsrev, 62, 69, 70, 73, 83, 84.
Molla İyas, 57.
Molla Lutfi, bk. Lutfullah Tokâdî.
Molla Yegan, 187, 191.

Mubârak Şah Mantıkî, 98.
Mübârizeddîn Mehmed Bey, 28.
Muhammed Karamânî, 178.
Muhammed b. İbn Melek, 48.
Muhammed b. İbrahim b. Hasan en- Niksârî, 187.
Muhammed b. İsma il al- Buhari, 70.
Muhammed b. Kasım, 120.
Muhammed b. Ahmed, 158.
Muhammed b. Mustafa, 96.
Muhammed b. Mustafa b. Hacı Hasan, 191.
Muhammed el- Müderris, 126.
Muhammed b. Pîr Muh. İstanbûlî, 113.
Muhlis Baba, 40.
Muhyeddîn Efendi, bk. Muhyeddîn Niksârî.
Muḥyeddīn İbn al- ʿArabī, bk. İbn al- Arabi.
Muhyeddîn Kâfiyeci, bk. Kâfiyeci.
Muhyeddîn Mes'ud, 7.
Muhyeddîn Niksârî, 34, 72, 75, 135, 187, 188.
I. Murad, 41, 43, 44, 45, 65.
II. Murad, 51, 52, 53, 55, 62, 65, 118, 135, 182.
Musa Çelebi, 99.
Musannifek, 59, 60, 83, 84, 136, 137.
Muslihiddîn Mustafa, 69, 75, 77, 85.
Mustafa Atıf Efendi, 120, 157.
Mustafa Çelebi, 51.
Mustafa b. İbrahim, 186.
Mustafa b. İsmail, 179.
Mustafa b. Muhammed, 108.
Mustafa b. Musa, 173.
Mustafa b. Yusuf, 108.
Mustafa b. Yusuf b. Salih, 182.
al- Muṭarrizī, 97, 101, 113, 137, 167, 178.
Muzaffereddîn Mehmed, 15.
Muslim b. Ḥaccāc, 70.
Mü'min b. Mukbil, 32, 54.

N

Nacm ad- Dīn, Abū Bakr b. Muḥ. ar- Rāzī, bk. Necmeddîn Dâye.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Nacm ad- Dīn al- Haravī, 188.
Nacm ad- Dīn ʿOmar b. ʿAli al- Kazvīnī, 78, 135.
Nacm ad- Dīn ʿOmar b. Muḥ. an- Nasafī, 74.
Nāṣır ad- Dīn Saʿīd ʿAbd Allah, b. ʿOmar al- Bayżāvī, 69.
Nasır ad- Dın at- Tusi, 75, 92, 148.
Nebî b. Yusuf, 172, 174.
Necmeddîn Dâye, 9, 10, 17, 18.
Nilüfer Hâtun, 42.
Nureddîn Hamza b. Mahmud, 69.

O

Olcayto Hudâbende Muhammed, 15.
Orhan Bey, 39, 40, 41, 42, 43.
Orhan Gâzî, bk. Orhan Bey.
Osman Bey, 39, 40.
Oruç Paşa, 53.

Ö

Ömer Ağa, 165.
Ömer b. Abdulmuhsin Erzincânî, 71.

P

Pâsban- Zâde, 165.
Pîrî b. Ali, 119.

R

Râgıp Paşa, 140.
Rukneddîn Süleyman Şah, 5, 6, 7, 16.
Rukneddîn Zîrek- Zâde, 183.

S

as- Sacāvandī, 95, 190.
Saʿd ad- Dīn Saʿīd b. ʿAbd Allah al- Fargānī, 18, 20.
Saʿd ad- Dīn at- Taftazānī, 73, 84, 141.
Sadreddîn Konevî, 9, 18, 19, 20, 112.
Safer Şah, 81.

Sahhaf Rasül Efendi, 129.
Sa'īd al- Fargānī, bk. Sa'd ad- Dīn Sa'īd b. 'Abd Allah al- Fargānī.
as- Sakkākī, 83.
Saruca Paşa, 53.
Sayyid Şarīf al- Curcānī, 75, 76, 77, 79, 82, 91, 135.
Seyyid Ahmed Kırîmî, 53, 69, 84.
Seyyid Ali Acemî, 55, 79.
Seyyid Hüseyin, 98.
Seyyid Mehmed b. Seyyid Hasan, 59.
Seyyid Muh. Efendi, 179.
Seyyid Muh. Murad, 108.
Seyyid Muslih b. Mahmud, 108.
Sinan Bey, 53.
Sinan Paşa, 60, 80.
Sinâneddîn Yusuf b. Abdulmelik er- Rûmî, bk. Kara Sinan.
Sirâceddîn Halebî, 57.
Sirāc ad- Dīn Maḥmūd b. Abū Bakr al- Urmavī, 19.
Sirāc ad- Dīn Muḥ. b. Maḥmūd, 72.
Suḫravardī, bk. Şihâbeddîn Suhraverdî.
Sultan Abdulhamid Han, 141.
Sultan Bayezid, bk. Yıldırım Bayezid.
Sultan II. Bayezid, 182, 183, 187, 189, 191.
Sultan Fatih, bk. Fatih.
Sultan Murad, bk. I. Murad.
Sultan II. Murad, bk. II. Murad.
Sultan Zâhir Barkûk, 99.
as- Suyuti, 154, 155.
Süleyman Çelebi, 49.
Süleyman Şah (Germiyanlı), 27.
Süleyman Şah (Aydınoğullarından), 30.
Süleyman Paşa(Candarlı), 31, 32.
Süleyman Paşa(Orhan Bey'in oğlu), 41, 42.

Ş

Şah Melik Bahadır Han, 141.
Şahin Şah, 15.

Şams ad- Dīn Muḥ. Samarḳandī, 81.
Şams ad- Dīn Muḥ. az- Zavzanī, 84.
Şams ad- Dīn İṣfahānī, 75, 76.
Şehid Ali Paşa, 142.
Şehzâde Mustafa, 51.
Şemseddîn Fenârî, bk. Molla Fenârî.
Şemseddîn Karaca Ahmed, 75, 78, 79.
Şemseddîn Mehmed Tüsterî, 29.
Şemseddîn Mehmed el- Cezerî, 66.
Şemseddîn Muh. Cüveynî, 14.
Şemseddîn Yağıbasan, 14.
Şemseddîn Yaman Candar, 31.
Şemseddîn Kırîmî, 55.
Şeyh Edebalı, 40.
Şeyh İbrahim b. Hüseyin Tennûr, 60.
Şeyh Mustafa Filibevî, 102.
Şeyh Sadreddîn Konevî, bk. Sadreddîn Konevî.
Şeyhî Sinan, 28.
Şeyho, 91.
Şeyhoğlu Mustafa, 27, 28, 48.
Şeyhulislam Feyzullah Efendi, 102.
Şeyh- Zâde Muhammed, 151.
Şihâbeddîn Ansârî, 130.
Şihâbeddîn Sîvâsî, 73, 95, 97.
Şihâbeddîn Suhreverdî, 5, 17.

T

Tāc ad- Dīn al- İsfarāyīnī, bk. al- İsfarāyīnī.
Tâc- Zâde Cafer Çelebi, 191.
at- Taftazānī, bk. Sa'd ad- Dīn at- Taftazānī.
Timur, 47.
Tuğrâî Şemseddîn Hamza, 9.
Tursun Fakih, 39, 40.

U

Uluğ Bey, 148.
Uzun Hasan, 56, 149.

V

Vezir Nizâm al-Mulk, 61.

Y

Yakub II., 27, 28.
Yakub Çelebi, bk. Yakub II.
Yakub b. İdris Karamânî, 70.
Yakub b. Mehmed, 31.
Yahya b. Hüseyin, 143.
Yahşi Fakih, 40.
Yıldırım Bayezid, 27, 45, 46, 47, 48, 49, 62, 65, 66, 80 101, 112.
Yuannis, 51.
Yunus b. Halil, 34.
Yunus b. Ahmed as-Sicistani, 16.
Yusuf Bâlî, 187.
Yusuf b. İbrahim, 164.
Yusuf Karasûyî, 183.
Yusuf Kirmâstî, 183.
Yusuf al-Malatî, 124.
Yusuf as-Sīrāmī, 124

Z

Zekeriyya b. Mehmed Kazvînî, 50.
az-Zamaḫşārī, 68, 92, 93, 137.
Zayn ad-Dīn al-Ḫāfī, 95.

KİTAP ADLARI

A

al- Alfīya, 128, 134.
al- Alvāḥ al-ʿimadīya, 6.
Aḳā'id an- Nasafī, 74.
Anvār al- afkār, 90.
Anvār at- tanzīl va asrār at- ta'vīl, 69.
Anīs al- ḳulūb, 9.
Arā'is al- macālis, 30.
Asās al- ḳavā'id fī şarḥ usūl al- favā'id, 81.
Asās at- taşrīf, 114, 116, 117.
Aşkāl at- ta'sīs, 81.
al-ʿAvāmil, 86, 87, 125, 126, 135, 140, 176.
Avfa'l- vāfiya, 171.
Avżaḥ al- masālik ilā Alfīyat İbn Mālik, 134.

B

al- Binā, 85.
Badr al- vāʿiẓīn va ẕaḫr al-ʿābidīn, 48.
Bâznâme, 30.

C

Cambasnâme, 49, 55.
Cāmiʿ al- luga, 59.
al- Cāmiʿaş- şaḥīḥ, 70, 125.
Cavāhir al- aşdāf, 32.
al- Cazarī, 66.
al- Cumal, 17.

Ç

Çağmini, 80.
Çenknâme, 49.
Çerāğ al- futūḥ, 100.

D

ad- Durar al- manḳūd, 147.
Dusturnâme, 60.

F

Farā'id al- ḳalā'id fī şarḥ şavāhid al- Alfīya, 125, 131.
Farā'iż as- siracīya, 72, 95.
Fatḥ al- ḳadīr, 71.
Fatḥ al- mannān, 21.
Fatḥ al- vaşīd, 66.
Favā'id al- bahā'īya fi'l- ḳavā'id al- ḥisābīya, 81.
Favā'id al- gıyāsīya, 113.
Ferahnâme, 48.
al- Fuşūl al- aşrafīya, 29.
Fusūl al- badāyi', 113.

G

Garā'ib, 191.
Gunyat al- muftī, 16.
Gurrat at- tāc, 21.
Gülistan, 54.
Gülşen- i inşâ, 185.
Gülzârnâme, 60.

H

Ḥadā'iḳ al- azhār, 71.
Ḥaḳa'iḳ fī şarḥ asmā Allāh al- ḥusnā, 18.
Ḥall al- aşkāl al- ḳamar, 149.
Ḥāşiya 'alā avā'il al- Kaşşāf, 149.
Ḥāşiya 'alā avā'il al- Mavāḳıf, 115.
Ḥāşiya 'alā şarḥ al- Çarpardī, 125, 134.
Ḥāşiya 'alā şarḥ al- Hidāya, 155.
Ḥāşiya 'alā şarḥ Hidāyat al- ḥikma, 183.
Ḥāşiya 'alā şarḥ al- Mavāḳıf, 183.
Ḥāşiya at- Tacrīd, 63, 75, 135.
Ḥāşiya at- Tavżīḥ, 125, 134.

Ḥāşiya ʿalā al-Viḳāya, 188.
Ḥāşiya ʿalā żav'al-Miftāḥ, 113.
Ḥayāt al-ḥayavān, 48.
Hevesnâme, 191.
Ḥırz al-amānī, 66.
al-Hidāya, 71, 91, 137.
al-Ḫulāsa, 128.
Ḫulāsat al-iʿrāb, 167.
Ḫulāsat al-minhāc fī ʿilm al-ḥisāb, 48, 80.
Ḫulāsat at-ṭıb, 33.
Ḥulvīyāt-ı şāhī, 34.
Ḫursīdnâme, 27.
Ḫuşrav-u Şirin, 31.

I

Işḳnâme, 49.

İ

İcāz al-bayān fī kaşf asrār al-Ḳur'ān, 18.
al-İfṣāḥ, 150, 152.
al-İftitāḥ, 101.
al-İḫtiyārāt fī macmaʿar-rubāʿīyāt, 7.
İḳd al-cumān fī tārīḫ ahl az-zamān, 125.
İksīr as-saʿādāt fī asrār al-ʿibādāt, 35.
al-ʿİlm al-hayyība, 125.
İlyāsīya fi't-ṭıb, 29.
al-ʿİnāya, 92.
al-ʿİnāya fī şarḥ al-Viḳāya, 72.
İntiḫab-ı Süleymāni, 32.
İʿrāb al-ʿAvāmil, 125.
İʿṛāb al-Miṣbāḥ, 167.
İʿrāb an-ḳavā'id al-iʿrāb, 177.
İrşād al-hādi, 141.
İrşād al-murīd ila'l-murād, 54.
İsāğûcî, 78.
al-İṣlāḥ fī şarḥ dibācat al-Miṣbāḥ, 178.
al-İṣāḥ, 188.

al- Īżāḥ, 93, 188.
al-ʿIzzī, 85, 87, 184.

K

Kâbusnâme, 28.
al- Kāfiya, 86, 87, 145, 152, 153, 163, 171, 172, 190.
al- Kalimat at- ṭayyiba, 125.
Kāmil at- taʿbīr, 6, 16.
Kanz ad- daḳāʾiḳ, 125.
al- Kaşşāfʿan- ḥaḳāʾiḳ at- tanzīl, 68, 137.
Kaşf al- asrārʿan- gavāmız al- afkār, 17.
Kaşf al- iʿrāb, 94.
Ḳavāʾid al- iʿrāb, 86, 87.
Kavisnâme, 49.
Kitāb miftāḥ an- nūr va ḫazāʾin as- surūr, 32.
Kitāb al- muntaḫab fi't- ṭıb, 51.
Kitāb rāḥat as- ṣudūr va ayat as- surūr, 8.
Kitāb at- taḥāfut, 182, 183.
Kunūz al- anvār, 45.

L

Laṭāʾif al- īman, 20.
Latāʾif al- iʿrāb, 177.
Latāʾif al- işārāt, 99.
Lavāmiʿ al- asrār, 79.
al- Lubāb, 94.
Lubāb al- asbāb, 16.
Lubb al- albāb, 86.

M

Mabārik al- azhār, 70.
Macmaʿ al- biḥār, 192.
Macmaʿ al- fuʾād, 45.
al- Maḥṣūl, 19.
Maḫzan al- asrār, 12.
Malḥama, 6.

al- Maḳāṣıd an- naḥvīya, 128, 131.
al- Maḳāṣıd an- naḥvīya fī şarḥ savāhid aş- şurūḥ al- Alfīya, 125.
al- Maḳṣūd, 85, 87, 100, 147, 166.
Maktel- i Hüseyin, 33.
Manāhic al-ʿibād ila'l- maʿād, 20.
Manār al- anvār, 73, 160.
Manāẓır al- layl va'n- nahār, 60.
Marāḥ al- arvāḥ, 85, 87, 107.
Marzubannâme, 28.
Maṣābiḥ as- sunna, 70, 137.
Masarrat al- ḳulūb, 100.
Maşārıḳ al- anvār, 70, 79.
Matāliʿ al- anvār, 19.
Matali'al- anẓār, 76.
al- Mavāḳıf, 76.
al- Mażbūt, 166.
al- Mifrāḥ, 107.
Miftāḥ al- gayb, 18.
Miftāḥ al- luga, 185.
Miftāḥ an-nūr va ḫazā'in as- surūr, 54.
Miftāḥ al-ʿulūm, 63, 83, 84.
Minhāc al- adab ṣarf- ı lugat al-ʿArab, 185.
al- Miṣbāḥ, 83, 86, 97, 102, 103, 104, 113, 137, 138, 167 169, 170, 178, 179, 180.
Mirṣād al-ʿibād mina'l- mabda' ila'l- mīʿād, 10, 17, 18, 54.
Mirâçnâme, 33.
Miʿyār al- aḫyār va'l- aşrār, 34.
Mīzān at- taşrīf, 192.
al- Mūcaz, 17.
Mūcaz al- ḳānūn, 93.
al- Muğnī, 74.
Muhammediye, 59.
Muḫtaṣar, 84.
Muḫtaṣar al- ḳudūrī, 72.
al- Mulaḫḫaṣ, 81, 160, 188.
Muntaha'l- madārik, 20.

Munyat al-muftī, 16.
Muṭavval, 84.

N

an-Naṣr fī kırā'at al-ʿaşr, 66.
Nihāyat al-idrāk, 21.
Niḳāya fī ʿilm al-Hidāya, 54.
Nuṣūṣ mafātīḥ al-ulum al-ilahiya, 18.
Nuzhat al-muʿrib, 155, 159

P

Partavnâma, 5.

R

Raddīya ʿalā davarān as-sūfīya, 135.
Ramz al-ḥaḳā'iḳ, 125.
Ravāḥ al-arvāḥ, 160.
Ravżat al-manāẓır li Malik an-Nāṣır, 7.
Ravżat al-ʿuḳūl, 6.
Risālat al-abharīya, 78.
Risālat al-bahā'īya, 81.
Risālat al-fatḥīya, 82.
Risāla fi'l-hay'a, 149.
Risāla fi'l-ḥisāb, 149.
Risāle-i Muhammediye, 59, 81.
Risālat al-muncīya, 34.
Risālat an-nacāt min şarr as-ṣıfāt, 96.

S

aṣ-Ṣadfat al-millīya bi'd-durrat al-Alfīya, 92.
aṣ-Ṣafiya, 163, 166.
Saḥīḥ al-Muslim, 70.
Sirāc al-ḳulūb, 17.

Ş

aş-Şāfiya, 85, 87, 134.

Şāmil al- luga, 60.
aş- Şamsīya, 78, 135.
Şarḥ al-ʿAvāmil al- miʾa, 135, 137, 140, 167, 174.
Şarḥ al- aḳāʾid, 74.
Şarḥ al-ʿaḳāʾid an- Nasafīya, 188.
Şarḥ arbaʿīna ḥadīşan, 18.
Şarḥ al- Çağmīnī, 155.
Şarḥ Fuşūş al- ḥikam, 20.
Şarḥ al- Hārūnīya, 188.
Şarḥ ḥikmat al- işrāḳ, 21.
Şarḥ İbn al- muşannıf, 134.
Şarḥ al-ʿİzzī, 101, 111, 183, 184.
Şarḥ İrşād al- hādī, 137, 141.
Şarḥ al- işārāt, 19.
Şarḥ al- Kāfiya, 137, 145, 152, 167, 190.
Şarḥ Ḳaşīdat al-ʿaynīya, 20.
Şarḥ Ḳavāʾid al- iʿrāb, 155, 167.
Şarḥ Kullīyat al- ḳānūn, 21.
Şarḥ al- Lubāb, 137, 144.
Şarḥ Lubb al- albāb, 90, 96.
Şarḥ al- Maḳşūd, 118, 137, 147, 160.
Şarḥ Manāzil as- sāʾirīn, 20.
Şarḥ Marāḥ al- arvāḥ, 101, 107, 118, 125, 137, 147, 160.
Şarḥ al- Mavāḳıf, 19, 155.
Şarḥ al- Miftāḥ, 20.
Şarḥ al- Miṣbāḥ, 96, 97, 101, 137, 167.
Şarḥ Risālat fi isbāt al- Vācib, 115.
Şarḥ aş- Şāfiya, 160, 163.
Şarḥ Ṭavāliʿ al- anvār, 183.
Şarḥ al- Vacīz, 19.
aş- Şāṭıbīya, 66.
Şavāhid al- kubrā, 128.
Şifā al- asḳām va davā al- ālām, 31.
Şuʿab al- īmān, 20.

T

Ṭabaḳāt al- Ḥanafīya, 125.

Ṭabaḳāt an- nuḥāt, 155.
Tâbirnâme, 28.
at- Tacnīs, 190.
Tacrīd al- kalām, 75, 92, 148, 149.
at- Taḥṣīl, 19.
Taḥṣīl aṣ- ṣıḥḥa bi asbāb as- sitta, 16.
Taḳvīm al- advīya al- mufrada, 11, 16.
at- Talḫīṣ, 85.
Talḫīṣ al- Miftāḥ, 84.
at- Talvīḥ, 63, 73.
Tarcīḥ at- tavżīḥ, 35.
at- Tashīl, 99.
Ta'sīs al- ḳavā'id fī şarḥ Asās at- taşrīf, 116.
Taşdīd al- ḳavā'id fī şarḥ al'aḳā'id, 75.
Ṭavāli' al- anvār, 76.
at- Tavżīḥ, 134.
at- Taysīr, 155.
Tazarrûnâme, 60.
Taẕkirat al- avliyā, 30.
Tercüman, 178.
Tuḥfat al- abrār, 91.
Tuhfe- i Alâiye, 36.
at- Tuḥfat al- Mahmūdīya, 136.
Tuhfe- i Murâdî, 55.

U

'Ukūd al- cavāhir, 100.
'Unḳūd az- zavāhir, 150.
'Uyūn at- tafāsīr, 95.

V

al- Vāridāt, 100.
al- Viḳāya, 71.

Z

Zahire- i Muradiye, 54.

aż- Żav' , 100.
Zayn al- manār, 160.
Zîc- i Uluğ Beg, 148, 149.
Zubdat al- fatāvā, 178.

MEDRESE VE CAMİ ADLARI

A

Ahmediye Medresesi, 15.
Alâeddin Câmi, 14, 15.
Ali Paşa Medresesi, 47.
Altun Aba Medresesi, 14.
Ayasofya Câmi, 58.
Ayasofya Kilisesi, 58.
Ayasofya Medresesi, 64, 149, 187.

B

Bayezid Paşa Medresesi, 50.
Beylerbeyi Medresesi, 53.
Bursa Manastır Medresesi, 189.
Bursa Sultâniyesi, 182.
Burûciye Medresesi, 15.

C

Caca Bey Medresesi, 15.

Ç

Çifte Minâre Medresesi, 14, 15.
Çukur Medrese, 14.

E

Esediye Medresesi, 45, 182.
Eyüp Câmi, 58.

F

Fazlullah Paşa Medresesi, 53.
Ferhâdiye Medresesi, 48.

G

Gıyâsiye Medresesi, 15.
Gök Medrese, 15, 19.
Gülçiçek Hâtun Medresesi, 47.

H

Hisar Câmi, 15.
Hoca Hasan Medresesi, 15.
Hüdâvendigâr Medresesi, 45.

İ

İnce Minâreli Medrese, 14.
İsa Bey Medresesi, 53.
İsmail Bey Medresesi, 187.

K

Kara Hasan Paşa Medresesi, 53.
Karatay Medresesi, 14.
Kostantiniye Medresesi, 182.

M

Manastır Medresesi, 64.
Murad Han Medresesi, 189, 191.
Murâdiye Câmi, 52.
Murâdiye Medresesi, 52.
Mûsıla- i Sahn, 58.
Muzafferiye Medresesi, 15.

S

Sahn- ı Semân Medreseleri, 58, 62, 67.
Saruca Paşa Medresesi, 53.
Sultan Bayezid Medresesi, 118.
Sultâniye Medresesi, 15.

Ş

Şerif Mesud Medresesi, 53.
Şeyh Şücâ Medresesi, 53.
Şeyhûhiye Hânkâhı, 154.
Şifâiye Medresesi, 14, 15.

U

Ulu Câmi, 14, 15.

Ü

Üç Şerefeli Câmi, 52.
Üç Şerefeli Medrese, 52.

Y

Yâkûtiye Medresesi, 15.
Yeşil Câmi, 50.
Yeşil Medrese, 50.
Yıldırım Câmi, 47.
Yıldırım Medresesi, 47.

Z

Zincirli Medresesi, 93.

KÜTÜPHANE ADLARI

A

Ali Emîrî Efendi, 110, 120, 121, 131, 164, 181.
Amcazâde Hüseyin Paşa, 122, 174, 177.
Antalya Tekelioğlu, 105, 106, 110, 121.
Atıf Efendi, 103, 105, 106, 120, 121, 138, 156, 158, 170.
Ayasofya, 105, 110, 117, 121, 173.

B

Bağdatlı Vehbi Efendi, 110, 122.
Bayezid, 104, 105, 110, 119, 121, 122, 126, 128, 129, 157 158, 161, 165, 169, 170, 177, 181, 185.

C

Carullah, 105, 110, 121, 132, 146, 173, 176, 181.

Ç

Çelebi Abdullah Efendi, 105, 122.
Çorlulu Ali Paşa, 106, 133.

D

Damat İbrahim Paşa, 105, 121.
Dârulmesnevi, 108, 123.
Denizli, 106, 122.

E

Esad Efendi, 106, 123, 163.

F

Fâtih, 96, 104, 105, 106, 107, 110, 116, 123, 126, 127, 133 137, 144, 146, 151, 158, 162, 169, 170, 174.

Feyzullah Efendi, 102, 105, 110, 121, 138, 170.

G

Giresun, 158.

H

Hacı Besir Ağa, 100.
Hacı Mahmud Efendi, 105, 122, 131, 170, 174.
Hacı Selim Ağa, 122, 152, 177.
Hâlet Efendi, 132.
Hamîdiye, 131, 140.
Harput, 106, 178.
Hasib Efendi, 158.
Hekimoğlu, 110, 134.

İ

İbrahim Efendi, 105, 170.
İsmihan Sultan, 105, 106, 170, 174.
İzmir, 105, 106, 121, 122, 170,

K

Kadı-Zâde Mahmud Efendi, 104, 106, 170, 175, 177.
Kemânkeş, 104, 106, 122, 171.
Kesîdeci-Zâde, 110, 172.
Kılıç Ali Paşa, 106, 110, 179.

L

Lâleli, 106, 116, 123, 131, 150, 159, 171, 179.

M

M. Hafid Efendi, 105, 110.
Mahmud Paşa, 94.
Mesih Paşa, 106, 123.

N

Nazif Efendi, 121.
Nurbânu, 102, 109, 111.
Nûrosmâniye, 106, 108, 121, 122, 130, 131, 151, 171.

P

Pertev Paşa, 142.

R

Râgıp Paşa, 123, 131, 138, 147, 159, 165.
Râşid Efendi, 104, 110, 153.
Reisulküttâb, 131, 174, 171.
Rüstem Paşa, 106.

S

Samsun 19 Mayıs Ktp., 105, 106, 110, 111, 121, 123, 140,171.
Serez, 103, 104, 122, 168, 171.
Servili, 140.
Süleymâniye, 170, 188.

Ş

Şehid Ali Paşa, 105, 109, 113, 130, 140, 142, 143, 172.
Şehzâde Mehmed, 105.
Şeyh Esad Ef. Medresesi Ktp., 105.

T

Topkapı, 105, 106, 107, 110, 111, 119, 120, 121, 122, 123
134, 138, 140, 145, 150, 152, 153, 157, 159, 161, 165
166, 168, 170, 171, 175, 177.

Y

Yakup Ağa, 163.
Yazmabağışlar, 106, 107, 121, 128, 171, 180, 181.
Yeni Câmi, 128, 156.
Yozgat, 104, 110, 111, 171, 180, 186.

ÜLKE VE ŞEHİR ADLARI

A

Aksaray, 90, 93.
Akşehir, 47, 55, 185.
Amasya, 4, 10, 14, 46, 51, 185.
Ankara, 7, 38, 41, 43.
Antakya, 112.
Arabistan, 55.
Atina, 56.
Ayasuluğ, 25, 26, 31, 95.
Aydın, 25.
Azarbeycan, 19.

B

Bağdat, 20, 61.
Balat, 29.
Balıkesir, 41, 47, 191.
Basra, 61.
Bayburt, 91.
Beçin, 26.
Belh, 61.
Beyşehri, 10, 26, 28, 55.
Bilecik, 25, 38, 39, 45.
Birgi, 25, 26, 30.
Bitlis, 98.
Bolu, 25.
Bolvadin, 28,29
Buçin, 25.
Buhâra, 189.
Bursa, 25, 39, 42, 43, 44, 47, 51, 52, 53, 98, 101, 112, 115
167, 182, 183, 189, 191.

Ç

Çine, 29.

Çorlu, 43.
Çorum, 186.

D

Demirci, 25.
Denizli, 26, 28.
Dimetoka, 43, 191.
Divriği, 4, 15, 46.
Diyarbekir, 43.
Domaniç, 38.
Durmalı Köyü, 140.

E

Edincik, 41.
Edirne, 43, 44, 45, 47, 49, 50, 52, 53, 56, 65, 99, 182.
Eğridir, 14, 25.
Elbistan, 46.
Ereğli, 178.
Erzincan, 4, 10.
Erzurum, 10, 15, 158.
Eskihisar, 29.

F

Fethiye, 25, 29.
Filibe, 43.

G

Gediz, 25.
Gelibolu, 191.
Gökçe, 34.
Gökçeköy, 154.
Gördes, 25.

H

Halep, 14, 91, 99, 124.
Harizm, 141.

Harput, 4.
Herat, 61, 136, 137, 144, 189.
Hısn- ı Keyfâ, 4.
Hisarköy, 29.
Horasan, 20, 154.

I

Isparta, 25.
Irak, 5.

İ

İnegöl, 39, 112.
İpsala, 43, 52.
İran, 3, 13, 154, 189.
İsfahan, 61.
İstanbul, 46, 47, 51, 56, 57, 58, 62, 65, 80, 135, 136,149
152, 182, 183, 189, 191.
İzmit, 40.
İznik, 25, 40, 42, 43, 45, 51, 65, 74, 99, 182.

K

Kahire, 91, 98, 99, 112, 124, 154.
Kahta, 46.
Karahisar, 38.
Karacahisar, 39.
Karaman, 93, 178.
Kastamonu, 4, 25, 26, 31, 32, 34, 187.
Kayseri, 4, 10, 15, 17, 26, 43, 46.
Kemah, 4.
Kestel, 182.
Keşan, 43.
Kırşehir, 15.
Kirman, 148.
Konya, 4, 10, 14, 18, 19, 26, 43, 99, 136
Konya, Meram, 144.
Kosova, 44, 51.

Kostantiniye, 103.
Kudüs, 112, 124, 154.
Kula, 25.
Kütahya, 25, 26, 27, 28, 47.

L

Lârende, 120.

M

Malatya, 4, 6, 17, 20, 46.
Malazgirt, 3.
Malkara, 45, 191.
Manisa, 25, 26, 55, 154.
Manyas, 41.
Mardin, 4, 92.
Merzifon, 46.
Mısır, 17, 20, 24, 98, 112.
Mihaliç, 41.
Milas, 25, 29.
Mudanya, 39.
Muğla, 25, 29.
Musul, 61.

N

Niğebolu, 46.
Niğde, 26.
Niksar, 4, 10, 14, 187.
Nişabur, 61.

O

Orhan İli, 39.

R

Rey, 61.

S

Sandıklı, 28.
Saruhan, 154.
Selânik, 52.
Semerkant, 148, 189.
Serez, 99.
Seydişehri, 28, 55.
Simav, 25.
Sinop, 25, 34, 48.
Sivas, 10, 14, 16, 20, 25, 26, 35, 46, 95.
Söğüt, 25, 38.
Suriye, 5.

Ş

Şahrûd, 136.
Şam, 19, 20, 112, 154.
Şark- i Karahisar, 4.
Şiraz, 20, 94.

T

Taşköprü, 34.
Tavşanlı, 25.
Tebriz, 20, 98, 149.
Tire, 30, 99.
Tokat, 10, 14, 46, 135.
Trabzon, 25.
Turgutlu, 25.
Türkistan, 55.

U

Ulubat, 41.
Urmiye, 19.
Uşak, 28.

Y

Yarhisar, 39.
Yenişehir, 39, 45.
Yeni - Şehri, 112.

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Ö Z E T

Tezimizin konusu"Kuruluştan Fâtih Devri Sonuna Kadar Arapça Gramer(Sarf- Nahiv)'e Dâir Eser Yazan Osmanlı- Türk Âlimleri"dir. Osmanlı- Türk âlimleri, devrin ilim dili olan Arapça ile dînî,lisânî ve tabiî ilimlere dâir eserler yazmışlardır. Ancak Osmanlı âlimlerinin bu çalışmalarının mevzularına göre ele alınıp bugüne kadar bir değerlendirilmesi yapılmadığından, edebiyat tarihlerinde gereği gibi yer almamış ve hatta Osmanlı devri, Arap edebiyatı açısından bir şerhler ve hâşiyeler devresi olarak adlandırılmıştır. Bu sebepten,biz bu çalışmamızda kütüphanelerdeki mevcut malzemeye dayalı olarak Osmanlı- Türk âlimlerinin bu sahadaki çalışmalarını gün yüzüne çıkarmayı ve sahanın ilgililerinin istifâdesine sunmayı gâye edindik. Ancak esas mevzua geçmeden önce eserlerini ele aldığımız bu müelliflerin yaşadıkları devrin tarihi sosyal ve kültürel durumunun kısaca tanıtılmasını faydalı gördük. Diğer taraftan Osmanlılara tekaddüm eden Anadolu Selçukluları ile Anadolu Beylikleri devirlerinin tarihi, sosyal ve kültürel durumları da gözden geçirilmiş, böylece mevzuun bir bütün içinde ele alınıp değerlendirilmesi istenmiştir.

Anadolu Selçukluları, h. 463(m. 1071) tarihinden itibaren Anadolu'ya yerleşmeye başlamışlardır. Bunların ilk yılları bölgenin fethiyle geçtiğinden, geniş anlamda kültürel faaliyetler ancak II. Kılıç Arslan(550- 588/1155- 1192) ile oğlu Ruknedd în Süleyman(588- 600/1192- 1203) zamanlarında başlamış ve geliserek en yüksek bir seviyeye ulaşmıştır.Bunlar ve diğer Anadolu Selçuklu sultanlarının, halkın dînî ve ictimâî ihtiyaçlarını karşılamak üzere bir çok ilmî ve icti-

mâî tesisler yapmaları, ilme ve ilim adamlarına karsı himâyekâr bir tavır almaları, Anadolu'da her bakımdan parlak bir medeniyek kurmala ına zemin hazırlamıştır. Bu devirde dînî edebî ve bilhassa tasavvufî vâdide oldukça değerli eserler yazılmıstır. Necmeddîn Dâye(654/1256), Celâleddîn Rûmî(670/1273) ve Sadreddîn Konevî(672/1275) gibi ünlü mutasavvıflar bu devirde yasamıstır. Şüphesiz Anadolu Selçukluları devrinde Anadolu'daki ictimâî müesseselerin en mühimlerini teskil eden medreselerin kurulmasına ayrı bir ehemmiyet verilmis Konya, Sivas, Erzurum, Kırsehir ve Kayseri gibi ilim ve kültür merkezlerinde bir hayli önemli medreseler tesis edilmistir.

Anadolu Selçuklularının inkırazından sonra ortaya çıkan Anadolu Beylikleri devrinde de daha önce baslatılmış olan sosyal ve kültürel faaliyetler devam ettirilmiş, bunlara yenileri ilâve edilerek daha da gelistirilmiş, âlim ve sanatkarlar her vesileyle himâye edilmistir. Beylikler devrinde de bir hayli ilmî ve edebî eser kaleme alınmış, ayrıca Farsça ve Arapça'dan Türkçe'ye tercümeler yapılmıstır. Beyler adına yazılan eserlerin de Türk dili ile kaleme alınması, Türkçe'nin bir ilim dili olarak da gelişmesine yardımcı olmuştur. Anadolu'da bu nevî ilmî, edebî ve ictimâî faaliyetleri teşvik bakımından Candar, Mentese ve Aydınoğulları beylikleri başta hatıra gelenlerdir.

Üçüncü bölümde ele aldığımız Osmanlılar, önceki devirlerden kendilerine intikal eden sosyal ve kültürel mirası en iyi sekilde korumaya gayret etmisler ve daha önceleri kurulmus olan vakıflara dokunmayarak bunların sartlarına uygun

olarak faaliyetlerine devam etmelerini sağlamışlardır. Osman Gâzî(699- 726/1281- 1326) ve oğlu Orhan Bey(726- 763/ 1326- 1362) zamanları henüz bir kuruluş devri olduğundan sosyal ve kültürel faaliyetlere gereken zaman ayrılamamıştır. Ancak İznik'te ilk Osmanlı medresesinin açılarak buraya resmî bir müderrisin tayin edilmesi gibi bazı önemli adımlar da atılmıştır. Bundan sonraki devirlerde sürekli olarak gelişen Anadolu'nun sosyal ve kültürel hayatı, sultan Fâtih (855- 886/1451- 1481) devriyle birlikte oldukça parlak bir seviyeye ulaşmıştır. Fetihten sonra başta İstanbul olmak üzere Edirne ve Bursa gibi şehirler önemli birer ilim ve kültür merkezleri haline gelmiştir. Sahn- ı Semân medreselerinin yapılması ve diğer medreselerin bir teşkilâta tâbi tutulması dînî ilimlerin yanında tabiî ilimlerin de programlı bir şekilde medreselerde okutulmaya başlaması, eğitimin kalitesini her bakımdan yükseltmiştir. Daha önceki devirlerin aksine,artık Osmanlı ülkesi İslâm dünyasının muhtelif yörelerinden âlim ve sanaatkarları cezbetmeye başlamıştır. Bunda, Osmanlı sultanlarının ilme ve ilim adamlarına karşı gösterdikleri teşvik ve himâye de önemli bir rol oynamıştır.

Esas konumuzu işlediğimiz son bölümde ise Arapça gramere dâir eser yazan müellifler ve eserleri ele alınmıştır. Bu meyanda başta Osmanlı kaynakları olmak üzere diğer kaynaklardan sahamızla ilgili eser yazan yirmi küsur müellif ve bunlara âit elliden fazla tesbit edilmiştir. Hâlen kütüphânelerde mevcut olan bu eserler teker teker gözden geçirilmiş ve kronolojik olarak tavsifleri yapılmıştır. Nüshası besten fazla olan eserler de kronolojik olarak ele alınarak bulundukları yerler kaydedilmiştir.

Bu çalışma neticesinde Osmanlı - Türk âlimlerinin devrin ilim dili olan Arapça'nın grameri(sarf - nahiv)'ne büyük ehemmiyet verdiklerini ve bu vâdide değerli eserler kaleme aldıklarını açıkça müşahede ettik. Böyle bir netice Osmanlı - Türk âlimlerinin Arap edebiyatındaki yerlerinin tekrar göz önüne alınarak yeniden değerlendirilmesi gerektiğini de göstermiştir.

T. C.
Yükse[illegible]retim Kurulu
Doku[illegible]on Merkezi